tarih VE toplum

İLETİŞİM YAYINLARI AYLIK ANSİKLOPEDİK DERGİ/AĞUSTOS 1987/750 LİRA (KDV DAHİL

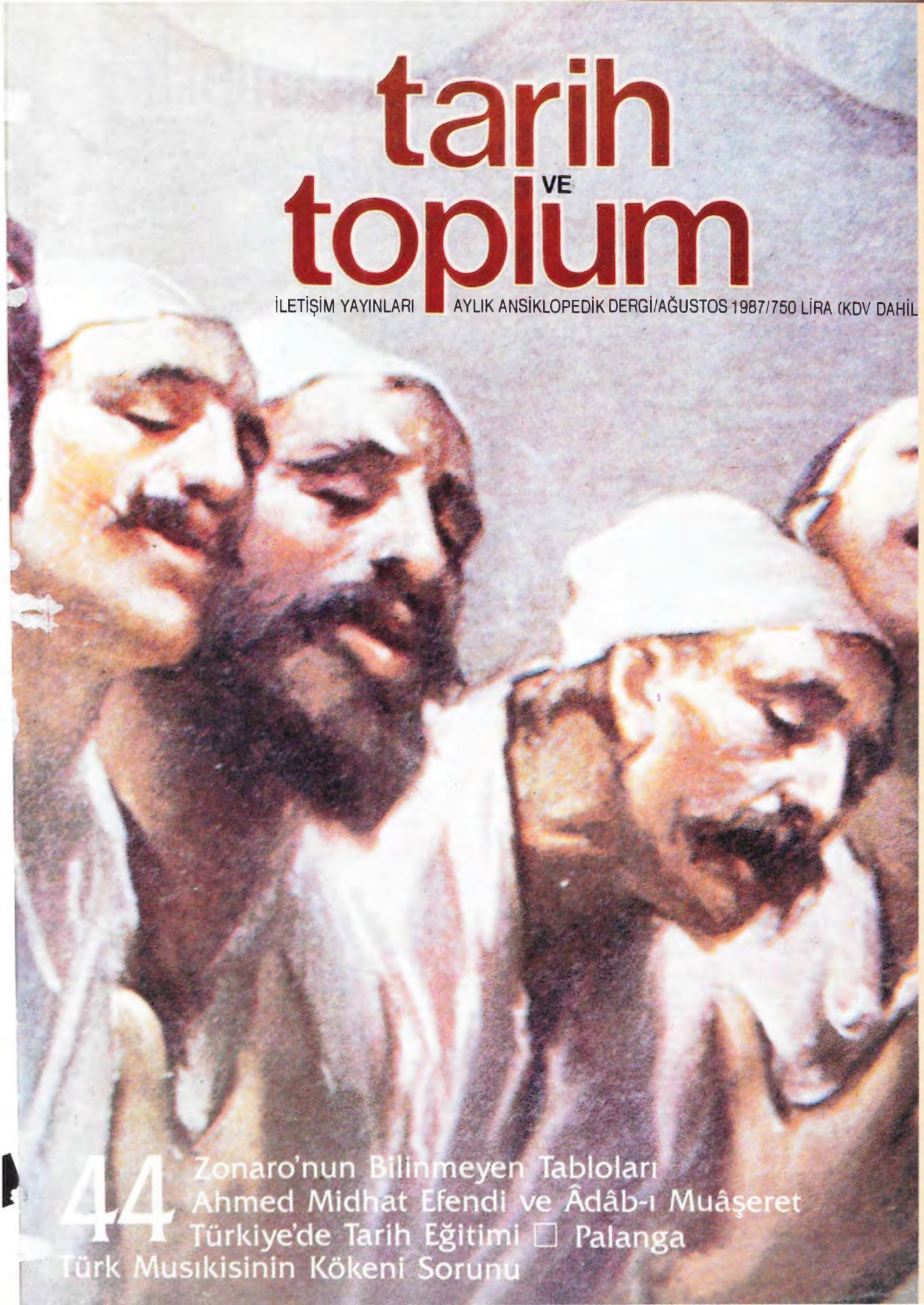

44 Zonaro'nun Bilinmeyen Tabloları
Ahmed Midhat Efendi ve Âdâb-ı Muâşeret
Türkiye'de Tarih Eğitimi □ Palanga
Türk Musıkisinin Kökeni Sorunu

İÇİNDEKİLER

5 Osmanlı Basını'nda Yüz Yıl Önce Bu Ay
Meliha Yetkin

7 Tunceli Kanunu
Cemil Koçak

9 Bir Üslûb Ustası ve Düşünce Seyyahının Susuşu
Kemal Sülker

10 Cemil Meriç
Ali Bulaç

13 Edebiyat ve Sansür
Cemil Meriç

14 İdris Küçükömer ya da "Paşa" ve Bilim
Sencer Divitçioğlu

16 Liberal Değil Sivil Toplum
İdris Küçükömer

20 Midhat Paşa "Hayatı-Eseri"
Zeki Arıkan

24 Fausto Zonaro'nun Bilinmeyen Bazı Tabloları
Kevork Pamukciyan

31 Âdâb-ı Muâşeret
Ekrem Işın

38 Erasmus: "Dişlerinizi Sidikle Fırçalamayın. Görgülü Bir Adama Yakışmaz." Diyor.
Aydın Uygur

40 Koleksiyoncunun Dağarcığından

41 "Türk Musikisinin Kökeni" Sorunu Aşıldı mı?
Bülent Aksoy

48 Palanga
Olga Ziroevic

51 Türkiye'de Tarih Eğitimi
Salih Özbaran

55 Bilim Tarihi Sempozyumu

57 **Kitabiyat:**
- Cesur ve Tok Sözlü Bir Tanığın Anıları / *Kemal Sülker*
- İki İttihatçının Hatıraları / *Cemil Koçak*
- "Feminizm Muzır Cereyan mı?" / *Eser Köker*

Kapak *Fausto Zonaro, Rufai Dervişleri. (Taha Toros Koleksiyonu).*

tarih ve toplum AĞUSTOS 1987 • CİLT: 8 • SAYI: 44

İletişim Yayıncılık A.Ş. adına Sahibi
Murat BELGE

Yayın Yönetmeni
Mete TUNÇAY

Sorumlu Yazı İşleri Yönetmeni
Fahri ARAL

Danışma Kurulu
Emre DÖLEN
Çağlar KEYDER
Uygur KOCABAŞOĞLU
Şevket PAMUK
Zafer TOPRAK
Aydın UĞUR

Teknik Sekreter
İbrahim M.KARAKAŞ

Düzelti
Şadi ARABACI
Fatih M.ÖZTAN

İletişim Yayıncılık A.Ş.: Klodfarer Cad. İletişim Han Cağaloğlu-İstanbul
Tel: 520 14 53-54-55
Konur Sk. No: 24/4 Yenişehir-Ankara Tel: 25 36 00 - 25 20 71

Kıbrıs'ta Satış Fiyatı: 1000 Lira

ABONE KOŞULLARI

Yurtiçi: 8.000 TL/yıl • Avrupa/Ortadoğu: 20 $/yıl ABD/Latin Amerika: 30 $/yıl • Vustralya: 35 $/yıl • Uçak posta ücreti abone bedelinin içindedir.

Yurtiçi abonelik için yıllık abone bedelinin **İLETİŞİM A.Ş. 255661 POSTA ÇEKİ HESABI**'na yatırılması ve posta çekinin "Yatıranın hesap sahibine notu" bölümüne "Tarih ve Toplum abonesi" ibaresinin yazılması yeterlidir.

Yurtdışından abone olmak için, abone bedelinin **İLETİŞİM A.Ş. DTH 865277 PAMUKBANK Türbe Şubesi-İstanbul** hesabına gönderilmesi ve banka dekontuna "Tarih ve Toplum abonesi" ibaresinin yazılması yeterlidir.

Ofset Hazırlık: Perka A.Ş. / Renk Ayrımı: Ebru Grafik / Baskı: Ayhan Matbaacılık / Genel Dağıtım: GAMEDA

OKUYUCU MEKTUPLARI

"İĞNEYİ ÖNCE KENDİNİZE..."

Tarih ve Toplum'un önceki sayılarından tanıdığımız ve sayesinde Türkiye'deki Yahudi kültürü konusunda enteresan şeyler öğrendiğimiz Irvin Cemil Schick'in (kendi ifadesiyle "bir Müslüman ülkesinde doğup büyümüş bir Yahudi", bk. *Tarih ve Toplum,* VI, 56, 1986) bir önceki sayıda yeralan "Osmanlı İmparatorluğu'nda Yahudiler - Bir uluslararası konferansın ardından" başlıklı yazısını da zevkle okumaya başladım. Sayfaları devirdikçe (koca koca 8 sayfa) yazının niçin kaleme alındığını anlayamadım. Çünkü sayın Schick'in yazdıkları, özetlemeye çalıştığı konferansın yalnız programı (konuşmacının ve tebliğinin adı) verilerek de üç aşağı beş yukarı ifade edilebilecek türden şeylerdi. Ne yalan söyleyeyim, böyle boş ve uzun bir yazıya yer verdiği için *Tarih ve Toplum*'a da yazıklanacaktım.

Kaydadeğer hiçbir şey vermeyen sayfalar ilerledikçe, hele hangi sebeple alındığı ilk anda anlaşılmayan(!) Ebussuud'un fetvalarını da okuyunca hem sıkılmaya, hem de bu uzun yazıya satır aralarından bir sebeb-i hikmet aramaya koyulacaktım ki yazının "nitelikçe en düşük noktası"na (s.54. Yazar bu ifadeyi sayın Doç. Dr. A.G.Sayar için kullanıyor) geldim. Sayın Sayar'ın tebliğine ayrılmış kısım (s. 54-55) bittiğinde, yazının belki de yalnız bu kısım için kaleme alındığı kanaati bende uyandı. Bilmiyorum diğer okuyucular da bana katılacaklar mı?

Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması kitabının yazarının "çağdaş bir Yahudi düşmanı söylemi yansıtan", "ortaçağ zihniyetinde bir eser (tebliğ)" gibi ifadelerle tanıtılması en azından rahatsız edici bir davranış olmalıdır. Nereden ve hangi sebeplerle ortaya çıktıkları bir türlü kestirilemeyen 4 ve 5 nolu dipnotlar (s.56) neyin nesi? Bilimsel ifade mi, mizah mı, tehdit mi, yoksa yazarın başkaları için kullandığı "çok daha derin bir hastalığın sadece yüzeydeki belirtisi" mi?

Sayın Schick'in Sayın Sayar için söylediği cümleler kendisi için fazlasıyla geçerlidir: "Tarihçilik, geçmişi yeniden inşa etmek olduğu kadar, geçmiş yanılgıları yıkmaktır da", "her şeyden şüphelenilmelidir. Özellikle 'herkesin doğru bildiği 'herşeyden", "geçmişi yanlış bilmekten medet ummak abestir elbette" (s. 55-56).

Bana kalırsa sayın Schick, daha önceki bir yazısında yer verdiği kanaatinin sıhhatini ve samimiyetini de bu davranışıyla hayli zedelemiştir: "Gayrımüslim azınlıkların Türkiye için bir siyasî tehdit olmaktan tamamen çıkmış bulundukları günümüzde..."
Tarih ve Toplum, V, 290, 1986).

Necati Güneyceli/İstanbul

YANLIŞ FOTOĞRAF

Derginizin 42. sayısında yayınlanan "Georges Dumezil'in Gizli Şölenleri" başlıklı yazı içinde yeralan ve Tevfik Esenç'e ait olduğu belirtilen fotoğrafta yanlışlık yapılmıştır. Yayınlanan fotoğraf, Tevfik Esenç'in 1919 yılında 120 yaşında ölen dedesine aittir.

Sözkonusu bilginin kaynağı, Tevfik Esenç'in bizzat kendisidir. Aynı fotoğraf yanlışlıklığı, yukarıda adı geçen çevirinin yayınlandığı La Nouvel Observateur'de de yapılmıştır.

1980'lerde bir gazetede, "Ubikçe'yi Kurtaran Adam Georges Dumezil" başlıklı, Ferid Edgü imzalı yazıda da aynı fotoğraf yanlışlığının yapılması ilginç bir durum ortaya çıkarıyor. İlişikte sayın Esenç'in bir fotoğrafını gönderiyorum.

Başarı dilekleriyle...

İsmet Arasan/İstanbul

MÜRETTİP HATALARI

Tarih ve Toplum'da müzmin hale gelen hatalar artık beni hiç üzmüyor. Emin olun, bir okur olarak -hem de ilk günden itibaren sürekli izleyen- derginin hatasız çıktığı ay çok üzüleceğim. Neyse, siz yine de bu sözlerimi bir lâtife sayın. Ve mümkün olduğu kadar hatasız bir dergi çıkarmaya çalışın. Bu konuda geçenlerde Sedat Simavi'nin Yedigün'ününü karıştırırken üstad Hüseyin Cahit Yalçın'ın Mürettip Hataları başlıklı bir yazısına rastladım. Yedigün'ün 204. sayısında yeralan bu yazının bir bölümünü mektubuma ekliyorum:

"Bizde matbuatın cünbüşü kayıtsız ve şartsız 31 Marta kadar sürmüştür. Fransa da buna benzer bir hâdise matbuatı daldığı sarhoşluktan ayıltmıştır. 1849 Haziranındaki ayaklanmalar Pariste örfî idarenin ilânının ve matbuata karşı kökten tedbirler ittihazını intaç etmiş. Bu kıssadan şu hisse çıkıyor ki matbuat ilk fırsatta boğazlanacak bir kurban hizmetini görüyor. Kavga çıktı mı, matbuatın boynunu koparıyorlar, ortalık yatışıyor ve herkes rahata kavuruşor.

Bu devirdeki Fransız matbuatında meşhur bir mürettip yanlışlığından bahsediyorlar. Thiers, **Constitutionnel** gazetesini organ olarak kullanmak istemiş ve doktor **Véron**'a yüz bin frank vererek onu çıkartmıya başlamış. İşte tarihlere geçen şu mürettip sehvi bu gazeteye görülmüş:

Bir gün, **M. Thiérs,** dostu **Véron**'un gazetesini açarak kabine buhranı münasebetile kendi elile yazıp yolladığı şu fıkrayı gözden geçirmiye başlar:

"Haşmetlû kıral hazretleri dün **Tuileries** sarayına **M. Thiérs**'i davet ederek yeni kabinenin teşkili vazifesini ona tavdi etmiştir. Mümtaz devlet adamı kıral hazretlerine şu cevabı vermiştir:

"İçimde yalnız bir şeye esef var. O da, bir hint tavugu gibi, sizin boynunuzu büküp koparamamak!"

Bu son parçayı okuyunca **M. Thiérs**'in neler hissetmiş olduğunu pek kolaylıkla tahmin edebiliriz. Neye uğradığını şaşıran zavallı Başvekil, gazetenin aşağıdaki sütünlarında bu sırrın hikmetini anlamış. Zabıta havadisleri arasında şöyle bir fıkra:

"Adliyenin taharriyatı çarçabuk mu vaffakıyetle neticelendi. **Po - de - Fer**

Okuyuculara Mektup

Önce Cemil Meriç'in yıllardır göremediği dünyanın güneşini ve aydınlığını geride bırakarak bizi terketmesi, ardından İdris Küçükömer'in yazacak, anlatacak çok şeyi varken hepsini beraberinde götürüp, parıltılı bir yıldız gibi kayması düşünce hayatımızın zaten çoraklaşmış toprağını biraz daha kuruttu. Bu üzüntüyü yaşarken Tarih ve Toplum *olarak, düşünce yapıları birbirinden hem farklı hem aynı olan bu iki insanı dergi sayfalarında biraraya getirmeyi uygun bulduk. Aslında bu bir bakıma görevimizdi. Bunu yerine getirirken de gerek Meriç'i gerekse Küçükömer'i tanıyan, düşüncelerini değerlendirecek dostlarından yardım istedik. Bizi kırmayan bu dostlara teşekkür ediyoruz.*

Kemal Sülker, Cemil Meriç'i çok yakından tanıyan ve gençlik yıllarını birlikte geçirdiği bir dostuydu. Bu nedenle Meriç'in iç dünyasını, coşkusunu, elemini ve "düşünce seyyahlığı"nı o yazdı. Ali Bulaç ise Meriç'i çok sonra tanımış, sohbetlerinde bulunmuş, eserlerini incelemişti. Yazısında Cemil Meriç'in düşünce yapısındaki değişimini ele alarak, kendine özgü düşünce hayatını Türkiye'nin düşünce tarihine benzetiyor.

Sencer Divitçioğlu'nun adı yıllardır İdris Küçükömer'le birlikte anıldı. Bize göre Küçükömer'in ardından, O'nun düşüncesini en iyi açıklayacak kişiydi Divitçioğlu. Yazısında Küçükömer'in tartışıklığını, cüretkâr çıkışlarını irdeleyen Divitçioğlu, resmî ideolojilerden bağımsız düşünmenin zor olduğunu ama, Küçükömer'in bu "zor"u başardığını vurguluyor. Dergide yer verdiğimiz Küçükömer'in son yazısı da bunu kanıtlamıyor mu?

Bu sayımızda ilginizi çekecek yazılar arasında Kevork Pamukçiyan'ın ünlü saray ressamı Fausto Zonaro'nun bazı tabloları hakkında ayrıntılı bilgiler veren yazısı var.

Ekrem Işın ise Osmanlı toplumunun değişime uğramasıyla gündeme gelen gündelik hayatın pratik sorunlarını, geleneksel yapının nasıl çözüldüğünü ele alırken, bu sorunlara eğilen Ahmed Midhat Efendi'nin Avrupa Âdâb-ı Muâşereti kitabını irdeliyor. Aydın Uğur da yazısında dünyada ilk "âdâb-ı muaşeret" kitabını yazan Erasmus'un "kurallar"ını inceliyor.

Yine bu sayımızda Bülent Aksoy "Türk Musikisi'nin Kökeni Sorunu Aşıldı mı?" başlıklı yazısında yüzyılı aşkın bir süredir bu konuda süregelen tartışmaların ışığında varolan yanılgılara bir anlamda cevap veriyor.

Bu sayıda Salih Özbaran üç sayı devam edecek "Türkiye'de Tarih Eğitimi" yazısında ülkemiz açısından çok önemli olan bir soruna açıklık getirirken, varolan önyargıların kırılmasını sağlayacak sonuçlara varıyor. Zeki Arıkan ise, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yıldız evrakı arasında bulduğu Midhat Paşa'ya ilişkin bir belgeyi, notlayarak veriyor.

Diğer yazılar arasında ise Cemil Koçak'ın Tunceli Kanunu ile Yugoslav tarihçi Olga Ziroevic'in Palanga yazısı var.

Kitabiyat sayfalarında ise Kemal Sülker, Müzehher Vâ-Nû'nun anılarını Cemil Koçak ise Ethem Ruhi Balkan ile Kadri Raşit Anday'ın Canlı Tarihler'de yayımlanmış hatıralarını tanıtıyor. Eser Köker ise Cumhuriyet döneminin ilk yasal kadın derneği olan Türk Kadın Birliği'nin Başkanı Nezihe Muhittin'in kitabını tanıtırken, Türkiye'de ilk kadın hareketlerine de değiniyor.

Geçen sayımız yine hatalarla doluylu. Oysa bu sütunlarda sizlere özenli bir dergi sunacağımızı belirtmiştik. Ama aklımıza gelmeyen başımıza geldi. Birçok okurumuz "biz Tarih ve Toplum*'u böyle de seviyoruz" diyorsa da, biz aynı kanıda değiliz. "Daha iyi bir* Tarih ve Toplum*, daha yanlışsız bir* Tarih ve Toplum*"dur diyoruz.*

Daha güzel bir dergide buluşmak umuduyla...

sokağı cinayetinin faili şüpheli bir mahalde tevkif olundu.

Derhal müstantiğin huzuruna sevkedilen bu katil, hâkime karşı küfürler savuracak derecede küstahlığı ileri götürmüş ve vicdanından hâlâ bir nedamest eseri belirlenmediğini ibsat eden şu sözleri söylemiştir:

"Cenabı hak ve insanlar şahittir ki, sizin şahsınıza ve memleketime sadıkane hizmet etmekten başka hiç bir zaman kalbimde başka bir arzu beslememişim-

dir!...''

Sütunlar bağlanırken son fıkralar yer değiştirmişlerdi..

Mürettip hataları bizim matbuatımızda, Abdülhamit zamanında çok mühim rol oynardı. Ufak bir yanlış gazetenin kapanmasına sebep olurdu. Bu yanlışların en meşhuru ''şevketlû kelimesinin şu kötü'' şeklinde dizilmesi idi. Eski Arapça harflerle bu kelimeler birbirlerine pek yakın bir şekilde tertip olunurlardı.''

Hoş şimdi mürettipler de tarihe karışıyor. Cağaloğlu'nun arka sokaklarındaki matbaalarda gayri sıhhi şartlarda operatörlerle birlikte kurşun soluklayan o eski cana yakın, elinde taka tuka diye tabir edilen tahtasıyla bağladığı sayfalara son şeklini veren insanlar yerine, bir elinde kretuar denen bıçağıyla orayı burayı kesen pikajörler çıktı. İnşallah bunlar daha usta çıkar da biz de hatasız dergiler okuruz. Saygılarımla.

Halis Serdar/İZMİR

''TEVFİKAT'' DEĞİL...

Tarih ve Toplum'un Temmuz 1987 tarihli 43. sayısında yayınlanan ''Osmanlı İmparatorluğu'nda Yahudiler: Bir Uluslararası Konferansın Ardından'' başlıklı yazımda gözüme çarpan pek az dizgi hatasından ikisini düzeltmek ihtiyacını duydum:

1. Sayfa 52, sütün 2, paragraf 2, satır 15'teki ''tevfikat'' tabii ki ''tevkifat'' olacak. Tanrı'nın Bağdat olaylarını takip eden davranış ve yardımları konusunda, yazılı belgeler ne yazık ki hiçbir ipucu vermemektedirler!

2. Sayfa 56, sütün 2, paragraf 1, satır 21'deki ''sapmalar'' sözcüğü ''saptamalar'' olacak. Yazımda Mümtaz Bey hakkında herhangi bir siyasî yorum yapmak gibi bir niyetim yoktu...

Bu iki küçük hatanın yanısıra, ikinci dipnotunda yapılan bir redaksiyon müdahalesi bana biraz anlam değiştirici geldi, onu da belirteyim. Benim (gerçekten de biraz arkaik olan) ''bu fakirin zevcesi'' ibarem (herhalde haklı olarak) ''yazarın eşi'' şeklinde değiştirilince, benim -doğrusu yazımın nesnellikte kusur ettiğine inancından değil de, bir bilimsel namusluluk örneği olarak- düşdüğüm bir kayıt, dergi benden bağımız olarak okuyucuyu uyarmak gereğini hissetmiş çağrışımını yapar oldu. Bunun böyle olmadığının bilinmesini isterdim.

Irvin Cemil Schick

(ABD)

ÖZÜR

Geçen sayımızda vaktinde müdahale edemediğimiz bir teknik aksaklıktan dolayı ''Osmanlı Basını'nda Yüz Yıl Önce Bu Ay'' sayfalarında bir yer değiştirme olmuştur. Yine aynı sayıda Kevork Pamukçiyan'ın ''Kanuni Sultan Süleyman'ı Ölümden Kurtaran Ermeni'' başlıklı yazısının dipnotları yanlışlıkla Okuyucu Mektupları'ndaki mektubun altına yerleştirilmiş ve gerçekten bağışlanmaz bir hata meydana gelmiştir. Her iki hata için okurlarımızdan ve değerli yazarlardan özür diliyoruz.

Ayrıca Kasım 1986 tarihli 35. sayımızda Donizetti Paşa'nın V. Murat tarafından da benimsenen Mecidiye Marşı'nın kapağı, dergimizin bir tertip hatası olarak Aziziye Marşı'nın başına getirilmiştir. Buraya Aziziye bestecisi Guatelli Paşa'nın (alttaki) resmi gelecek; sözkonusu kapak ise (yan sayfadaki) Mecidiye-Muradiye Marşı'nın notları hizasına konulacaktı. Bu yerleştirme yanlışı yüzünden okuyucumuzu yanıltıp Aziziye Marşı'nın yayıncısı hakkında yersiz şüphelere sevkettiğimiz için de üzgünüz.

Tarih ve Toplum

Kanuni ve Hürrem Sultan

(A four Hundred Year-old Love Story)

Posteri

* Kuşe kâğıt üzerine lüks ofset baskı
* Ebru desenli orijinal kutu içinde

Ödemeli olarak 5.000 TL'sı karşılığında **Büyükdere Caddesi Yeniçeri Sokak N.4, IV. Levent-İst.** adresinden isteyebilirsiniz.

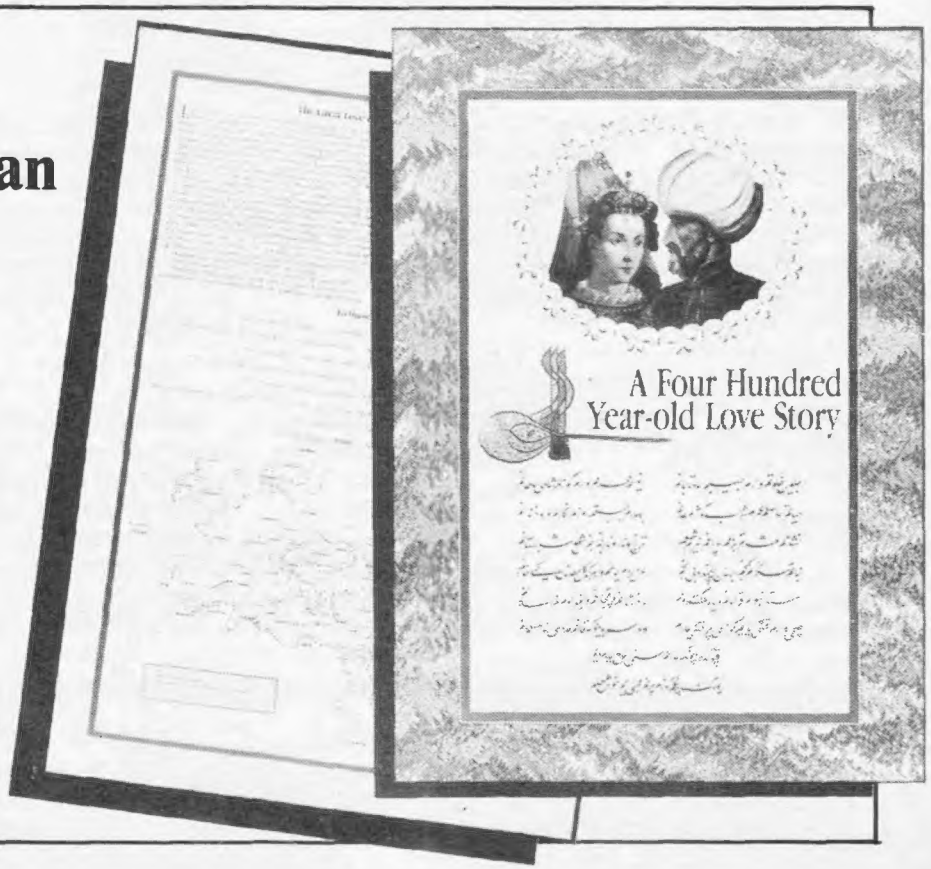

TARİK/Matbaa ve mahal-i idaresi: Bab-ı Âli Caddesinde 54 numaralı hane-i mahsusdur. Fünûn ve edebiyata ve menafi-i âmmeye mutazammın muharrerat ve makalâta ve ağraz ve şahsiyattan âri her nev'i mübahese ve mülâhazata sahifelerimiz daima küşadedir. Evrak ve muharrerat-ı vâridenin tehir ve adem-i dercinden dolayı matbaa mes'ul olmayacağı gibi derc olunmayan mekatib ve evrakı istirdat iddiası dahi katiyen mesmû ve makbul olamaz. Posta ücreti verilmemiş mektuplar kabul olunmaz. Bir nüshası bir guruş mecidiye...

Osmanlı Basını'nda

Yüz Yıl Önce Bu Ay

MELİHA YETKİN

İSTANBUL HAVADİSİ

"Sarıyer Facia-i Elîmesi"

☐ Maa't-teessüf istihbar kılındığına [haber alındığına] göre Pazar günü saat dokuz raddelerinde Sarıyer'de Sular Yolunda vâkî Taşocağı bağteten [birdenbire] yıkılmış ve bir araba hayvanı telef olduğu gibi arabacılar dahi mecruh olmuştur [yaralanmıştır].

Bunlardan maada erkek ve kadın ondan mütecâviz mecruh ve mecruhe vardır. Mecruhelerden bir hanım ile bir kız çocuğu pek facialı suretle yaralanmış ve ikisinin de hayatı tehlikede bulunmuştur.

Facianın zuhurunu müteâkip Zaptiye Nâzır-ı âlisi atufetlû Kamil beyefendi hazretleri mahatll-i vak'aya şitâban olmuşlar [koşmuşlar] ve kaza-zedegan haklarında muâvenet-i lâzımada bulunmuşlardır... (1 Ağustos 1887)

"İtlâf-ı nefs teşebbüsü"

☐Üsküdar'da Salacak Mahallesinde bir hanenin bir kısmında müste'ciren [kiracı olarak] ikâmet etmekte olan konak aşçılarından Halit nam şahıs birkaç günden beri hanesine gelmemesine mebnî Saadet kadın nâmındaki zevcesi merkûmun kendisini terk ile firar eylediğine zâhib olarak [kaçtığını sanarak] itlâf-ı nefs [kendini öldürmek] için her nasılsa tedarik eylediği semmi [zehiri] içmiş olup ancak akabinde hisseylediği sancılardan hâsıl olan feryâdını işiten komşular imdada yetişip ve işe kesb-i vukuf edip yoğurt ve sâire yedirerek semmi [zehiri] hükümsüz bırakmaya muvaffak olmuşlar ise de zavallı kadın tabi fena halde hastalanmış ve henüz yatakta olduğu halde zevci haneye gelip hakikat-i hâle vâkıf oldukta zevcesi hakkında tezyid-i muhabbet edeceği [sevgisi artacağı] yerde bilâkis şedîden dövdükten sonra kadını o hal-i esef-i iştimâlde tatlîk ile [o üzüntülü durumda boşamakla] firar eylemiştir.

Gûyâ aşçı Halidin biçare kadına ettiği zulüm ve i'tisaf [doğru yoldan sapma, yolsuzluk] kifâyet etmemiş gibi mahallenin imamı Tevfik efendinin vazifesine mugâyir [aykırı] olarak tabâh-ı bî insafa pey-rû olup [insafsız aşçıya uyup] bî-mecal ve nevmîd [umutsuz] olan kadının nezdine azimetle zevcini ba-lâ-rıza [rızası olmadan] tecdîd-i nikâh edeceğini [nikâh yenileyeceğini] ve halbu ki şu maksat hasıl olmak için mahall-i âhire nakletmeyeceğini veyahut nafaka davasına kalkışmayacağını müş'ir [bildiren] bir senet vermesi lüzumunu beyan ile denize düşen yılana sarılır fehvâsınca [mânâsınca] zavallı kadını bi'l-iğfal [gaflete düşürüp] kendi kalemiyle yazdığı bir senede kadının mührünü va'z ettirmiştir... (7 Ağustos 1887)

☐ Dünkü Çeharşenbe [Çarşamba] günü sabahleyin kereste hamallarından yirmi yaşlarında Mehmet Ali bin Halil'in Hatip Kapısında keresteciler içerisinde 27 numerolu Kayseriye'li Lazari'nin kerestesini Çöplük iskelesinden yüklenip mezkur mağazanın üst katına götürmekte iken sekiz arşın mesafesinde iskele üzerinden nasılsa ayağı kayıp ve kazâen keresteci Murat Beyin dükkânına düşüp müteessiren vefat ettiği işitilmiştir... (12 Ağustos 1887)

☐ Feshâne-i âmire amelesinden Ali bin Halil nam şahıs evvelki gece saat beşi çaryek [çeyrek] geçerek Üsküdar'da Uncular Sokağında yağhâne ittisâlinde [bitişiğinde] merhum Osman Paşa zevcesi Atiye Hanımın hânesini gaz ile tutuşturduğu devriye kolu tarafından görülerek ateş söndürülmekle beraber mütecâsir merkumun [cesaret eden adı geçen kişinin] derdest ve icabının icrasına teşebbüs eylediği jandarma alayı kumandanlığı cânibinden alınan jurnalden müsteban olmuştur [anlaşılmıştır]... (12 Ağustos 1887)

☐ Evvelki gün Balat'ta sâkin bir Musevî oğluna hiddetlenip darb etmek üzere bastonunu kaldırdıkta asılı olan kandil kırılmış ve fitil zevcesinin üzerine düşüp elbisesi ateş almış ve her ne kadar

güç hal ile itfâ edilmiş [söndürülmüş] ise de kadın hâsıl olan cerîhaların tesirinden birkaç saat sonra vefat etmiştir... (18 Ağustos 1887)

☐ Balat iskelesinde bir kumarhânede hayli zamandan beri birçok bîçâregânın canları yanmakta ve hânmânları [ocakları] sönmekte olduğu halde el'an işin Fener zabıtasının nazar-ı dikkatine tesadüf etmediği Kemal-i teessüf haber alınmıştır... (18 Ağustos 1887)

"Gasp ve cerh"

☐ Fatih civarında Çırçır'da sâkin ma'lûl [sakat] Nuri Ağanın Macuncu'da önüne çıkarak iki yüz lirayı muhtevi çantasını gasb ve mumâileyhi cerh eden muhacir Çakır Ahmet ve Memiş Çavuş ve Kahveci Mehmet ve firârî Davut ve Recebin mahkeme-i cinâyette icra olunan muhakeme-i aleniyyeleri neticesinde merkumlardan çakır Ahmet müşevvik [kışkırtıcı] olması hasebiyle ceza kanunnâme-i hümâyunun iki yüz yirmi birinci maddesine tevfikan beş ve diğerlerinin dörder sene müddetle küreğe konulmalarına mahkeme-i mezkure cânibinden karar verilmiştir... (20 Ağustos 1887)

"Muhacirlerin Halis Karakulak Suyu"

☐Altı seneden beri muhacirlerin Karakulaktan indirdikleri halis Karakulak suyu müşterilerinin rağbet-i fevkalâdelerini kazanmış iken âhiren Sirkeci iskelesindeki acentalarını birtakım kaba ve lezzetsiz suları Karakulak diye sürmeye başladığı anlaşıldığından bu nefis suya mahall-i furuht [satış yeri] olmak üzere Hamidiye'de Düyun-ı Umumiyye-i Osmaniyye idaresinin altında ve Yeni Mahalle Sokağı içinde bulunan mağazalardan birisi isticar [kiralanmış] ve depozito ittihaz edilmiştir [alınmıştır].
Temizliğine gayet riayet olunmakla beraber yakın yerlere beheri kırk kıye sâfi su alır büyük fıçıları 7 ve uzak yerlere 8 kuruşa gönderilmekte ve müşterilerden başkaca hammaliye alınmamaktadır... (25 Ağustos 1887)

TEVCÎHÂT

☐ Dahiliye Nazırı devletlû Münir Paşa hazretlerine bu kere İran Devleti tarafından şîr ü hürşîd nişanının [İran Devletinin en büyük nişanı] birinci rütbesinden bir kıt'ası ihdâ kılınmıştır... (2 Ağustos 1887)
☐Yanya Vilayeti valisi devletlû Ahmet Eyüb Paşa hazretlerinin damad-ı âlîsi olup teftiş-i askerî komisyonu âzâsından bulunan Miralay İzzetlu Ahmet beyefendinin hastalığı henüz mübeddel-i sıhhat [sağlığa dönüşmüş] olamadığı mesmû-ı âlî-i Şehr-yârî buyurulduktan berâyi tedavî Berlin'e azîmetine müsaade-i seniyye-i Cenâb-ı Veliyyünniamî şâyân buyurulmasıyla mîr-i mumâileyh dünkü gün Berlin'e mütevecciben Varna tarikiyle Dersaadetten hareket eylemişlerdir... (3 Ağustos 1887)

İLÂN VE REKLÂMLAR

Âtîdeki İlân Bilcümle Nefâisperverânın Enzâr-ı Dikkatine Arz Ediliyor:

☐ Gerek müşterilerin hânelerine gitmek ve gerek kendi hânesinde olmak üzere terbiyeli ve gayetle muallime [ilim sahibi] ve güzel Türkçe ve Fransızca bilir bir matmazel Pazartesi ve Perşembe günleri kendi hânesinde yalnız kadınlara ve kızlara saat birden altıya kadar ucuz fiyatla piyano dersi vereceği gibi sâir günlerde dahi istek olunur ise Dersaadet ile mütecâvireye [komşu köylere] gidip ders vereceği ve her Salı günleri meccânen fakir olanlara kendi hânesinde ders i'tâ edeceği [vereceği] ilân olunur.
Muallime-i Mumâileyhâ Kumkapı'da Ermeni Patrikhânesi köşesinde 18 numerolu hânede sâkinedir.. (6 Ağustos 1887)

"Kebir Yeni Moda Mağazası"
Kamelya 194
İ. Saydenberg ve Mahdumu
Dersaadet

☐ Mağazamızı şimdiye kadar teşrif buyuranları memnun ettiğimiz gibi şu günlerde dahi mevsime mahsus ipekli ve yünlü akmişe-i mütenevvia [çeşitli dokumalar] ve kadifeli ve gayet musanna [süslü, usta elinden çıkmış] çiçekli ve son mertebede letâfetli dantelalı nefis esvablıklar celb-i istihzâr edildiğinden ve daha birkaç güne kadar külliyetli olarak en son modalar geleceğinden muhterem müşterilerimize ve bi'lcümle ahalî-i kirama ihbar ile kemâ-kân [eskisi gibi] mağazamızı teşrif buyurmalarını ihtar eyleriz. Mağazamızda fiyat gayet ehven ve maktûdur... (9 Ağustos 1887)

DIŞ HABERLER

"Dehşetli Bir Kıskançlık"

☐ Fransa'da Şer [Cher] eyaletinin mahkeme-i cinayeti rüsûmat tahsildarlarından (Mösyö Nuvel) nâmında bir adamın dehşetli bir kıskançlık fiilini bu kere muhâkeme eylemiştir.
Merkum zevcesini zinâ ettiği sırada yakalayıp zâni ile zâniyyenin üzerlerine gaz döktüğü halde revolver ile ateş etmiştir.
(Madam Nuvel)in bir gözü çıkmış ve maşûku dahi fena halde yanıp boğazından bir kurşunla mecrûh olmuş [yaralanmış] ise de ikisinin dahi cerihaları iltiyam-pezir [yaraları iyileşmiş] olarak muhakemeye hazır bulunmuşlardır. Hatta Madam Nuvel zevcinin afv olunmasını hey'et-i udûle [adalet heyetine] rica etmiştir.
Binâberin [bunun üzerine] hey'eti udûl [adalet heyeti] kıskanç Mösyö Nuvel'in berâet-i zimmetine [aklanmasına] karar vermiştir... (4 Ağustos 1887)

(Garibe)

☐ Rusya'da (Volini) eyaletinde (Laslav) karyesinde on altı yaşında bir kız seksen dört günden beri uyku uyumakta olduğundan şu vak'a-i garibeyi fennen tedkik etmek üzere her taraftan karye-i mezkureye pekçok etıbbâ gitmiştir.
Kızın cevelân-ı demine [kan dolaşımına] ve ameliyat-ı bedeniyye-i sairesine [diğer bedenî işlevlerine] bir güne halel-dâri olmayıp sıhhati ber-kemal idüğü etıbbânın icra etmiş olduğu tedkikât ile tebeyyün etmiştir [ortaya çıkmıştır].
İşin garibi şurasıdır ki şu müddet zarfında bir katre su işrâb [içirilmiş] ve ne de bir lokma gıda it'âm edilebilmiştir [yedirilebilmiştir].
Tûl müddet [uzun zaman] uyku uyumak bir nevi hâl-i bî-hodîde [bayginlik hâlinde] bulunmak pek çok vâkî olmuş ise de bu makulelere [bu çeşit insanlara] ekseriya gıda verildikçe kabul etmiş oldukları görülmüştür ki hayatları bu suretle idâme edilebilmiştir. Bu kıza ise seksen dört günden beri hiçbir şey yedirilememiş olduğu haber veriliyor... (7 Ağustos 1887)
☐ İtalya devletinin bu sene sonbaharda bir kolorduyu seferber haline koyarak manevraları icrâ edeceği malûm olup hatta Devlet-i Aliyye tarafından Erkân-ı Harp miralaylarından izzetlû Agâh beyefendi ile yâveran-ı cenâb-ı şehriyârîden binbaşı rif'atlû Tevfik bey memur buyurularak işbu manevralarda hazır bulunmaları emr olunmuştur.
İtalya'nın birçok yerlerinde kolera illetinin zuhur etmesi ve işbu manevraların tehiri ihtimal-i kavî tahmında bulunduğu ve Fransa'nın icra edeceği manevralar için her taraftan zâbitler gönderildiği Avrupa gazetelerinde görülmüştür... (25 Ağustos 1887)

Tunceli Kanunu

CEMİL KOÇAK

1930'lu yılların ilk yarısında Dersim bölgesinde (yeni adı ile Tunceli ili) meydana gelen sürekli ve geniş kapsamlı isyanların bastırılmasına yönelik askeri harekâttan (Dersim Harekâtı) sonra, 25 Aralık 1935 tarihinde *Tunceli Vilâyetinin İdaresi Hakkında Kanun* TBMM tarafından kabul edildi.

Yasaya göre; Tunceli vilâyetine ordu ile ilgisi devam etmek üzere ve rütbesi ile ilgili yetkilere sahip olan bir Korgeneral, Vali ve Kumandan olarak atanmaktaydı. Atama işlemi, Dahiliye Vekilinin inhası, Milli Müdafaa Vekâleti'nin onayı ve Bakanlar Kurulu kararı ile olmaktaydı. Ayrıca atanan kişi aynı zamanda Dördüncü Umumi Müfettiş sıfatını da kazanıyordu. Vali, vilâyetin yönetiminde ve burada görev yapan memurlar üzerinde Bakanların yetkilerine sahipti. Nitekim gerekli gördüğünde, vilâyeti oluşturan kaza ve nahiyelerin sınır ve merkezlerini değiştirebilmekte ve durumdan Dahiliye Vekâleti'ne yalnızca bilgi vermekteydi. Vilâyette görevli Kaymakam ve Nahiye Müdürleri Valinin inhası, Milli Müdafaa Vekâleti'nin onayı ve Dahiliye Vekilinin kabulü ile atanmaktaydı. Ayrıca muvazzaf subaylar da, ordu ile ilgileri devam etmek üzere Kaymakam ve Nahiye Müdürü olarak bu görevlere atanabilmekteydiler. Vali, vilâyette görev yapan askeri memurlar hakkında da askeri yasaların kendisine tanıdığı disiplin yetkilerini kullanabilmekteydi. Sivil memurlar hakkında da ceza vermeye yetkili olan Vali, bu görevlileri Disiplin Komisyonu kararı ile memuriyetten ihraç da edebilmekteydi.

Tunceli'de Umumi Meclis görevini Valinin ya da onun atayacağı bir kişinin başkanlığında vilâyet idare heyeti üyeleri ile Kaymakamlardan oluşan bir heyet yürütecek; Daimi Encümen'in işlerini ise, yine Valinin ya da onun atayacağı bir kişinin başkanlığında Defterdar, Maarif Müdürü, Nafia Başmühendisi ya da bunların görevlerini fiilen gören görevlilerden oluşan bir heyet yerine getirecekti. Dolayısıyla İdarei Hususiyei Vilâyet Kanunu'nun ilgili maddeleri Tunceli için geçerliliğini yitirmekteydi. Vali, diğer yandan da, gerekli gördüğü takdirde, Belediye Başkanlıklarına Kaymakamları ve Nahiye Müdürlerini atayabilmekteydi.

Vali, vilâyetin yönetiminde ve burada görev yapan memurlar üzerinde Bakanların yetkilerine sahipti.

Vali ve Kumandan sıfatını taşıyan kişinin yetkileri bir hayli genişti: Güvenlik açısından gerekli görürse, vilâyet halkından olan kişileri ve aileleri vilâyet içinde bir yerden bir diğer yere nakletmeye ve bu kişi ve ailelerin vilâyet içinde ikâmet etmelerini engellemeye yetkiliydi. İdam hükümlerinin tecil edilmesi de Valinin yetkisindeydi; tecil edilmeyen idam cezaları infaz ediliyordu.

Yasanın adli işlerle ilgili hükümlerine göre; kamu davası açılması için izin verme yetkisi Valiye aitti. Diğer yandan, hâkimin reddine ilişkin talebin kabul edilmemesine ait kararlar kesindi. İlk tahkikatın açılması kararı aleyhine itiraz edilemezdi. İlk tahkikat sonunda

Celâl Bayar

Cumhuriyet Savcıları iddianamelerini iki gün içinde yazmaya zorunluydular. Ancak iddianame sanığa tebliğ edilmiyordu. Ağır cezayı ilgilendiren suçların soruşturması sanık tutukluyken yapılmakta ve tutukluların duruşmadan önce tutukluluk hallerinin kaldırılması yolundaki taleplerine ilişkin kararlar, ancak Valinin onayı ile uygulanabilmekteydi. Tahliye kararlarının onayına karşı itiraz yolu kapalıydı. Öte yandan, ilk tahkikat sırasında verilen tutukluluk kararına karşı sanık tarafından itiraz edilmesi mümkün değildi.

Suçların saptanmasına yönelik zabıt varakaları, zabıt varakası hazırlayan memur ile maznun ve hariçte hazır bulunan en az iki kişi tarafından imza edilmekte bu şekilde hazırlanmış zabıt varakaları, sahteliği kesinleşinceye dek, geçerli kabul edilmekteydi.

Mahkemenin hızlı sürmesini sağlamak bakımından, mahkeme iddianamenin verilmesinden itibaren en geç beş gün içinde duruşma yapmalıydı. Sanık sübut kanıtlarla mahkemeye verilirse, bu takdirde hemen duruşma yapılarak hüküm verilmekteydi. Eğer bir engel yoksa, duruşma bir celsede bitirilmeliydi. Duruşmaların beş günü aşkın biçimde tehir edilmesi mümkün değildi. Sanık, iddianamenin okunmasından itibaren en geç iki gün içinde savunmasını hazırlamak zorundaydı. Hüküm ise, duruşmanın bitiminden itibaren en geç üç gün içinde bildirilmeliydi. Vilâyet içindeki ceza mahkemelerinin hükümleri temyize tâbi olmayıp, kesindi.

Yasa hükümleri, makabline şamildi. Sadece bu yasa yürürlüğe girdiği tarihe dek (Yasanın *Resmî Gazete*'de yayınlanarak, yürürlüğe giriş tarihi: 4 Ocak 1936) temyiz hakkını kullanmış olanların davaları Temyiz Mahkemesi'nce incelenecekti. □

BAŞVEKİL CELÂL BAYAR VE DERSİM HAREKÂTI

"Bu senenin, dahili işleri noktayı nazarından size ehemmiyetle bahsetmeğe değer bir mevzu vardır, o da Dersim meselesidir. Dersim'de bir ıslahat programımız vardır, bu program yürümektedir. Yol, köprü ve mektep inşası suretiyle. Geçen sene askerî hareket yapıldı. Bu bütün teferruatiyle herkesin malûmudur. Bu sene de programa göre askeri harekâtın geçen seneye nazaran, burada bu sene daha fazla kuvvetlerimiz toplanmıştır, birkaç yerde ufak tefek müsademeler olmuştur. Dersim için tatbik ettiğimiz programın icabı olarak bu meseleyi sureti katiyede tasviye etmek için alacağımız bir tedbir daha vardır. Yakında Ordumuz Dersim havalisinde manevralar yapacaktır. Bu münasebetle ordumuz Dersim için vazife alacak ve umumi bir tarama hareketi ile, tedip kuvvetlerine müzahir olaraktan, bu meseleyi kökünden söküp atacaktır.

Arkadaşlar, Dersimliler ne istiyorlar? Dersimli kurunu vustaî bir zihniyetle orada oturup şakavet yapmak istiyor, mal çalacağım, ilişmiyeceksiniz diyor, adam öldüreceğim, kanuni takibat yapmayacaksınız diyor, silahla gezeceğim, müsamaha edeceksiniz diyor, vatani mükellefiyetlerimi ifa etmeyeceğim, imtiyazlı bir insan olarak hepinizin muvacehesinde dolaşacağım diyor. Bilinmesi lâzım gelen bir hakikat vardır ki, Cumhuriyet böyle bir vatandaş tanımıyor. Cumhuriyet, külfette olduğu kadar nimette, nimette olduğu kadar külfette müsavi ve seyyan muameleye tabi insanlardan mürekkeptir. Bu hakikat anlaşılıncaya kadar kuvvetlerimiz orada fiilen bulunacaktır. Eğer ellerinde bulunan silahı teslim ederler ve Cumhuriyetin emirlerine inkiyad ederlerse kendileri için yapacağımız şey, muhabbetle göğsümüzü açıp derağuş etmektir. Bu yapılacaktır. Dersimliler sesimizi işitmelidir. Bu kürsüden akseden her sadayı, kendi menfaatlerine göre, muhakeme etmelidirler. Bizim sesimizde şevkat olduğu kadar kudret de vardır. Her ikisinden birisini intihap etmek kendilerine aittir, bilmelidirler ki, şevkatimiz de kahrımız da boldur."

Celâl Bayar'ın Söylev ve Demeçleri, 1920-1953, (Toplayan: Özel Şahingiray), Ankara, 1954, s.352.

Asım Us'a Göre Müfettiş Özmen

"Birinci Umumi Müfettiş Abidin Özmen, Diyarbakır Halkevi'nde halk ve misafirler için hazırladığı büyük sofranın başında Atatürk'e mahsus olmak üzere bir koltuk koydurmuş. Atatürk'ün buraya oturmasını rica etmiş. "Hayır oturmayacağım" cevabını alınca: "Pek alâ, fakat herkes ayakta kalacak" demiş. Sonra tekrar oturması için ısrar eder gibi koluğu filan yere götürelim de oraya buyursanız tarzında sözler söylemiş. Atatürk yine oturmamış. Sonra Vali Mithat'ın on, onbir yaşlarındaki iki kızını yanına almış. Onlar ile dil meselesi üzerinde konuşmuş ve sonra gitmiş...

Abidin Özmen'in Diyarbakır'da iki yüz otuz bin lira kadar masraf yaparak üç bina yaptırttığını, bunlardan birinin kendi ikametine mahsus olduğunu, bu binanın yalnız bir katında yirmidört oda bulunduğunu söylüyorlar."

Asım Us, *Asım Us'un Hatıra Notları*, İstanbul, 1966, s.233

Umumi Müfettişlik Teşkiline Dair Kanun

Madde 1: Mütaaddit vilâyetleri alâkadar eden ve bu vilâyetlerin müşterek faaliyetiyle izalesi kabil olan ihtiyacat hudusünde o vilâyetler üzerinde mevaddı âtiyede muharre salâhiyetleri haiz Umumi Müfettişlikler teşkiline ve ihtiyacatın zâil olmasıyle bu müfettişliklerin ilgasına Hükümet mezundur.
Umumi Müfettişler İcra Vekilleri Heyeti kararıyle tâyin olunur ve memuriyetlerine de aynı suretle nihayet verilir.

Madde 3: Umumi Müfettişler Dahiliye Vekâletine merbut olup mıntıkaları dâhilinde asayiş ve inzıbatın teminine nezaret ve kavanin ve nizamatın tamamii tatbik ve icrasını mütemadiyen takip ve murakabe ve Vekâletlerin kanunen haiz oldukları salâhiyetlerden İcra Vekilleri Heyetince kendilerine tevdiine karar verilenleri istimal ederler.

Bir Üslûb Ustası ve Düşünce Seyyahının Susuşu

KEMAL SÜLKER

ARKADAŞIM, dostum Cemil Meriç'i üzmek istemediğim için yazımın başlığı iki eski sözcük taşıyor. Yoksa üslûb yerine "biçem", seyyah yerine "gezmen"i kullanırdım. Ortaokul için Reyhanlı'dan Antakya'ya gelince tanıştığım, arkadaş olduğum Cemil Meriç, en çok neyi severdi, diye düşünüyorum. Herhalde değişmeyi, diyeceğim... Önce adını Hüseyin Cemil diye çağırdık. Bir süre imzasını Cemil'in Fransızcasıyla Djemil diye yazmayı sevdi. Soyadı kullanmaya yöneldiğimiz günlerde Cemil, Hüseyin Cemil Yılmaz oldu 1936'da.. Ve ben de, Cemil de, Antakya'da Fransız egemenliğinin baskısına karşı çıkan öteki arkadaşlarımız gibi, başlayan bilinçli bir savaşımın içinde yer alabilmek amacı ile o yıl liseyi okuyabilmek için İstanbul'a geldik, Suriye Pasaportu alarak...

İkimizde de sosyalizme karşı sempati uyanmıştı; Cemil 1917, ben 1919 doğumluydum. 23 Kasım'da doğum günümü kutlamamı Cemil önerdi ilkin. Aksaray'da içkili bir lokantada kendi başımıza içtik, karşılıklı şiirler okuduk. 18 gün sonra da ben ona sürpriz yaptım: doğum gününü Kurtuluş'ta bir meyhanede iki arkadaşımla birlikte kutladık. Kabataş Lisesi'nden Haluk Müdi ve sahaflarda tanıdığım Mehmet Seyda'yı Cemil orda tanıdı ve sevdi. Sonra birkaç ay birlikte Kadırga Talebe Yurdu'nda kaldığımız sırada Mehmet Seyda ile koğuş arkadaşlığı yaptık, bir de şair Muzaffer vardı.

Bütün İskenderun Sancağı'ndaki (Hatay ilindeki) bucak, nahiye ve şehirlerde doğup da Türkiye'de bulunanlar, Hatay'da yapılacak Referandum'da oy kullanmak üzere Türkiye'den ayrılmak zorunda olunca, Antakya'ya döndük. Liseyi bitirmek için son sınıflara girdik, referandum bağımsız devlet sonucunu verdi ve Hatay devleti kuruldu. Hatay doğumluların Türkiye'deki "fiş"leri Antakya'ya gönderildi. Cemil ve Kemal "solcu"ydu, lisedeki iki öğrencinin tartışmasında kullandıkları "sen faşistsin, sen komünistsin" türünden suçlamaları tatlıya bağladığım halde (çünkü öğrencilerin Baştemsilcisiydim) olayı polise yansıtan olmuş ve "fiş"lere bakılınca da tevkifata sıra gelmiş.

Cemil'le birlikte Şubat 1939'ta Antakya Hapishanesi'ndeyken, bir tutuklunun okuduğu marş besteleri, sosyalizme olan ilgimizi pekiştirmişti. Gece, iki arkadaşımızın bilimsel açıdan toplumsal sınıflara ait anlattıkları, mülkiyet konusunun doğuş ve gelişimine ışık tutan masal yollu konuşmaları hapishanenin iyi bir okul olabileceğini kanıtlamıştı. Hüseyin Cemil, Yılmaz soyadını atmış bu kez Meriç'i almıştı. Aramızda olduğu kadar, başkalarınca da filesof denirdi Cemil'e, çok şey bildiği ve çok süslü cümlelerle konuştuğu için...

40 günü aşkın bir süre içindeki hapislik filesofu daha da güçlendirdi ve liseyi bitirerek İstanbul'a dönen iki arkadaştan Hüseyin Cemil Yılmaz için 1936'da yayımlanan Tarık Mümtaz Göztepe'nin çizip yazdığı "Çizgiler ve Bilgiler" (Müstakil İskenderun Sancağı) adlı yapıtta şunlar yazılmıştı:

*"Fıtratın **(yaradılış'ın)** üç yüzü de keskin bir zeka ve kabiliyet **(yetenek)** silahı.. Nazım, nesir ve ilim'de hangi tarafa dönerse bir gün o tarafta bir ehram gibi yükselip salabetli **(sağlam)** kaidelerine taşkın olan zekâsıyle vefası (bağlılığı) atbaşı beraber giden iki asîl (soylu) cündidir (askerdir). Candan dileğim şudur ki bu kahraman şövalyeler biribirlerinden bir tek adım geri kalmadan kemalin (olgunluğun) son hedefine kadar yanyana yürüsünler."*(s.212)

Cemil Meriç, Tarık Mümtaz'ın özlediği olgunluğu aştı, iki yıllık yabancı dil yüksek okulunu bitirdikten sonra Antakya'da öğrendiği Fransızcası, döne-

minin ünlü çevirmenlerinden Nurullah Ataç ve Sabri Esat Siyavuşgil'le yarışıp kazanacak kadar güçlendi. Bunu, Kerim Sadi'nin yayınlarına kattığı bir iki broşür çevirisiyle (1940,1941'de) kanıtladı. Sonra Elazığ Lisesi'nde öğretmenken (1942-45) öğrencilerden çok çevresindeki yetişkinleri de eğitti. Hele İstanbul Üniversitesi'nde Siyavuşgil'in desteğiyle okutman olunca (1946) anlatı coşkusu, geniş bilgisinin hayranlık bırakan yaygınlığı dillerden düşmedi. Batı kültürünün kardeşlik, eşitlik, insanlık üçlüsünde özetlenen ana yapısından fışkıran sosyalist bilimin kurallaşması, maddeci tarih felsefesi, Cemil'in yıllarca savunduğu kaynakların en gürlerindendi.

Batı uygarlığının köklerini araştırma eğilimi, Hind'i tanıma isteğini kamçıladı. Hind'i öğrenince de Asya'nın gizleri birer birer açılıverdi önünde.

İlk yazısı Antakya'da *Yenigün* Gazetesinde (1928) yayımlanmıştı ama, Gaziantep'teki Işkın dergisinde şiirleri beğenilmiş, yine Antakya'dayken Karagöz gazetesinde manzumeleri ilgi görmüş idiyse de, Hind'deki dil, şiirsi anlatım bambaşkaydı:

"Vedalar ışıkla işlenen bir şal: En ürkek belirtilerinden en muhteşem tecellilerine kadar ışık. Zaten tanrı (deva) aydınlık demek. Gök Kubbe arayanların ilk tanrısı..."

"Şafak, vedalar panteonunun en sevimli tanrıçası. Kâh gecenin siyah örgüsünü söküp, altın tellerle gündüzü işleyen gergef başında bir genç kız. Kâh âşığına koşan bir yosma: "Işıklar sürünmüş koku yerine."

Meriç, 43 yıl öncesine baktı 1960'da:

"Dünya edebiyatının ilk cildi Asya. Dünyanın bütün usaresi Asyanın ortak dili olan efsâne'de. Ama, düşünen, konuşan, yazan, daha çok Avrupa." Kültürünü Avrupa'dan alan Cemil Meriç, Asya'yı bulmuş, Avrupa'da dolaşmaktan bıkmıştı. Çocukluk yıllarının unutturamadığı namuslu bir adliyecinin oğlu olmanın, onurlu bir öğretmenin kardeşi olarak büyümenin sıkıntılarıdır. Zengin çocuklarının bilgisizliğini görmenin hüznünü ve kendine göre arkadaş bulamamanın ruhsal susuzluğunu, ortaokula Antakya'da başlayınca bir ölçüde dindirebiliyor. Fransız bir öğretmenin sosyalizm övgüsü, kalpaklı bir tarih hocasının (Mahmut Ali Bey'in) standart insan yerine kişiliği olanlarla ulusun zenginleşeceğini söyleyen tok sesi:

"Nefsine hiç bir zilleti ve hiç bir şaibeyi yakıştırma, onu her şeyden aziz ve üstün tut. Hayatta şiarın şu olsun: insanım, Türküm ve erkeğim!"

2 Şubat 1969'da Cemil Meriç (sağda), Kemal Sülker ve Sülker'in kızı Tanzer, Kalamış'ta bir yemek sırasında.

Onun için Cemil önce mefhumları aydınlatmaya çalıştı, sonra felâketlerin kaynaklarına eğildi, yarım yüzyıla yakın birikimiyle şiirden kaçarak düşünce adamı olmaya daha keskin hatlarla yöneldi. Fransızlara karşı aşırı milliyetçi duygularla geçen yılardan sonra 1938'lerde Fransızca bir kitabı arkadaşlarına öneriyordu, adı: Milletlere karşı olan Milliyetçilik.. Sonra, sosyalistliğe gönül veren yazar ve şairlerle, dergi ve kitap çıkaranlarla süren arkadaşlığın bir türlü uyuşamazlığı yaşandı.

"Niçin anlaşamıyor, sevişemiyorsunuz Cemil?" diyorum.

Yanıt, övgü ve eleştiri dolu bir anlatım:

"Onlar benden kahve ocağına fincan ve su bardağı istiyorlar, bense kristal çay takımı, yaldızlı su bardağı üzerinde çalışıyorum, ne onların istediklerini yapabilirim, ne onlar benim kristal takımın zevkini alacak seviyedeler..."

Ve Cemil Meriç'in üslûbu, yakın çevresinde beğenilir, ama ondan daha sertti, daha bağıramı ve daha etkileyici konuları seçmesi istenir. Oysa, yazdıkları az mı önemliydi, az mı sertti sanki? Bakın 1948 başındaki bir makalesinden bir paragrafta geçmişin Batı ve Doğu dünyasını nasıl eleştiriyor:

"Yaratıcıyı, bağrında yaşadığı maddi ve mana ikliminden tecrid ettiğimiz gün, hatadan hataya sürüklenmeğe mahkûmuz. Bir küfür için dilin kızgın demirlerle dağlandığı devirlerde vatandaştan dini tenkitler bekleyemeyiz. Menfaat ve şenaat ortağı kılıçla salib, hürriyeti her fırsatta boğmağa gayret ettiler. İnsan beyinleri yiyerek yaşayan irtica, hasımlarına en kahpe silahlarla saldırmakta tereddüt etmez. Sansür, iktidara kurulanların beşer şuuruna taktıkları ilk mel'un kilittir. Bu habis müessesenin samyeli uğursuzluğuyla estiği ülkelerde iki nevi fikir mahsulü mevcuttur. Kâselis edebiyat, militan edebiyat." (20.nci Asır Dergisi, sayı 5, 1 Ocak 1948)

1960-1964 arasında bocaladığı yıllar; öğrencilerinin, özellikle kızı Ümid'in fikir çevresinden esinlenerek kendine yeni bir düşün dünyası kurmaya çalışan Cemil, şu kanısını açıklıyordu sık sık:

"Kendi düşünce tarihinin ve edebiyatının temel eserlerini eski harflerle basılmış ve yeni yazıya çevrilmemiş diye okunamıyorsa çok yazık. Ben kendi edebiyatını, kendi düşünce tarihini tanımayana insan bile diyemem, ona insan demek bile aşırı nezaket olmaz mı?"

Bazı çevreler, Cemil Meriç'i yıllarca savunduğu marksizme karşı çıkmaya onu karalatmaya çalıştılar. Oysa Cemil, gizli örgüt kurmaktan, daha lise son sınıf sıralarındayken tutuklanıp yargılanırken, mahkemede "Ben marksistim, bunu açıkça söylüyorum" demişti. Ama Cemil'i bazı gizli isteklere göre kullanmak isteyenlerle karşılaştığı va-

kit, Marksizm için söyleyebildikleri şunlardı:

"Aristo: "tabiat boşluktan nefret eder", demiş. Kendi hazinelerinden habersiz olanların başka ülkelere el açması, hazin ama kaçınılmaz. Esefle belirteyim ki, marksizm, Batının sunabileceği en efendice armağan. Vahye inanmayanlar, ister istemez bir din peşinde koşacaklardı. Bir Müslümanın tanassur etmesi, cinnet. Ama pozitivizm'den maddeciliğe, maddecilikten marksizme kolayca geçilebilir. Marksizm bir terkiptir. ingiliz ekonomi-politiği, Fransız sosyalizmi ve Alman felsefesini kaynaştıran bir terkip."

Cemil, hocamız Mahmut Ali'nin öğüdünü tutmuştu: önce insandı, Türktü ve sözünden dönmez, arkadan söylemez, çıkar için başkasına hançer saplamaz türünden bir insan, mecazi anlatımda da bir "erkek"ti. Onun için oğluna, bütün öğrencilerinin sevdiği tarih hocasının adını verdi: Mahmut Ali.

Mahmut Ali'nin kendi el yazısı ile bize öğüdünün bir bölümü şöyleydi:

"Fazilete imanın olsun, nefisten feragat ve nefsi feda etmekte öyle bir azamet ve haz vardır ki; sana ebediyetin neşesini verir. Münkir ve bedbin olma: insaniyet, hakka, iyiliğe ve güzelliğe doğru gidiyor."

Hepimiz bunu ümid ettik. Cemil, kızına Ümit adını verirken, toplumun iyiliğe, güzelliğe doğru gideceğini umuyor, hakka saygıyı ve insanlık denen yüce hoşgörünün her yerde egemen olacağı ümidini taşıyordu.

Onu, sezgisiyle görüp zekâsıyla yorumlamalarıyla koltuğunda oturmuş düşünüyorum. Ve sanki "Mağaradakiler" yapıtını imzalamak için kalemini oynatıyor. Çıkan ithaf şu: "Yarım asırlık hatıralarla, dostça. C.Meriç, 1980."

Zengin kültürü, engin öğretme aşkı, değişmeden tad alan mizacı ile Cemil Meriç, iyimserliğin anıtı gibiydi. Gözleri görmüyordu. Eşi ağır bir hastalık geçirmişti. Oğlu, çocuklarıyla ailesiyle meşgûldü, bir de ailenin malî sorunlarının üstesinden gelmeyi başarıyordu. Kızı, üniversitede öğretim üyesiydi, hem okutuyor, hem bilgisini genişletmek için okuyordu, az vakti vardı. Bir hanım arkadaşının yardımıyla vakit vakit evden bir dinlenme yerine gidip sohbete dalıyorlardı. Bu ortamda şaheser denilecek yapıtlar hazırladı ve fikir kavgasını sürdürdü. Yılmadı, yıldırdı; susmadı, susturdu şom ağızları.. Cemil, düşünen bir kafa, iyilik dolu bir yürek, yurtseverce umutların bileşimiydi.

O, şimdi, biz seyir ediyor, biz ölümsüz yapıtlarıyla birlikteyiz. □

Cemil Meriç

ALİ BULAÇ

DAHA vefatı üzerinden üç ay geçmemişken bir ülkenin düşünce tarihinde uzun zamanlar kendinden söz ettirecek düzeyde önemli eserler yazmış bir insan hakkında yazmak kolay olmasa gerek. Tarihsel bir olayın bile, daha nesnel şartlarda araştırılıp öğrenilmesi için hiç değilse elli yılın geçmesi öngörülürken, henüz birkaç ay evvel kendisini dinlediğimiz, ona kitap okuduğumuz Cemil Meriç'le ilgili yazmak, yazan kişiyi bazı ihtiyatsızlıklara sürükleyebilir. Yine de onun anısına bu erken vakitte bir şeyler söylememiz gerekiyorsa, geriye gidip onu bugüne getiren büyük serüveni gözönüne alarak ve onun genel kültür ve düşünce hayatımızda nasıl bir yerde olması gerektiğine şimdilik karar vermeyi sonraya bırakarak bazı şeyler söyleyebiliriz.

Cemil Meriç'in kişisel fikri hayatı bir parça ülkemizin genel fikri tarihini yansıtır mı? Onu dinlerken, yazılarını, kitaplarını okurken hep bunu sormuşum kendime. Geçen yüzyılın ilk yarısında Batı'yı keşfeden aydınlarımızı, aynı yüzyılın sonlarına doğru kendilerine karşı duydukları öz-güveni kaybettiklerinin farkına da vardılar. Gerçi 8.yüzyıldan itibaren kadîm Hind, İran, Babil, Mısır ve Yunan ilimleri ile hikmet ve felsefesini keşfettikten sonra, kendi içinde yeniden tanımlayıp yorumlayarak Sicilya ve İspanya üzerinden Avrupa'ya severek aktarmış zengin bir kültür geleneğine sahiptik ama, tarih, şimdi iki dünyanın ve iki kültürün yeniden karşılaştığı bu evrede hükmünü farklı bir şekilde icra ediyordu.

20.yüzyıla servet ve iktidarın temerküz ettiği, teknolojik gelişme ve ekonomik büyümenin doruğuna çıktığı Batı karşısında gözlerimiz kamaşmış olarak girdik. Bu, yalnız merkezi Osmanlı'nın değil, Hind kıtasının, İran ve Mısır entellektüel hayatının da yaşadığı bir olguydu. Tunuslu Hayreddin, Mısırlı Tahtavi, Hindli Seyyid Ahmed Han ve Seyyid Emir Ali ile İranlı Malkum Han. Türkiye'de ise isim saymaya gerek yok. Her ne kadar Cemaleddin Efgani (Esedabadi) gibi eylem adamları, Muhammed Abduh gibi ulemadan zatlar ve Muhammed İkbal gibi gönlü yaralı şairler, Batı'ya teslim olmamak için vargüçleriyle karşı koydularsa da, ne solukları buna yetti, ne de dünyanın o gün içinde bulunduğu kültürel ve siyasal konjönktür izin verdi.

Cemil Meriç, Aligar Üniversitesinin Hind'de, Amerikan Üniversitesinin Beyrut'ta geçmişte çevrelerine irfan ya-

yan Kahire, İstanbul, Şam, Bağdat, Isfahan ve Buhara'daki merkezlerin yerine geçip artık kültür, politika, strateji ürettikleri bir dönemde, o da gönlünü herkes gibi altın bir tepsi içinde Avrupa'ya teslim etmiş bir delikanlıdır. Ama başka sistemlere bağlı yörüngeye girmiş bir yıldız, nasıl ancak kendi sisteminin merkezi güneşinden ışık alabiliyorsa, Cemil Meriç yıllar geçtiği halde Paris'te doğup bütün Fransayı ve Avrupa'yı aydınlatan güneşin kendisine ışık vermediğini gördü. Kamaşıncaya, yorulup kapanıncaya kadar gözlerini Batı'daki güneşe dikti durdu. Çaresiz, kendi galaksisine dönüp ışığı sistemin merkezindeki güneşten almalıydı. Batıyı hor görüp inkara kalkışmadan şunu ayne'l-yakîn (kesin gözleyerek) anlamıştı: Işık Doğu'dan gelir...

Doğu.. Çin'i, Hind'i, kadim İran'ı bağrında saklayan kıskanç ve ketüm dünya. Kelile ve Dimne'nin, Upanişadların hikmetin ve şiirin rengârenk ve sınırsız genişlikteki bir bahçede çiçeklendiği esrarengiz, anlaşılmaz, ama insanı kendine çeken gizemli dünya... Biruni'den Fransız Rene Genon'a kadar yüzlerce ve binlerce filozof, hakîm, bilgin ve şair bu "Dünyanın eşiği"nden adım atıp Doğu'nun deruni, mistik ve hikmetli havasını teneffüs etmeden söz söylemeyi edebe aykırı saymış... İşte Cemil Meriç, Voltair, Montaigne, Kant, Hegel, Saint-Simon, Marx ve Spengler gibi Batı'lı üstadları tanıdıktan, onlardan aldığı notları seyir defterine kaydettikten sonra, geniş ve oldukça uzun bir kavis çizerek Hind'e geçmişti. O, Macellan gibi Doğu'yu keşfedeyim derken yine aynı noktaya dönmemiş, ait olduğu dünyayı aramaya çıkmıştı.

Hind onun için ikinci uğrak yeriydi; karar noktasına ulaşmasını sağlamıştı. Doğu'da Upanişadları, Biruni'yi, Hafız'ı, Sadi'yi tanıdı ama, Molla Sadra'nın semtine uğramak nasip olmadı. belki olan, olması gekendi; ama şimdi düşünüyorum da eğer uğrasayı, Platon, Hermes ve Kur'an temeline dayalı yepyeni bir irfan felsefesini ve hikmeti araştıran İhvan-ı Safa'dan daha yetkin bir kaynakla, Suhreverdi Maktul'le tanışabilir, böylelikle Molla Sadra'yı yetiştiren irfan ve hikmet çevresinin nasıl Ali Şeriati'ye kadar uzandığını görürdü. Çünkü Cemil Meriç, *Kırk Ambarı*'nda övgüyle sözettiği bir Ali Şeriati olmak istediğini söylerdi hep.

Sonunda bu uzun ve yorucu yolculuk, onu kendi yurduna döndürdü. Kendi ana vatanı, yani Osmanlı'ya. Cemil Meriç, çoğu kişinin sandığının aksine bir Osmanlıcı değildir. Osmanlı

4 Mayıs 1937'de Kadırga Talebe Yurdu'nda Cemil Meriç (gözlüklü), Turgut Etingü (ortada) ve Muzaffer Kendi (sağda).

üzerinde düşünürken Tanzimat'la hesaplaştı ve bu arada Ahmed Cevdet Paşa'nın kaynağına indi, yani İbn Haldun'a.

Cemil Meriç'i hiç kimse İbn Haldun kadar etkileyebilmiş değildir, dense yeridir. Ona göre bu Kuzey Afrikalı tarihçi ve ictimaiyatçı (sosyolog değil), "semasında parlayan tek yaldızdır" ve *Mukaddime* "anasız doğmuş bir çocuktur." Her fırsatta ve her vesilede İbn Haldun'dan sözetmek, *Mukaddime*'den bir pasaj okumak onun vazgeçilmez tutkusuydu. *Mukaddime*, yalnız bir tarih, bir ictimaiyat kitabı, bir devlet felsefesi değil, bütün ilimlerin ve kucaklanması imkansız bir irfan deryasının ta kendisiydi. İbn Haldun'u tanımayan ne medeniyet tarihini, ne irfanı, ne de hakikati tanır.

Cemil Meriç, bize Batı'yı, Hind'i ve Osmanlı'yı hiç bilemediğimiz bâkir taraflarıyla tanıttı. "Kültür tarihimizi dolduran abur cubur el kitaplarının ve ansiklopedilerin" (İlber Ortaylı) sefaletini görünce tartışmaya açmayı düşündüğü konuların önce temel ve sahih kaynaklarını öğretme ihtiyacını duydu. Ona göre bilenlerin "tartışmadan çok, tanıma ve öğrenmeye ihtiyaçları vardı."

O, bize özellikle şunları anlatmaya çalışıyordu:

1) Medeni toplumlar gibi biz de kendi geçmişimizi öğrenmeli, başkalarının da geçmişini tanımalıyız. Sömürgeciliğin ön-keşif kolu oryantalizmi eleştirmemiz yetmez; bizlerin de onlar kadar araştırmamız ve öğrenmemiz gerekir. Biz bu yüzyılın başında feci bir "hafıza ameliyatı"na uğramış talihsiz bir toplumuz. Geçmişle aramızdaki bütün köprüler atılmış. Ve her fırsatta, karşıdan karşıya geçmeye çalışırken derin sularda at değiştiriyoruz.

2) Bugünkü fikri, ideolojik ve siyasi kamplaşmalar yolumuz üzerinde kurulmuş tuzaklardır. Bu ülkede sağcı-solcu, ilerici-gerici değil, yabancılaşmışla yabancılaşmamış aydın var. Zengin bir umranımız varken, uygarlığı seçtik. Ama bir türlü son bulmayan arayışımız, bize kültürden irfana gidecek yolları işaret etti. Hepimiz özgürleşmeliyiz. "Fikrin kuduz köpekler gibi kovalandığı bir ülkede" düşünce, sanat, şiir, irfan ve bilgi neşvü nema bulacak elverişli ortam bulamaz.

3) Diyalogtan korkmamalıyız. Cemil Meriç'in en büyük arzusu, her kamptan düşünen, araştıran namuslu insanların kafa kafaya verip çıkış yollarını birlikte aramaları idi.

Bu samimi tavrı, ona çok az kimseye nasip olacak payeler bahşetti. Kaç kişi öldüğünde bu ülkenin sağcısı, solcusu ve müslümanını kendi kişiliği etrafında toplayabilmiş? Kaç kişiye aynı anda kitapları sağcı, solcu ve müslüman tanımlanabilen yayınevleri tarafından severek basılma onuru nasip olmuş?

Cemil Meriç, müslüman bir ailede doğdu, büyüdü, Türkçü oldu, sol içinde yer aldı ve kendi deyimiyle "araf"ta uzun zaman kaldı. En son ait olduğu yere döndü. Bu tamamen kendine özgü hayat hikayesinden dolayı ben, Cemil Meriç'in kişisel fikri hayatını ülkenin genel fikri tarihine benzetmenin uygun olacağını düşünüyorum. □

Edebiyat ve Sansür

CEMİL MERİÇ

HAKİMLERİN soytarı kılığına büründüğü çağlar var. Erasmus deliliğe methiye yazar, Rabelais insanlığı meyhaneye çağırır. Halbuki Rotterdam'lı filozof insanların en ciddisidir. Meudon keşişinin çılgın kahkahalarla sunduğu kadeh ise ağzına kadar hakikat dolu..

Hakimlerin kendi iç dünyalarına kapanıp yeni bir hayal kâinatı kurdukları çağlar var.. ve bu galiba en çok güneşin doğduğu ülkelere hâs bir tecelli..

Hakikat bazan Bacchus'un gölgesine sığınır, bazan zindanlara..

Yaratıcıyı bağrında yaşadığı madde ve mâna ikliminden tecrid ettiğimiz gün, hatadan hataya sürüklenmeğe mahkûmuz. Bir küfür için dilin kızgın demirlerle dağlandığı devirlerde vatandaştan dinî tenkidler bekliyemeyiz. Menfaat ve şenaat ortağı kılıçla salib hürriyeti her fırsatta boğmaya gayret ettiler. İnsan beyinleri yiyerek yaşıyan irtica, hasımlarına en kahbe silâhlarla saldırmakta tereddüt etmez. Sansür, iktidara kurulanların beşer şuuruna taktıkları ilk mel'un kilittir. Bu habis müessesenin samyeli uğursuzluğuyla estiği ülkelerde iki nevi fikir mahsülü mevcuttur. Kâselis edebiyat, militan edebiyat.

Kâselis edebiyat her devirde sansürden masundur. Beyzadelere aşk şarkıları hazırlar, dudaklarında efsaneler ve elinde buhurdan, firavunları takdis eder. Kâselis edebiyatın jurnalcı tarafı da vardır: Odun yığınlarını alkışlar ve bütün yeniliklere düşmandır. Ziyafet sofrasından artan kemikler onun hakkıdır, akademilere o yerleşir.

Militan edebiyat alnında daima iftiranın ve iktidarın vurduğu damgayı taşır; menfi odur, zındık odur, kâfir o.. Militan edebiyat satılmıştır, memleket düşmanıdır, mukaddesat düşmanıdır. İşte hür tefekkürün bütün büyük kurbanlarından Hypathie'ler Galilée'ler, Dolet'ler.. İşte hür tefekkürün bütün büyük kahramanları: Voltaire'ler, Hugo'lar, Zola'lar..

Sansürün hikmeti vücudu: Militan edebiyattır ve o yalnız kitabı değil müellifi de mahkûm eder.

Sığındığı bütün kalelerin çöktüğünü gören irtica XVIII inci yüz yıl Fransasında şiddetli bir mücadeleye girişmiş, dinden, imandan, kraldan, vekillerden bahsedilmesini en ağır hükümlerle yasak etmişti. Filozof Duclos'un aşağıdaki cümlesi sansürün hortladığı bütün ülkeler için mükemmel bir nükte nümunesidir: "Filden bahsedelim beyler.. Sözünü etmemize izin verilen -az çok ehemmiyetli- tek hayvan o."

Ansiklopedinin etrafına kümelenen fikir ve kalem şampiyonları, irticaın kahbe tasallutlarına karşı müdafaa tertibatı almakta gecikmediler. Kitaplar yabancı memleketlerde tabedilip kaçak olarak idhal edilmeğe başlandı.

"Beşer ve vatandaş hakları beyannamesi" ilk defa olarak "fikirlerin ve kanaatlerin serbestçe yayılmasını", "beşerin en kıymetli haklarından" saydı. Fakat Napolyon birçok haklar gibi kelâm hürriyetini de boğmakta gecikmedi. İngiliz edebiyatının Shakespeare'le boy ölçüşebilen tek büyük yaratıcısı Milton, daha XVI'ıncı asırda matbuat hürriyeti uğrunda mücadeleye girişmişti. Bu gün sansür medenî milletler için eski ve yüz kızartıcı bir hâtıradır. Yalnız ne yazık ki onun yerini daha ince, daha ustalıklı vasıtalar almış bulunuyor. Fikir hürriyetinin yalnız fikirle tahdid edileceği mes'ut günlerin uzak olmadığına inananlardanız. □

20. Asır Dergisi, sayı 5, 1 Ocak 1948

İdris Küçükömer ya da "Paşa" ve Bilim

SENCER DİVİTÇİOĞLU

KÜLTÜREL çevremizle belirlenen yorumlarımız özneldir. Ama, bu nitelik gözlemlenen olgunun nesnelliğine gölge düşürmez. Üniforması içinde bir "paşa"ya "toplumun özgül koşullarına göre ortaya çıkmış, askeri-sivil otoriteyi temsil eden bir simge" olarak bakabileceğimiz gibi, aynı paşaya bir Avusturalya yerlisi "süslü giysili bir adam" olarak bakabilir.[1] Aslında, *doğru* veya *yanlış* olan Yargılar "paşa" gerçeğini yadsıtmaz; Çünkü, fiilen ortalıktadır. Ne ki, ancak bu doğrular ve yanlışlar sayesinde gerçeğe doğru yönelebiliriz. Bu, bilimdeki değişmedir.

İdris de bu görüşle pusatlanmış olarak işe girişti. O kadar ki, bütün çalışmalarının belkemiğini oluşturan, kullandığı marxist kavramların karşısına bile, anti-anti-marxist (deyim, J. Robinson'undur) bir analizle çıkmayı göze aldı; oralarda oyalanmayıp, doğru olarak belleneni aşmak için...

Idris'in, üretim güçleri, üretim ilişkileri ve artık (ürün, değer) gibi marxist aletleri kullanmasına rağmen, gerek Orta-Çağ Türk(men) göçebe[2], gerek Osmanlı "Asya Üretim Tarzı"[3], gerekse Türkiye Cumhuriyeti sosyal kuruluşlarını incelerken hiç bir surette ortodoks marxist "tarihin evrim yasalarına" iltifat etmediği bilinmektedir. Ona göre, örneğin, göçebe üretim tarzında maddenin (ordunun) orduyla (maddeyle), AÜT halinde maddenin (ideoloji/devletin) ideoloji/devletle (maddeyle) ilişki içinde oluşu, -genellikle, Marx'ın tarihsel maddecilik öğretisi uyarınca kabul edilen üretim güçlerinin üretim ilişkileri üzerinde, bunların da sırasınca, sosyal kuruluş üzerinde başatlığı varsayımını ve böylece, bütün toplumlar için teleolojik olarak maddenin devinmesiyle belirlenen tek bir tarihsel gelişme yolağının olacağı sonucunu çürütebilir. Yine ona göre, ortodoks marxist teorinin aksine, üretim güçleri, üretim ilişkileri ve üstyapı kurumları (ideoloji, devlet) arasındaki elemanların arabağıntıları, bir bütün içinde tersinir olarak eklemlendiğinden, her bir elemanın görece etkisinin yoğunluğuna göre, sosyal matris belli bir biçim alır ve böylece toplumda üretim güçlerinin özerk belirleyici rolü ortadan kalkar. Hemen işaret edeyim ki, İdris'in kurduğu bu hayalî matris statik değildir. Doğrudur, Osmanlı toplumunda ilerlemeler yoktur. Ama, bu demek değildir ki, toplum kesinkes durağandır. Hayır, o battal bir süreç içinde devinir; ancak yekinerek.

Osmanlı toplumunda ilerlemeler yoktur. Ama bu demek değildir ki, toplum kesinkes durağandır. Hayır, o battal bir süreç içinde devinir; ancak yetinerek.

Oldukça cüretkâr çıkışlarda bulunmuş olsa bile, buraya kadar hiç kimse, İdris'i anti-marxizmle itham edemez. Bugünlerde herkes biliyor ki, Marx da *Grundrisse*[4] içinde kapitalizm-öncesi toplumları incelerken bu tür bir analizle sorunlara yaklaşmıştı.

İdris'in tartışıklı olması asıl bundan sonra başlar. Bilim dünyasına *anarşik*[5] varsayımlar atarak, teorik düzeyde, Osmanlı sosyal kuruluşunun bilinen sınıfsal yapısını allak-bullak ettikten sonra. Bu anarşik varsayımlar şunlardır; i) Osmanlı toplumunda 18. yüzyıla kadar süregelmiş ve iktisadi kertede gerçekleşmiş olan, toprak mülkiyetinin biricik sahibi sultanla, sarayda kümelenmiş ülema ve askerden (kapıkulları) oluşan

Küçükömer 1985'te bir mülâkat sırasında

sömüren sınıf ile doğrudan üretici olan reaya sömürülen sınıfı arasındaki zıtlık, 18. yüzyıldan sonra yerini bu sefer, ideoloji kertesinde gerçekleşen, batılı laik bürokrat sınıfla, yeniçeri-esnaf-ülema birleşmesinden doğan halk sınıfı arasındaki zıtlığa bırakmıştı. Neden? Çünkü; ii) kendisi de bir kapıkulu olan Damat İbrahim Paşa *yenilik*, daha doğrusu *batılaşma* hareketini başlattığı tarihten itibaren, "bürokratik (sivil, subay) laik, güya ilerici sayılmış, emperyalizm kıskacı içinde bürokratların oyunuyla içine kapanan islamcı-doğucu kamp ise gerici (mürteci) kabul edilmiştir" (*ibid* : 84) ve; iii) Analizin çağdaş Türk toplumundaki izdüşümü halinde bile, ilerici ve solcu geçinen aydın-bürokrat-subay öbeği aslında gerici ve sağcı, gerici ve sağcı gibi görünen halk ise aslen ilerici ve solcudur. Bu sonuncu varsayım gerçek bir *coup de grâce*'dır.

Böyle bir yaklaşımının "fincancı katırlarını ürkütmesi" beklenirdi. Nitekim, öyle oldu. Gericiyken ilerici, sağcıyken solcu olarak yorumlanan halktan pek bir ses-seda çıkmadı ama, ilericiyken gerici, solcuyken de sağcı olarak tanımlanan aydın-bürokrat-subay öbeğinin bir bölüğü sadece üçüncü varsayıma karşı ateş püskürdüler. Birinci ve ikinci varsayımları irdeleyip eleştirmek ise onların görevi değildi; *resmi ideolojilerinde* "özerk aydın" kavramı olmadığından...

Ben kendi hesabıma, hem pozitif, hem de sosyal bilimlerin "anarşik" varsayımlarla ilerlediğine inanırım. "Ne kadar eski ve abes olursa olsun, bilgilerimizi yenilemiyecek hiç bir fikir yoktur", diyor P. Feyerabend (*op. cilt:7).* İdris'in de bazı varsayımları anarşik olabilir ama, kurduğu teorinin Osmanlı-Türkiye Cumhuriyeti toplumlarını anlama sürecine ciddi bir katkıda bulunduğundan eminim. "Paşa" örneği unutulmasın. Onun hakkında da eski veya abes teoriler ileri sürerek, gerçeğini daha sağlam yakalama imkânını elde edebiliriz. Bu, bilimsel miskinliğin defedilmesi ve bilimden beklenilen değişmenin gerçekleşmesi demektir. İşte, İdris Küçükömer bu işi başarmış bir bilim adamıdır. Ve arkadaşımdır. □

---

[1] İdris'in düşüncelerini daha iyi yansıtacağına inandığım için, H.Putnam'dan alınan bu egretilemede polis yerine "paşa" kullandım. Bakınız: H.Pulnam (1978) "Diologue with H.Pulnam" içinde: *Men of Ideas,* British Broad-casting Corporation p. 231.

[2] İ.Küçükömer (1977) "Asyagil Üretim Biçimi, Yeniden-Üretim ve Sivil Toplum", *Toplum ve Bilim,* Sayı 2. Yaz.

[3] İ.Küçükömer (1969) *Düzenin Yabancılaşması,* Ant Yayınları, İstanbul.

[4] K.Marx (1967) *Fondements de la critique de l'économie politique,* Editions Anthropos; Paris Vol. I.

[5] P.Feyerabend (1980) *Against Method,* Verso Editions.

Demokratik Misak'a Gerekçeler

Liberal Değil, Sivil Toplum

İDRİS KÜÇÜKÖMER

"Zincirin en tehlikeli halkası itaattir."
Sir Julien Huxley[1]

ÜLKEMİZDE tartısız terazi ile yola çıkanları yadırgamamak gerekli; olağan ve normal olan budur. Size söylemediklerinizi söyletmeleri işten bile değildir. Kritik akıl önce kendini ürününü sürekli karşısına almakla, kendisiyle diyaloğa girmekle işler. Kimsenin elinde bütün zamanları ölçecek bir zaman terazisi yoktur. Yani **bütün zamanların dışında kalarak** zamanı ölçecek bir zaman terazisi yoktur (şüphesiz dinler hariç). Böyle bir terazinin varolma koşulu, **ölçeğinde nihai zamanı da kapsamasıdır!** Zamanların değişimini (metamorfozlarını) kendisi değişmeksizin açıklayan mutlak kapsamlı nihai terazi. Öyle sanıyorum ki lojik olarak çelişki de buradadır. Geçen yüzyılların aksine çağımız doğa bilimleri böyle bir ölçekli teraziden uzak düştü.

Felsefesiz Toplum

Felsefesiz bir toplum, sivil toplumun yokluğunun hiç değilse önemsizliğinin bir göstergesidir. Gerçi her toplumun, her kültürün kendine göre bir düşünce düzeyi elbette vardır. Ancak Greklerden itibaren Batı'nın klasikleşmiş ve 17. yüzyılda modern denilen çağını açmış felsefe (ilimle birlikte) Doğu dünyasında genel olarak yoktur. Bu arada İslam'a bakabildiğimizde, belli bir dönemde, İslam düşüncesinin bazı kesitlerinin Batı felsefesi ile organik bir bağ içinde olduğunu gözlüyoruz. Bu özellikle **meşai** grubu için doğrudur. Bağın sonu ve en önemli halkası İbni Rüşt'tedir. Ülkemizde coğrafyasından gelen kültür mirası ile eski felsefelerden etkilenme elbette olmuştur. Bu arada Grek felsefesi etkisi de olmuştur. Tek-tanrılı dönem koşullarında bu etkilerin dinî formlarda hayatını heretik olarak sürdüregeldiğini biliyoruz. Fatih devrinde İbni Rüşt tekrar haksız(?) bulunmuştu. Bunun nedenini anlamak bizim için güç değil. Ve 15. yüzyıl felsefenin yasaklandığı yüzyıldır. İstanbul'un fethi büyük bir tarihî olgu. Fakat bizde felsefe düşünce üretimi için yeni bir boyut ya da imkân getirmez. Üstelik bizde hep söylenegelmiştir: İstanbul'un fethi dünyanın yeni çağlarını başlatan bir olgudur diye! Kimin yeni çağı? Burada tarihin bir ironisi mi var yoksa?

Felsefesiz bir toplum, sivil toplumun yokluğunun hiç değilse önemsizliğinin bir göstergesidir.

Aksiomları inanca dayalı, zamanı (önceyi ve sonrayı) aşan dinler klasik anlamıyla felsefe değil. Bu arada tasavvuf insanın arınmayla bir yücelme yoludur; kişiyi ulvi katlara vardırabilir. Ama toplum ve dünya dışına çıkma, tecrid yolunun ağırlığıyla (bir kaçış mı, bir zikr ve rıza yolu mu?). Evrenle vahdetin huzurunda, **ülke içi saldırı**önlemek istenir. Fakat bu huzur ideolojik kullanımda kulun kulluğunda vahdete dönüşebilir. Kaynakların tekrar bölüşümü olarak politika buradan yürür; **kültürün otonom yanı** örtülür, ideolojik kullanımı ağırlık kazanır. Aydının kulluk koşulları böylece gelişir.

Fatih dönemi, kulluk ve özellikle devşirme sisteminin zirveye tırmandığı dönemdir. Bir tür Osmanlı **Shogun**'u gibi olan eski Türk ailelerinin (Çandarlı

vb.) tasfiyesi yapıldı bu dönemde; yirmi bin kadar köy ve mezranın saraya bağlanması gerçekleştirildi yine bu dönemde. Bu gelişmenin getirdiği iki yönlü sonuç vardı: Madalyonun bir yüzünde iç saldırıyı yasaklayan bir iç sulhun olanaklarıdır. Bu iç sulh topak bir güç oluşturur. Bu ise fethin ön koşuludur. Bu bapta Lord Acton'ın bir sözünü hatırlatmalıyım. Der ki Acton "Modern Avrupa devletlerinin kuruluşu Türkler'in Batı'yı vurması ile başlar!" Gerçekten de Avrupa'da milli devletlerin kuruluşu ile feodalitenin çözülüşü bağlamlıdır. Fakat madalyonun öte yanında da zafiyet unsurunu görüyoruz. Düşüncenin dayanabileceği denge güçlerinin yokluğudur bu zafiyet..

Toplumlar ideolojisiz yaşayamazlar. Ama ideolojileri de derleyip toplayacak, birini öbürüyle ikame edebilecek, üst düzeyde bir ideoloji olarak, felsefe geleneği gerekli değil mi? Üst düzeyde genel ilkeler üreten **akıl ürünü** felsefenin varlığı ya da yokluğu önemli bir göstergedir. Belli bir felsefi düşünce düzeyi yapılaşma ile sürebilir. İlimler felsefeden otonomi kazanmışlarsa da felsefe onlarla bağını koparabiliyor mu? Çağdaş doğal bilim kurucuları, bildiğim kadarıyla felsefenin dışında görmezler kendilerini; zaman zaman ortak toplantılarına felsefeci de çağırırlar. Felsefe ilim dışında kalamıyor, onunla epistomolojik seviyelerde bağını sürdürüyor en son. Filozofları **"yorumcu"** kabul edebilirsiniz. **"Değiştirmeci"** görüş de felsefe düzeyinin bir halkasıdır. Unutmayalım ki değiştirmeci görüşün sadece bir yorumcusu olarak kalmak da var. İşte bu hal imkânları (ki hürlük koşuludur imkânlar) reddettirecek kertede bir tuzağı, dogmaya bağlılığı da içinde taşır.

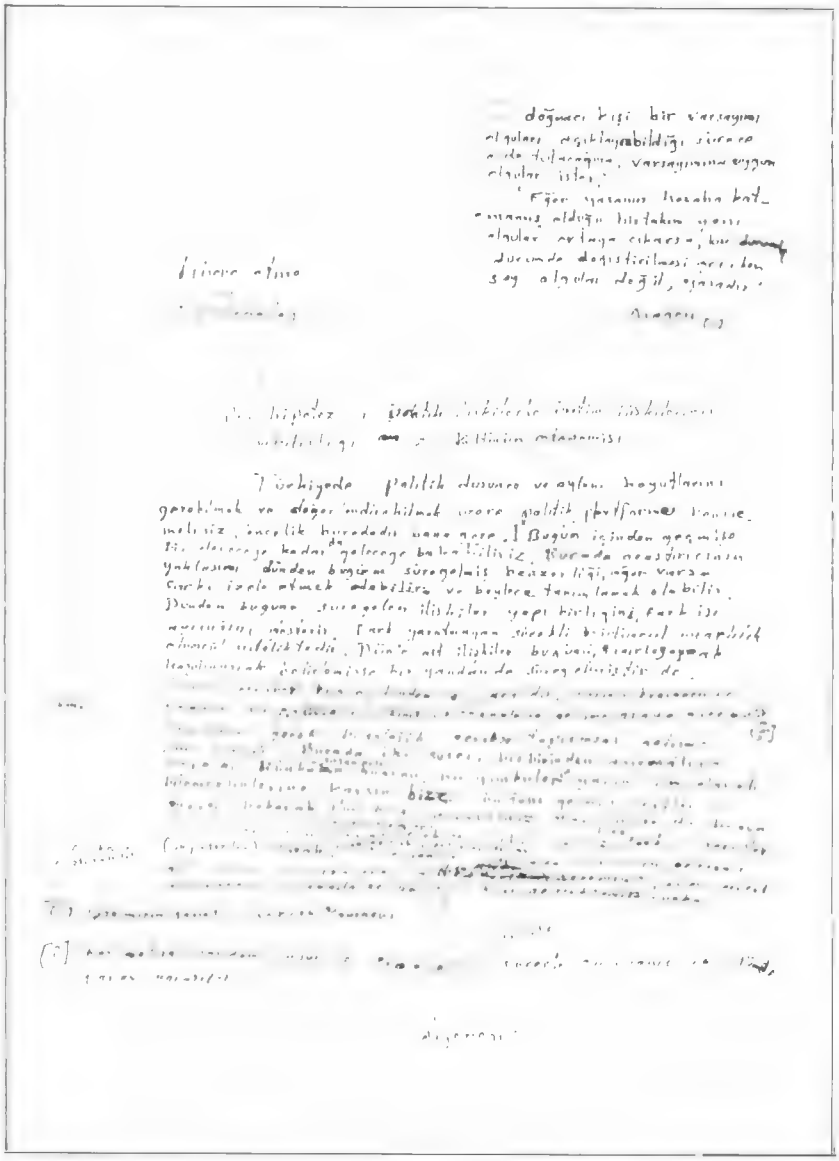

*Küçükömer'in tartışmalara yolaçan **Düzenin Yabancılaşması**'ndan sonra yazmaya başladığı yeni kitabı için aldığı notlardan bir sayfa.*

Düşüncenin değişimi olmadan toplum değişmiş olur mu? Toplumu değiştirelim de düşüncesi sonradan mı gelsin! Bizde felsefe geleneği yok dedim ve ilave ettim ki bu yokluk sivil toplumun yokluğunun da bir göstergesidir. Şimdi buradan sivil olanın çekirdeğindeki yapısal bir özelliği izole etmeye çalışalım. Gerçi normal olarak insanı hayvandan ayıran özellik, insanın eylemden önce güdülerini aşarak **düşünce sürecini araya koymasıdır.** Bu aralık koyma giderek çevreye uyum sürecinde bir değişken olan kültürü yaratacaktır. Bilindiği gibi hayvanlarda kültür yaratma yok (arı ve karınca toplumu salt genetik programlanmadır, değişmez). Sivile has yapısal bir **aralık** vardır ki farklı bir nitelikle belirir. İşte bunu politik toplumun **türüne** bakarak açıklayabiliriz. Politik toplum, hâkim olanların kendilerini, maddi koşullarıyla birlikte sürekli yeniden üretebilmek üzere gerektiğinde zor kullanabilen, kararları alan toplumdur. Şüphesiz iktidar bu topluma aittir. Ancak bu politik toplumun bir **"Populüs"** (halk) niteliğinde olup olmadığı önemli bir ayraçtır. **Populüs**eşitlerin ya da birbirinin emsali olanların oluşturduğu bir toplum türüdür. Özü site devlette belirlidir. Burada maddi koşullarla hayatın sürekli yeniden-üretimi eşitlerarası aralığın ve otonomilerin sistematik bir tarzda korunmasına dayanır. -Bana göre Aristo'gil **Oikos** kavramının yeri burasıdır-. Greko-Romen dünyasının yurttaşı **(Cives)** bu aralık türü ile varlığını korur, üretir. Halk meclislerinde yerini alır, iktidarın bir bölümüne o da sahiptir. Doğrudan demokrasi insanlararası hayat ilişkilerinin **doğrudan bu insanlar tarafından** düzenlenmesi için gerekli bir koşuldur. [2] İnsanlararası düzen koyma, yukardan bir otoriteden ya da Tanrı'dan inen kaidelerle düzenleme değildir. **Yurttaşlar,** politik toplumun iktidarını somutlaştıran **zor** ve varlıklarını otonom olarak düzenleyen kaideler (hukuk) ile kendilerini korurlar demiştim. Dışarıdan buraya katılmaya şiddetle karşı çıkarlar. Aksi halde politik iktidarla bağımlı olan maddi koşulların yeniden bölüşümü sahneye gelir. Yeni katılma girişiminin anlamı eski Grek ve Roma site devletlerinde politik mücadele olarak iktidarın genişlemesi ya da sınırlanması mücadelesidir ve onunla

paralel olarak hayatın hertürlü maddi üretim koşullarının yeniden bölüşümü mücadelesidir (benim kabul ettiğim görüş halen budur). Yurttaş otonomisinin koşulu olan sivil aralığın korunması **populüs** meclislerinde kabul edilen kaidelerle formlaşır. İnsanlararası ilişkileri yansıtarak düzenleyen **insan yapısı** hukuk (Greko-Romen hukuk) doğu dünyasında yoktu. Sivil aralıklarıyla **populüs**'e dahil olan eşitler, aralıklar içinde birbirini dengeleyen güçlerin sahibidir. İktidarın bölünmüşlüğünü ve **sorumluluğun karşıtlığını** simgeler bu güçler dengesi. Sürekli hayat ve eylem planında bu tür bir politik toplumu daraltma ve genişletme için zorlayan iç ve dış güçlere göre değişegelir bu dengeler; ama bölünmüşlük düzeyi değişse de dengeler süregelir. İşte bu bölünmüşlük ve onun aralığı diyaloğun çaresiz koşuludur. Öyle ki, diyaloğu geniş anlamıyla kabul ediyoruz, hem politik toplumda diyalog hem de düşünce düzeyinde diyalogdur sözkonusu olan. Her iki yerde de diyalog karşıtlıkların, aykırılıkların fiilen varlıklarını ve onların temsilcilerinin varlığını varsayar. Aksi diyaloğun yokluğudur. Karşıtlar yoksa, fark yoksa bilgi de üremez; **fark bilgidir**, tekrar bilgi değildir. Bilgi birikimi farkların birikimidir. Temelli farklardır ki bilginin strüktürünü değiştirir (asıl ilerleme). Yani aykırı güçler aykırı düşünceyi barındırabilir; zıtlardan birlik kurabilecek, **zıtlardan olumlamalara** ya da senteze gidebilecek yol onların varlığına bağlı değil midir?

Sivil aralığa dayalı otonomiyi anlamaya başladığımızda, Greko-Romen yurtlar tipolojisini ve ondan çağımıza inen mirası -salt kalıntı(residue) değil- yaşanan mirası anlayabiliriz. Sözkonusu aralık bize segmanter bir toplum strüktürünü verir. Sivil aralık politik toplumda kral (Rex), magistra (diktatör, konsül, vb.) gibi ileri çıkan liderler emsalları (eşitler) arasında birinci olanlardır **(primus in'ter pa'res)**. bölünmeye açık yapıda, öyle gözüküyor ki, zımnî **(virtuel)** olarak varolan bir öge, anarşik ögedir.

İşte bu bölünmüşlüğü segmanter niteliği anlamadan paralel bir düzeyde, Greko-Romen dünyasının tanrılarını da anlaymayız; Tragedia'yı [3] sanırım anlamak ordan başlar. Bölünmüşlük ve otonomi Grek tanrıları düzeyinde de gözlenemiyor mu? İnsanlar gibi davranan, kavga eden, saldıran, sevişen Grek tanrıları benzersizdir. Evrendeki bütünlükten çok ayrışıklığı sergiler; onların düzeni Grek insanına has özellikleri ile tanrıların hem kendi ve hem de ölümlülerarası ilişkilerde oynayış tarzı üzerinde durur Tragedia. Ve doğuda **Tragedia** yoktur **Tragedia**'da tanrılara rağmen karşı duran, karşı çıkan güçler var; belli sonları kendileri başka iradelerle birlikte hazırlar. Grek dini Zeus'un paternal görüntüsüne rağmen segmanter bir din çıkarır karşımıza. Sonuca gidişe has hiyerarşi, **simetrik** (yarışmacı) güçlerin girişimi ile ürün olur. Burada kullandığım simetriyi **G.Bateson**'gil[4] anlamda kullanıyorum. Olimpik bir simetridir. Ağırlık simetrik güçlerde, **tamamlayıcılıkta** değil; doğuda tersine bir ağırlık! Hemen söyleyelim ki krizlerde muhtemel çözüm ağırlıkların görece değiştirebilme **sanatı**ndadır. (Tarihin kıvrım noktaları?)

"Düşüncenin değişimi olmadan toplum değişmiş olur mu?"

Burada önceki yazılarımda da belirttiğim birinci çalışma hipotezini tekrarlamalıyım: Greko-Romen ve ondan kaynaklanan (genesis) Batı dünyasında iktidarlar çeşitli düzeylerde daima bölünmüştür; bölünmeye açıktır (Segmanter). **Virtuel** anarşik ögesi ile. Bölünmüşlük derin strüktürdedir, tarih devinse de, asıl olan budur. Doğuda tersinedir; bölünmüşlük strüktürel değil geçicidir; asıl olan eğilim iktidarda tekliktir! Simetri yok, **tamamlayıcı organik** bütün var[5] idelojik, düşünsel düzeyler bununla bağlam içinde.[6] Kısaca politik toplum çok dar ya da tek kişiden oluşur; sivil aralık açılamaz; ya da cılızdır, yetmez, bunun ideolojisi kültürün üzerine abanır.

Konumuza bir gösterge olarak felsefenin yokluğundan girdik. Gerçekte onaydır **(consensus)** asıl sorun. Düşünce seviyesinde kabulden geçer değiştirme; yoksa yukarıda da söylediğim gibi önce değiştir düşünce seviyesinde onay sonradan gelsin (ki geçmişimizdeki karmaşa buradan geliyor.) diyemeyiz. Onaysız değişimle(?) hayat için çağ içine giriş (bir tür metamorfoz) paradoksaldır. Çünkü geçmişte yer almış bu gibi deneylerde tamamlayıcı "asıl ilişkiler" de çözülür; üstelik simetrik olana giremeden; bugüne bakın? Seçen de, seçilen de gerçekten 'Sahipler'ler olarak iktidarı bölüşmüş oluyorlar mı?

İşte burada, ikinci çalışma hipotezimizi tekrarlayalım: Toplumlar hayatın üretiminin maddi koşullarını, onların koyduğu sınırlamalar içinde, yapısal eğilimlerine göre örgütler.

Hegel doğusal hükümdarlıklarda bir kişi hürdür der; hükümdardır bu. Benim anladığım hürriyet değildir bu, hürriyet; başkaları ile aralıklı otonomilerle tanımlanabilir, yani başkalarının simetrik varlığı ile. İşte burada yeni bir iddia ve tanıma giriyoruz.

Özgürlük ≡ Eşitlik

Bu özdeşlik tanımı bir ideal görüntüsü taşıyabilir; bir erek yönü bulunabilir. Oysa sivil aralığı ile politik toplumlarda geçmişte yaşanan budur. Grek ve Roma dünyasında politika mücadele eşitlik ≡ özgürlük çizgisinin üstünde ve altında sürmüştür. Orada eşitlerin özgürlüğü içindeki mücadelesi çizgi altında kalan esirlerin, yeni politik topluma dahil olmayanların da mücadelesi ile karışır. Roma'nın özelliği pleble-

rin çizgi üstüne çıkma mücadelesi ile anlamlıdır. Çizgi çağımız için de geçerli; hem ülkeler içi ve hem de ülkeler arası düzeylerde.

Roma Hukukunun Önemi ve Kültür Mirası

Kısmen tekrar olacaksa da Batı insanının derin temeldeki çizgisini bugüne taşıyan, Batı'nın soyut portre ya da soyut desenini veren mirasın aktarılışına kısaca değinelim.

Zora dayalı politik toplum kime karşıdır sorusunu tekrar soralım; politik toplumdakilerin hakim sınıf olduğunu söylemiştik.

Sivil toplumun yurttaşlarından (eşitlerden) oluşurdu bu toplum. Sivil özellik önce kendi aralarında kendilerini yeniden üretim olanaklarını düzenlemede yansır. Bu, sivil hukukun kuruluşudur.

Kamu hukuku ise bu sivil hukuk temeli üzerinde yükseltilir. Yeniden-üretim maddi koşulları içerisinde yer alan çoğu kez doğrudan üreticiler ise bir nesne (mal) gibidir. Özne yurttaş değil. Esirlerin durumu budur; yani Greko-Romen Batı'nın "sivil" kavramı, "esaret" kurumu ile çelişmez Batı tarihî gelişimi içinde. Daha sonraki serflerin ve endüstri devrimi ile beliren ücretli işçinin politik ve sivil toplumun karşısındaki yeri farklılaşacaktır. Libere olma yolundaki değişim yeni tarihlerin açılış sayfalarıdır.

Romalıların **Civitas**'ı (Greklerin **Polys**) klasik site devletidir. Sivil ve politik toplumun içiçeliği ile ekonomi bunlara ait aralıklar içinde işler; buradaki politik mücadele özgürlük eşitlik özdeşliği çizgisinin üst ve altında olmak üzere üç yanlı sürer; A- Yurttaşlar arasındaki mesafeyi (yeniden-üretim koşuludur) korumak; B- Politik toplum dışında kalan, site içinde ya da duvarları dışında biriken ve esir olmayan yığınların politik topluma girme girişimleri. Yani Roma **Populüsü**'ne dahil olma; yani seçme ve seçilme, dolayısıyla savaşla elde edilen topraklardan, kamu arazisinden pay sağlama; C- Esir olanların da libere olma mücadelesidir. Roma **plebleri** bu zorlu mücadeleyi**patrisiyenlere** karşı dayata dayata kazandılar; böylece halk meclislerine ve senatoya girme, **magistra** (konsül ve bunun gibi) olabilme ve bunların koşulu olarak toprak sahibi olma haklarını aldılar. Bu mücadelenin 5. yüzyıldaki ünlü ürünü, **Tehamülleri** de dikkate alarak 12 Levha Kanunu'dur. Roma tehammül ve hukuku Roma'nın kuruluşundan itaberen (MÖ 754) laik karakterdedir. Roma hukuku laik karakteri **"Jus civile"** olarak yansıtır. Sistematik genel prensipleri ile insanların yarattığı hukuk.

Pleblerin yurttaş olmaları Roma populüsüne girme mücadelelerine paralel olarak toprak edinmeleri Roma'nın saldırgan militer yayılmasının gerekçesini oluşturur ki Greklerin başaramadığı budur. Makedonyalı İskender'in yaptığı Roma'nın yaptığının benzeri değildir.

Roma'da Magistraların seçimi, görev süreleri, adedi, yargılanmalarına (hesap vermelerine) özellikle eğildiğimizde, kanunların yapılış tarzına baktığımızda dorudan demokrasiyi buluyoruz karşımızda. Roma büyüdükçe hakimiyeti altına giren ülke ve bölgelerde Roma modeline benzer otonom yönetimler kuruldu ya da kabul edildi. Otonom eyaletler, krallıklar belediyeleriyle şehirler gibi. Bunların kendi meclisleriyle şehirler gibi. Bunların kendi meclisleri de oluştu. Bunlar Roma'ya **foedus** bağıyla bağlı **foederati** devletler topluluğu oluşturuyordu, yani Roma'nın müttefikleri ve yardımcıları olan toplumlar. 500 yıl süren cumhuriyetten sonra meclislerin bir kısıtlama içine girmiş olmalarına rağmen özünde Roma sivil hukuku gelişti. Hatta ünlü zalim Caligula Roma yurttaşlığını bütün imparatorluk ahalisine yaydı. Roma hukukunda yansıyan sivil ve politik ilişkiler segmanter niteliğiyle uzun yüzyıllar süregelmiş Roma hakimiyetiyle ya da Roma sulhüyle Batı'nın hayat tarzını temelde çerçeveleyecektir; ona ait embriyolojik karakter daha sonra Avrupa orta ve yeni çağına miras kalacaktır. Embriyolojik devamlılık değişimlerle gelişir; Batı'nın bu soyut portre ve deseni ortaçağın parlamentoları, etajenaroları, otonom lonca ve şehir meclisleri gökten zembille inmedi. Roma süregeliyordu ve Roma hukuku ortaçağda **Jus commune**'dur. 11. yüzyıl Avrupa üniversitelerinde Roma hukuku araştırmaları gelişir.

burada özenle dikkat edilecek ilişki şudur: Ortaçağın bağımsız meclisleri ile bağımsız şehirleri, feodal lordlardan biri olarak kral ya da imparatorların yine **primus in'ter pa'res** karakterinin gözlenebilmesi, Hıristiyanlığın kiliseleşmesiyle (Yani, Hıristiyanlığın Roma'ya girişini sağlayan St. Paul'ün deyimiyle "Sezar'ın hakkını Sezar'a verme" ilkesi dönüşerek Hıristiyanlık kiliseleşmiş, böylece Papalık politik toplumda Sezarları sınırlayan bir yer almıştır-Hannah Arendt.) bir Avrupa senatosu hüviyetindeki papalığı, kısaca "aristokratik anarşi"siyle bölünmüş iktidarıyla onların dengesini anlamadan sadece ve sadece Batı'ya has feodaliteyi anlamak mümkün mü? Çarpıcı bir örnek verelim: Bu dengeler içindedir ki güçlü Papa, Wycliffe'i Oxford Üniversitesi'nden yargılamak için koparıp alamamıştır (1370'ler). O Wycliffe ki, 14. yüzyılda bütün Avrupa'yı saran köylü isyanlarının önde gelen doktrincisi olarak kabul ediliyordu. Ve yine bu bölünmüşlükteki dengeleri anlamadan Kopernikus'un güneşi sistemin merkezi varsayan, yani gözlemciyi güneşe yerleştiren iddiasının ortaya çıkışını anlayamayız; yine bu dengeleri anlamadan İslam dünyası için bir ölüm ve bir çıkmaz sokak, Batı içinse başlangıç noktası kabul edilen İbni Rüşt felsefesinin Batı'da dramatik olgularla kabulünü anlayamayız ve yine bu dengeleri anlamadan Batı'nın felsefede ve onunla bağlı olarak ilmin yapacağı modern sıçramayı (kopmayı) anlamak, kısaca Descartes ve Galileo gibileri anlamak mümkün mü?

Bu sıçrayışla paralel olarak Batı'da politik ve sivil toplumun modern görüntüsünü anlamamız gerekiyor. Sözkonusu kavramları Hobbes, Locke, Rousseau, Kant, Hegel, Marx, Gramsci gibilerin ele alışlarını ülkemizin politik kültür mirası karşısında yerine koymamız zorunlu. Bunu çağdaş uyumu, varlığımızı üretim ve zayıf halkamızı teşhis etmek üzere yapmalıyız. Metamorfzun kaynağını belirlemeliyiz.

Hemen altını çizmeliyim ki, Batı düşüncesi sivil aralığın içinde ve onun ürünü olduğu halde onu analiz etmez bildiğim kadarı ile, onu aşikârlığı içinde zımnî olarak varsayar; oysa bizim için bir ayna oluşturur o özellik. Sanıyorum aydınlarımız bu zımnî kavrama rastlamadıkları için onu aktarmamış gözüküyorlar. Aşikâr olduğu halde gözükmeyen bu aynada kendimize iyi bakalım. □

YeniGündem, 1-15 Mayıs 1985, Sayı: 21, S.18

[1] The Dialectics of Liberation Kongresi'nde 15-30 Haziran 1967 Londra. Zikreden Dr.R.Laing.

[2] Isparta'nın Militer Politik yapısında, Platon'un devletinde rağmen daralmış da olsa sivil aralık vardır.

[3] İnsanın bu oynak acımasız tanrısal yaşama tepkisi, bir yandan Neo-Platonculuğa öte yandan tragedyanın Grek dünyasında bitişine, aslında Greklerin tarih sahnesinde yaşayan insanlar olarak çekilişine giriş gibi.

[4] Sibernetik kurucusu antropolog, biyolog.

[5] İbn Haldun'u burada yerine koyabiliriz.

[6] Biyosifer eko-sistem içinde genetik-somatik-mental ilişkiler bütününde belirlenimleri açıklama burada gerekli değildir.

Midhat Paşa "Hayatı-Eseri"

ZEKİ ARIKAN

OSMANLI devlet adamlarının anılarının yayınlanması ve bu devlet adamlarına ilişkin monografilerin gün ışığına çıkması ancak II.Meşrutiyet'ten sonra gündeme gelmiştir[1]. Bu bağlamda Midhat Paşa özel bir yer tutmaktadır. Çünkü daha 1877 yılında Léouzon-le-Duc tarafından Paris'te Midhat Paşa hakkında bir eser yayınlanmış bulunuyordu[2]. Midhat Paşa'nın Taif zindanında[3] bulunduğu sırada büyük bir gizlilik içinde yazdığı anılarının bir bölümü, o sırada İzmir'de bulunan ailesine ulaştırılabilmiştir[4]. Oğlu Ali Haydar Midhat Beyin ifadesine göre, Midhat Paşa anılarının geri kalan kısmını da yazmış ve Hayrullah Efendi'ye bunun iki kopyasını çıkarttırmıştı. Asıl metin hapishanede güvenilir bir yerde saklı idi. Ancak paşanın şehit edilmesinden (7 Mayıs 1884) bir gün önce bu anılar bulunduğu yerde kaybolmuş, belki de buradaki görevliler tarafından Sultan II. Abdülhamit'e gönderilmiştir. Bu bakımdan Midhat Paşa'nın anılarının ikinci kısmı daha doğrusu İzmir'de tutuklanıp İstanbul'a götürülmesi, Yıldız Sarayında kurulan mahkemede yargılanması, sürgün edilmesi ve sürgünde geçirdiği günleri kapsayan bölümlerinin bir kopyası ancak II.Meşrutiyet'ten sonra Ali Haydar Midhat Beyin eline geçmiştir.

Ali haydar Midhat Bey, babasının anılarının birinci bölümünü bazı eklerle önce İngilizce[5] sonra da Fransızca[6] olarak yurtdışında bastırdı. II.Meşrutiyet'ten sonra ise bu anıların bütünü, bir takım belgelerin de eklenmesiyle iki büyük cilt halinde yine Ali Haydar Midhat tarafından yayınlandı[7].

Ali Haydar Midhat Beyin, *Midhat Pacha sai vie son oeuvre* (Midhat Paşa Hayatı-Eseri) başlığı altında Fransızca yayınlanmış olduğu esere Fransa'nın Bahriye eski nazırı Lannesan bir giriş yazmıştı. Lannesan bu girişte, 19. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu durumu özetleyerek Mithat Paşa'nın ülkeyi anayasalı bir yönetime kavuşturmak için gösterdiği çabayı açıklıyor ve bu büyük devlet adamının rolünü belirtiyordu. İşte eserin bu girişi, kitabın yayınlandığı sıralarda Türkçeye çevrilerek saraya, büyük bir olasılıkla Sultan II. Abdülhamit'e sunulmuştur. Çevirinin, Mekteb-i Sultani (Galatasaray) mezunlarından Asadur tarafından yapıldığı anlaşılmakta ancak tarihi konusunda herhangi bir işaret bulunmamaktadır. Metin 12 sayfayı bulmaktadır. Kâğıtlar ortadan dikilerek bir defter haline getirilmiştir. Fakat defter ciltli değildir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yıldız evrakı[8] arasında bulanan bu belgenin birinci sayfasının üst köşesinde: *Avrupa'da neşrolunup fevkalade muzır ve Beyoğlu'nda suret-i aleniyede satılan Fransızca Le Siècle gazetesi son nüshalarında münderic bendlerden tercüme edilmiştir* kaydı vardır. Fakat herhalde bu kayıt bir başka belgeyle ilgilidir ve burada bizim yayınladığımız asıl metne bağlı değildir. Bu kayıttan sonra *Midhat Paşa - Hayatı - Eseri* yazıları büyük harflerle yazılmıştır. Hemen altta köşeli ayraç içinde şu açıklamaya yer verilmiştir:

(Midhat Paşa'nın mahdumu (Ali Haydar) tarafından bâlâdaki serlevha tahtında bir eser neşredilmiş olub Fransa bahriye nazır-ı sabıkı (Lannesan) işbu esere mukaddime olarak âtideki makaleyi yazmıştır).

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yıldız evrakı arasında bulduğumuz bu belgeyi bazı notlar ekleyerek olduğu gibi aşağıda veriyoruz: (Metin içindeki Romen rakamları, belgenin sayfalarını göstermektedir.)

[**MİDHAT** Paşa'nın mahdumu (Ali Haydar) tarafından bâlâdaki serlevha tahtında bir eser neşredilmiş olup Fransa Bahriye nazır-ı sabıkı (Lannesan) işbu esere mukaddime olarak âtideki makaleyi yazmıştır].

(Ali Haydar Midhat Bey) tarafından pederinin hayat ve eseri hakkında yazdığı kitap, yalnız Midhat Paşa gibi rical-i Osmaniyeden en büyük bir zatın terceme-i halini muhtevi bulunmak sıfatıyla değil, memalik-i şahanenin ahval-i maneviye ve siyasiyesi hakkında malumat-ı müfide ve bu ana kadar zulmette kalmış olan bazı vakayie dair izahat verdiği itibariyle de Avrupa'nın dikkatini celp eylemeğe şayandır.

Midhat Paşa'nın tarihi, zat-ı şahanenin idare-i müstebide ve keyfiyesi tahtında olarak Devlet-i Aliyye'nin istiklaline son derece muzır ahval-i iğtişaşiyeyi pek güzel musavverdir(II). Midhat Paşa'nın pederi[9] orta derecede bir memur olduğundan, oğluna vasati derecede bir tahsil verdirebildi[10], işte bu sebebe mebni Midhat Paşa için, sarf-ı sa'y ve ikdam-ı zatiyesiyle en büyük mertebeye kadar terfi ve terakki edebilmiş bir diplomattır diyebiliriz.

Muhtelif memuriyetlerde bulunduktan'' sonra[11] mumâileyh 1872 senesinde (Sultan Abdülaziz) tarafından makam-ı sadaret-i uzmâya[12] tayin olunur ise del bu tarihten bed'en kendisi için bir devre-i meyusiyet başlar. Filvaki valilik ve sair memuriyetlerde bir hayli âsar-ı nafia getirip memlekete hüsn-i hizmet edebilmiş olduğu halde, vezarete geçtikten sonra doğrudan doğruya (Abdülaziz) ile muhalefette bulunmağa mecbur oldu.

Midhat Paşa varidat-ı hükûmetin ne yolda mahv olduğunu pek âlâ bildiğinden, evvel emirde umur-ı maliyeyi ıslah ve tensike karar verdi ve lâkin bu hususta, Avrupa'ya seyahat[13] etmekle büsbütün yüze çıkmış ve akıl ve hayale sığmaz derecede israfa dalmış olan (Sultan Aziz)'in ve bir de müşarünileyhin mabeyn ricalinin mukavemet ve husumet-i şedidesine uğradı.

(Abdülaziz)'in cülusu zamanında (10) milyon liraya baliğ bulunmuş olan düyun-ı umumiye, Midhat Paşa'nın mevki-i sadarete geçtiği sırada (200) milyon liraya çıkmıştı.[13a] İşte bu hale (III) bir sed çekmek istediğinden Midhat Paşa infisal etti. Bilahare Selanik valiliğine, Adliye nezaretine ve Şuray-ı Devlet riyasetine[14] tayin olundu ise de (1874) tarihinde istifasını vererek bademe hiçbir memuriyet kabul etmeyeceğini beyan etti.

Bu münasebetle (Abdülaziz)'in kurenasından birine hitaben bir mektup yazıp bunda âtideki efkârı dermeyan eylemiştir: "Umur-ı maliyemiz meyusane bir derecede olduğu gibi idare-i mülkiyemiz son derece karışık bir haldedir. Orduya gelince hüznaver hali fazla tefsirata hacet bırakmıyor. Bu intizamsızlık memleketin emniyet ve asayişini ihlal ettiğinden teb'ay-ı şahaneden gayr-i müslim bulunanlar ecnebi himayesine dehalet edeceklerini ilan ediyorlar. Yirmi seneden beri umur-ı maliyede ika edilen hatâlar bugünkü hal-i ye's-i iştimali tevlid eylediği gibi hariciye politikamızda dahi edilen hatâlar bize en ziyade dost bulunan hükûmetleri muğber kılmıştır. İşte bu ahvale karşı hiçbir mesuliyet kabul etmeyip istifa ediyorum.[15]

Midhat Paşa

(1875) senesi ilkbaharı başlar başlamaz Midhat Paşa'nın keşfiyat-ı efkârı kesb-i hakikat eyleyip, Karadağ, Bulgaristan, Sırbistan, Bosna ve Hersek kıt'alarında (IV) hülasa her tarafta asar-ı isyan runüma aldı.[16] Bahusus ki Avusturya ile Rusya'nın sefir ve konsolosları kıtaat-ı mezkûre ahalisini açıktan açığa teşvik eyliyorlar idi. Rusya'nın parmağı her yerde müşahade olunur idi. Dersaadet'teki sefiri[17] ise alenen âsileri himaye ve müdafaa eyliyor idi.

Zaten Rusya, farkına olmaksızın, bizzat kendi menafiinden ziyade Avusturya menafiine hizmet eyliyor idi ki, Bosna-Hersek isyanını meydana getiren (Bismark) olduğu bugün anlaşılmıştır. İşte bir taraftan Almanya, Devlet-i Aliyye'yi ızraren Avusturya'nın tevessü'üne hizmet etmekte iken, diğer taraftan Rusya imparatoru (Reichstadt)'da Avusturya imparatoru ile ettiği meşhur mülakatında[18], Rusya'nın Avrupa cihetinde istihsal-i arazi niyetinde bulunmadığını ilan ediyor idi. (1876) senesi ilkbaharında umur-ı hükûmet o derece vahim bir renk kesbetmişti ki, Ali Haydar Midhat Bey'in hakkıyla dediği vechile, bir felaket-i müdhişe-i umumiye zuhurundan korkuluyor idi... Bulgaristan, Karadağ ve Hersek kıt'aları yanıyorlar

idi... Sırbistan ecnebi zabitanın teşvik ve idaresi tahtında dişlerine kadar silahlanıyor, Romanya ise bunun yolunu takibe hazırlanıyor idi... Hazine-i maliye iflas etmişti. Bir taraftan o vaktin sadrazamı[19] (V) Devlet-i Aliyye'ye yeminli düşman bulunan bir sefirin hainane nasaihini takip eyliyor idi. Diğer taraftan da memleketin istikbaline zerre kadar ehemmiyet vermeyen bir padişah bulunuyor idi. İşte Şarkta arz olunan manzara bu idi.

Lakin dahası var idi... Aynı cihet üzere ibraz-ı tesir eyleyen hafi nüfuzlar netayici tahtında Avrupa ortalığı alt üst etti. Her tarafta rical-i siyasiye akd-i içtima eyleyerek Şark meselesini[20] tezekkür ederler idi, muhtıralar, tebliğnameler, her taraftan hariciye nezaretleri üzerine yağıyor idi.

Lakin Devlet-i Aliyye üzerine hücum eyleyen devletlerin makasıdı muhtelif idi. Fransa ile İngiltere, Devlet-i Aliyye'nin mevcudiyet ve istiklalini temin için ıslahat taraftarı bulunmaktalar iken, Almanya ile Avusturya kendi menafiine hadim olarak Türkiye'nin inkırazını arzu ediyorlar idi. Rusya'ya gelince, memalik-i şahanedeki iğtişaşatın bir kat daha tevessü'ünü arzu ederek Avrupa-i Osmani'de zuhur eyleyen ahvalin Asya-i Osmani'de dahi zuhuryafte olmasını temenni eyliyor idi.

İşte bu sırada Midhat Paşa ile serbesti taraftaranından diğer birkaç zevat, Türkiye'yi bizzat (VI) Türkler ile tahlis etmek hususunu düşünüp bu babda evvelemirde ve herçibadâbad, Sultan (Aziz)'i tahtından indirmek icap eder idi. Müşarünileyh yerine serbesti taraftarı bir halef intihap eylemek ve idare-i meşruta ahkâmını bu halefe cebren kabul ettirmekle idare-i müstebideye nihayet vermek iktiza eder idi.

Midhat Paşa ile dostlarının efkârı nevâma ahalinin dimağında coşmuş efkâr idi ki, İngiliz sefiri Sir (Henri Elliot) bilahare şu satırları yazmıştır:

"Sene 25 Mayıs 1876 tarihinde hükûmetime bir telgrafname keşide eyleyerek, parlamento kelimesinin tekmil ahalinin ağzında bulunduğunu, müslimin, ulema ve hıristiyanların hep müttehit olduklarını, Sultan (Aziz) idare-i meşrutayı kabul etmediği takdirde anın tahtından indirilmesine teşebbüs edileceği, âyat-ı kerime ahaliye tevzi olunarak işbu âyat ile idare-i müstebidenin ahkâm-ı şer'iyyeye muhalif idüğü beyan edildiğini dermeyan etmiştim ki, hakikaten işbu raporum üzerine bir hafta geçer geçmez (Sultan Aziz) tahtından indirilmişti..."[21] O vaktin sadrazamı Mehmet Rüştü Paşa olup, kendisine muavin olarak meclis-i vükelaya memur Midhat Paşa bulunuyor idi. Harbiye nazırı ise son derece metin ve vatanperver (VII) bir zat idi.[22] İşte bu vakayide en büyük rolü ifa eden bu üç zat bulunmuştur. Lakin hükm-i şer' muktezasınca şeyhülislam da "iğtişaş-ı zihn ve adem-i iktidar" hususlarına dair bir fetva istihsal ettiğinden[23], bu fetvadan haberdar olan Sultan Abdülaziz (Topkapı) sarayına müteveccihen (Dolmabağçe) sarayını terk etti. Lakin validesi tarafından tırnaklarıyla sakalını kesmek üzere kendisine verilen makaslarla, (Abdülaziz) Han Hazretleri beş gün sonra kolundaki şir-

Ali Haydar Midhat

yanlarını kendi kendine açarak intihar eylıyor idi...[24] Ali Haydar Midhat Bey'in yazdığı vechile, (Sultan Aziz)'in na'şını muayene eden on yedi kadar tabip -sefaretler tabipleri dahi dahil olarak- müşarünileyhin müntehiren vefat eylediğini ittifak-ı âra ile tahtı karara aldılar. İngiliz sefarethanesi tabibi Doktor (Dikson), ayrıca bir rapor da yazarak bu hususu suret-i kat'iyede ispat ve ilan eyledi... Bu cihet son derece haiz-i ehemmiyettir, zira bilahare Abdülhamid Han hazretleri Midhat Paşa ile bunun dostlarından kurtulmak için anları güya (Sultan Aziz)i katlettirmişler deyü itham eyledi (VIII). (Abdülaziz)'in halefi (Sultan Murad) olduysa da, bu padişahı da cidden serbesti taraftarı bulunmasına rağmen aklına halel geldiği hasebiyle tahtından indirmek iktiza eyledi. Hatta süferayı bile huzuruna kabul etmekten âciz olmağla düvel-i muazzama dahi müşarünileyhin indirilmesini tavsiye eyliyorlar idi.

Zaten ahali de, Midhat Paşa ile refiklerine hitaben "Siz mahsus alil bir padişah istiyorsunuz ki memleketi siz idare edesiniz" yolunda şikâyata başlamış olmağla, Sultan Murad-ı hamisi mutlak indirmek lüzumu derkâr bulundu.

Lakin mesele, Prens (Hamid) hazretleriyle Prens (Reşad)'tan hangisini intihap etmek müreccah bulunduğunu tayin etmekten ibaret idi. Her ikisi de serbesti taraftarı idi, lakin idare-i meşruta ahkâmını acaba kabul edecekler miydi, hangisi kabul etse Sultan Murad'ın halefi o olacaktı. Midhat Paşa, Şehzade (Hamid) hazretleriyle suret-i mahsusada bir mülakatta bulundu, bu mülakat esnasında, müşarünileyh şehzade tahriren, idare-i meşrutayı kabul eylediğini ve hattâ Sultan Murad hazretleri şifayab olduğu takdirde taht-ı saltanatı terk eyleyeceğini beyan etti. Bu sırada sadrazam, dördü sefaret tabipleri olmak üzere on kadar (IX) tabibe Sultan Murad Hanı muayene ettirdi, cümlesi de "az müddet evvel şifayab olamayacağını" müeyyed bir raporu imzaladılar. Bunun üzerine şeyhülislamın fetvasıyla[25] Sultan Murad tahtından indirildi.

Lakin Abdülhamid Han hazretleri calis-i taht-ı saltanat olur olmaz taahüdatını unutup evvelemirde ıslahat ve tensikata düşman bir başkâtip ittihaz ettikten sonra, yevm-i cülüs-ı hümayunlarında da suret-i resmiyede irad buyurdukları nutuklarında ne idare-i meşrutadan, ne ıslahattan, ne de mabeyn-i hümayun mesarifinin tenzili lüzumu vesaireden bahis buyurdular.

Bilahare, Midhat Paşa'nın teklifi vechile kanun-ı esasi ahkâmının kararlaştırılması meselesini bir meclis-i umumi-i milliye tevdi edecek yerde, zat-ı şahane bu hususu meclis-i vükelaya[26] havale buyurdular. Nihayet hayli müşkilatı müteakıp serbesti taraftarını galip çıktılar, sene 19 Kânunuevvel 1876 tarihinde Midhat Paşa makam-ı sadaret-i uzmaya geçti, sene 23 Kânunuevvel 1876 tarihinde dahi Kanun-ı esasi ve idare-i meşruta ahkâmı konferans (Süferanın konferansı)[27] salonunda kıraat ve ilan olundu.

Bu ilanı müteakıp şeyhülislam Hayrullah Efendi ile nazırlar, meşhur (Şakir) Efendi[28] (X) ulema ve rical-i saire ve ahali, üzerine (Serbesti) kelimesi muharrer bayraklarla Midhat Paşa'nın konağına gelip tebrik ettiler. Akşam cevami-i şerife tenvir edildi. Her tarafta "Yaşasın zat-ı şahane", "Yaşasın Midhat" avazeleri işitildi.

Ertesi gün Midhat Paşa bizzat Rum Patrikhanesini ziyaretle, Kanun-ı esasi taraftarının hıristiyanlara muhip olduklarını göstermek istedi.

Ancak bu sırada, zat-ı şahane idare-i meşrutaya nasıl hitam verebileceğini düşünüyorlar idi, evvelleri Kanun-ı esasi ile Midhat Paşa'nın bizzat makam-ı sadaret-i uzmaya tayini hususatını kabul ettiyse de, maksad-ı hakikileri süferanın konferansına meydan vermemek idi. Yahud ki böyle bir konferansın akdi keyfiyetini, Avrupa efkâr-ı umumiyesi indinden nabemevsim olarak telakki ettirmek idi.

Maateessüf o sırada, Avrupa memalikinde bulunup en ziyade kesb-i şöhret etmiş olan serbesti taraftaranı bile memalik-i şahanede idare-i meşruta tesisini mümkün olmadığını ilan eyliyorlar idi ki, esasen bu nevi idareye muhalif olan Avrupa hükûmetlerinden bazıları zat-ı şahaneyi teşvikten geri durmadılar.

Konferansın tarihî celsesinde işbu ahval açık bir surette runüma oldu; Bâbıâli (XI) murahhası[29], devletleri memnun etmek için Kanun-ı esasiden bahsetti, lakin konferans esnasında Rus murahhaslarının tekâlifi o derece muzır addolundu ki bunlar kabul olunduğu takdirde Devlet-i Aliyye adeta münkariz olacaktı...

Midhat Paşa, düvel-i muazzamanın bu mesleğine karşı patrikler ve diğer rüesay-ı milliye de hazır bulunmak üzere cesim ve fevkalade bir meclis inikadını teklif etti, herkes muharebe lüzumundan bahsetti. Yalnız Midhat Paşa "Osmanlı ordusu büyük ve hamiyetli ise de, Devlet-i Aliyye'nin parası yok ancak kaimesi vardır" yolunda ifadatta bulundu. Lakin bu söze kimse ehemmiyet vermedi. Sene 20 Kânunusani 1877 tarihinde meclis-i fevkalade-i mezkûr süferanın ülti-

matomunu reddetti... Midhat Paşa, Fransa ile İngiltere'ye müracaat edip bunların muavenetini talep etti. Lakin zat-ı şahane ne Kanun-ı esasiyi ve ne de Midhat Paşa'nın mesleğini tasvip etmediğinden, Rusya'yı memnun etmek için Sene 2 Şubat 1877 tarihinde Midhat Paşa'yı saray-ı hümayuna davet eyledi. Ancak orada Midhat Paşa'nın karşısına bir yaver çıkarak mühr-i sadareti elinden aldı.[30] Ve Brindizi'ye müteveccihen hareket eyleyecek olan bir vapura irkâb ettirdi.[31] (XII) Zat-ı şahane bu suretle Rusya'nın teskin olunacağını zannettiyse de bu zan doğru çıkmadı. Ve sene 21 Mart 1877 tarihinde akdolunan (Londra) protokolüne ve ne de Nisan 1877 tarihinde Prens (Gorçakof) tarafından ilan-ı har edilmesine mümanaat edebildi. İşte bu sırada zat-ı şahane ilan-ı harp edilmesinden bil-istifade parlamentoyu dağıttırdı, ve her türlü selahiyat-ı mülkiye ve askeriyeyi yed-i hümayunlarına aldı. Harp netayici malumdur. 1878 senesinde zat-ı şahane Midhat Paşa'yı yine davet ettiğinde mumaileyh icabet edip Memalik-i Osmaniyeye avdet ettiyse de pek büyük bir hatâda bulundu. Aydın valiliğini[32] kabul etmiş olan mumaileyh Mayıs 1881 tarihinde tevkif edilerek[33] (Sultan Aziz)'i güya katlettirmiş olduğundan dolayı taht-ı muhakemeye[34] alınıp idam cezasına mahkûm oldu ise de zat-ı şahane bu hükmü icra ettirmeğe cesaret edemeyip mumaileyhi Taif'e[35] tard ve teb'id etti. Fakat mükerreren tesmin edilmek istenildiği halde bir netice çıkmadığından sene 10 Nisan 1883 tarihinde zat-ı şahanenin emri üzerine ihtinaken katl ettirildi.[36] Bu müthiş manzarayı bizzat temaşa etmiş olan şeyhülislam-ı sabık Hasan Hayrullah bu ahvali bilahare tasvir etmiştir.[37] Bir ay sonra Hicaz Valisi Osman Nuri Paşa'nın kâtibi Midhat Paşa'nın kafasını Dersaadete götürüp zat-ı şahaneye gösteriyor idi. Bu suretle zat-ı şahane dahi emin oluyorlar idi.

(J.Lannesan)

Mütercimi kulları
Mekteb-i Sultani mezunlarından Asadur.

---

[1] Roderic H.Davison, "The beginning of published biographies of Ottoman Statesmen: The case of Midhat Paşa", *IV. Internationaler Kongress für Türkische Wirtschafts-und Sozialgeschichte* (1071-1920), München, 1986, 10 (Bildiri özeti).

[2] Léouzon-le-Duc, *Mithat Pacha*, Paris, 1877.

[3] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Midhat Paşa ve Tâif Mahkûmları*, Ankara, 1950.

[4] Mithad Paşa'nın ailesi İkinci Meşrutiyet'in ilanına kadar İzmir'de kalmış, bundan sonra İstanbul'a gitmiştir. Bk. Mehmet Rüştü, *Midhat Paşa'nın Vasiyetnamesi ve Şehadeti*, Dersaadet, 1325; Ali Haydar Midhat Bey ise daha önce İzmir'den ayrılarak Avrupa'ya gitmiştir. Bk. Ali Haydar Midhat, *Souvenir de mon exil volontaire*, Genève, 1905, aynı yazar, *Hatıralarım*, 1872-1946, İstanbul, 1946.

[5] *The life of Midhat Pasha by his son Ali Haydar Midhat*, London, 1903.

[6] *Midhat Pacha sa vie, son oeuvre, par son fils Ali Haydar Midhat Bey*, Paris, 1908. Aynı tarihte Kılıçyan Vasıf Efendi'nin de Midhat Paşa ile ilgili ayrıntılı bir eseri Fransızca olarak yayınlanmıştır. Bk. A.Clician Vasıf Effendi, *Son Altesse Midhat Pacha, Grand Vizir*, Paris, 1908.

[7] Ali Haydar Midhat, *Midhat Paşa, Hayat-ı Siyasiyesi, Hidematı, Menfa Hayatı... I, Tabsira-i İbret*, İstanbul, 1325; aynı yazar, *Midhat Paşa, Mirat-ı Hayret*, II, İstanbul, 1325.

[8] *Başbakanlık Osmanlı Arşivi*, Yıldız Esas, 18-79/124-106-40.

[9] Midhat Paşa'nın babası kadı Hacı Eşref Efendi'dir. Onun da babası Hacı Ali Efendi'dir. Bk. *Tabsıra-i İbret*, I; İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*, İstanbul, 1956, 320/2.

[10] Midhat Paşa, babasından kitabet öğrenmiş, küçük yaşta divan kalemine girmiş, İstanbul camilerinde dönemin ünlü hocalarının derslerine devam etmiştir. Mantık, fıkıh ve hikmet dersleri almış, otuz beş yaşından sonra da Fransızca öğrenmiştir. Bk. İbnülemin, *ayn. esr.*, 320/3; M. Tayyib Gökbilgin, "Midhat Paşa", *İslam Ansiklopedisi*, VIII, 270.

[11] Midhat Paşa, Sultan Abdülaziz tarafından sadrazamlığa getirilinceye kadar bir takım önemli görevlerde bulunmuştur. Niş (1861), Tuna (1864), Bağdat (1869) valiliklerine getirilmiş ve bu görevlerde büyük başarılar göstermiştir. Bk. *Tabsıra-i İbret, tür. yer.*; İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Sadrazamlar*, 320/4-321; Krş. Roderic H. Davison, *Reform in the Ottoman Empire*, 1856-1876, Princeton, New Jersey, 1963, 136-171. Daha sonra Şuray-ı Devlet reisliğine getirildi. Devlet Şurası, onun başkan olduğu sürede anayasa akımının kaynağı olmuştur (Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Ankara, 1973, 193).

[12] Midhat Paşa bu ilk sadrazamlık görevinde ancak iki ay ve yirmi bir gün kalabildi (İnal, *Son Sadrazamlar*, 328-329).

[13] Bedii Şehsüvaroğlu, "Sultan Abdülaziz'in Avrupa Seyahatı", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, I(1967), 41-51.

[13a] Krş. A. Heidborn, *Les finances ottomanes*, Vienne-Leipzig, 1912, III/IV, 233-295.

[14] Midhat Paşa, sadrazamlık görevinden ayrıldıktan sonra kendisine 2000 kuruş "mazuliyet" maaşı bağlanmış, 1873 yılında *Kavanin-i Devlet-i Aliyye'ye vukufundan ötürü* Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Nezaretine getirilmiştir. Devlet gelir ve giderlerinin dengelenmesi konusunda hazırladığı bir rapor (layiha) kendisinin bu görevden alınıp Selanik valiliğine atanmasına neden oldu (İbnülemin Mahmut Kemal, *Son Sadrazamlar*, 331).

[15] Midhat Paşa, 29 Şevval 1292 (1875) tarihinde Adliye nezaretinden istifa etti. Hattâ o gün istifa nedeni hakkında Serkurena Mehmet Bey'den kendisine gelen tezkereye: "İdare-i devlete dair bir kanun-ı muayyen olmayıp ser-i kâra gelenlerin idare-i keyfiyesiyle vukubulan icraattan umur-ı mülkiye ve siyasiye muhtel olmuş ve nizamat-ı askeriye bozulmuş ve ahval-i maliye ıslahı kabil olamayacak raddeye varmış ve devletin tamami-i mülkünü müteahhit olan düvel-i garbiye salah-ı halimizden ümidini kesip aleyhimizde harekete müstaid bulunmuş olmağla bu hallerden üç dört ay nihayetinde nasıl akibet-i vahime zuhur edeceğini gören âdem için sabır ve tahammül mümkün olamayacağı..." karşılığını vermiştir (*Mirat-ı hayret*, 39).

[16] Bu olaylar için bk. Osman Nuri, *Abdülhamid-i sani ve devr-i saltanatı*, İstanbul, 1327, I, 45-211.

[17] O tarihlerde Rusya'nın İstanbul sefiri İgnatiyef idi.

[18] Çar II. Aleksandr ve imparator Franz Josef bu buluşmada şimdilik işe karışmamaya ve gelecekte bütün büyük Hıristiyan devletler arasında bir anlaşmaya varmak üzere girişimde bulunmaya karar verdiler (Coşkun Üçok, *Siyasal Tarih*, Ankara, 1961, 218).

[19] O zaman sadrazam Mahmut Nedim Paşa idi (Ek. İnal, *Son Sadrazamlar*, 264-320/1).

[20] Şark Meselesi (Doğu Sorunu) terimi 1815 Viyana kongresiyle ortaya çıkmış ve Osmanlı İmparatorluğunun geleceğini, yazgısını belirlemek amacıyla Avrupalı diplomatlar tarafından sık sık kullanılmıştır. İmparatorlukta her çıkan bunalımın da bu adla anıldığını belirtmek gerekir. Ancak Lozan antlaşmasıyla çözülen Şark Meselesi hakkında Batı dillerinde yüzlerce cilt tutan eser yayınlanmıştır. Bk. J. Ancel, *Manuel historique de la question d'Orient*, 1792-1930, Paris, 1931[4].

[21] İngiliz elçisi Sir Henri Elliot'un Midhat Paşa hakkındaki görüşleri için bk. Bilal N. Şimşir, "Midhat Paşa'nın ikinci sadrazamlığı ve İngiltere", *Uluslararası Midhat Paşa Semineri*, Ankara, 1986, 236-339.

[22] Serasker Hüseyin Avni Paşa (1820-1876). Bk. İnal, *Son Sadrazamlar*, 483-599; Musa Çadırcı, "Hüseyin Avni Paşa'nın terekesi" *Belgeler*, 15(1986), 145-164.

[23] Abdülaziz'in hal fetvası şudur: "Emirü'l müminin olan zeyd muhtelu'ş şuur ve umur-ı siyasiyeden bibehre olup emval-i emiriyeyi mülk ve milletin takat ve tahammül edemiyeceği mertebe mesarif-i nefsaniyesine sarf ve umur-ı dünyeviyeyi ihlal ve teşviş ve mülk ve milleti tahrip edüp bekası mülk ve millet hakkında muzır olsa hal'i lazım olur mu?" -Elcevap olur. Ketebehu Hasan Hayrullah... (Osman Nuri, *Abdülhamid-i sani*, I, 23-24).

[24] Bu olayın ayrıntıları için İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi*, Ankara, 1967, 81-108; E. Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Ankara, 1977, 355-359.

[25] Hal fetvasında Sultan Murat'ın "mecnun" olduğu belirtilmektedir (Osman Nuri, *ayn. esr.*, I, 99).

[26] Cevdet Paşa, *Tezakir* (yay. M. Cavid Baysun), Ankara, 1953-1967, IV, 167-168.

[27] Tersane konferansı için bk. İ. Hakkı Uzunçarşılı, "Tersane konferansının mukarreratı hakkında şura mazbatası", *Tarih Dergisi*, 9(1954), 123-137.

[28] Krş. Uzunçarşılı, *Yıldız Mahkemesi*, 29 not 34.

[29] Hariciye nazırı Saffet Paşa.

[30] Doğrusu 5 Şubat olacaktır (İnal, *Son Sadrazamlar*, 361).

[31] Gazetelerde yayınlanan resmî ilana göre (İnal, *Son Sadrazamlar*, 367-368) Midhat Paşa, anayasanın 113. maddesi uyarınca görevinden alınmış ve yurtdışına sürülmüştü. Burada şu noktayı da belirtmek istiyoruz: O tarihlerde Karolidi Efendi tarafından İzmir'de çıkarılan *İzmir* gazetesi, olayı Midhat Paşa'nın Avrupa'yı *ziyaret*-i şeklinde aktarmakta, sürgünden söz etmemektedir. Gazete ayrıca Mithad Paşa'nın Avrupa'daki ziyaretleri konusunda düzenli bilgi verdiği gibi onun yabancı gazetelerde yer alan demeçlerinden de alıntılar yapıyordu. İzmir gazetesi için bk. Ziya Somar, *Tevfik Nevzat, İzmir'in İlk Fikir Ve Hürriyet Kurbanı*, İzmir, 1948, 11-17.

[32] Midhat Paşa sürgünden dönünce önce Suriye valiliğine atanmıştı; Najib E. Saliba, "The achievements of Midhat Pasha as governor of the Province of Syria, 1878-1880", *Int. Journal of Middle East Studies*, 9 (1978), 307-333.

[33] Midhat Paşa'nın Aydın valiliği için bk. Z. Arıkan, "Midhat Paşa'nın Aydın Valiliği", *Uluslararası Midhat Paşa semineri*, 127-164. Tutuklanması için bk. İ. H. Uzunçarşılı, *Midhat ve Rüştü Paşaların Tevkiflerine Ait Vesikalar*, Ankara, 1946; Bilal N. Şimşir, *Fransız Belgelerine Göre Midhat Paşa'nın Sonu*, Ankara, 1970.

[34] İ. H. Uzunçarşılı, *Yıldız Mahkemesi...*, Ayrıca bk. *Mirat-ı Hayret*. Krş. *Midhat Paşa ve Rüfekasının Muhakemesi Hakkında Esbab-ı Mucibeyi Havi İade-i Muhakeme Layihası*, İstanbul, 1326.

[35] Uzunçarşılı, *Taif Mahkûmları*.

[36] Doğrusu 7/8 Mayıs 1884 (İnal, *Son Sadrazamlar*, 393).

[37] Bk. Uzunçarşılı, *Taif Mahkûmları*, 77-105.

Fausto Zonaro'nun Bilinmeyen Bazı Tabloları

KEVORK PAMUKCİYAN

Sayın Taha Toros Bey'e sunulur

3-14 NİSAN 1987 tarihleri arasında, Şişli'deki Beymen Mağazası'nda, İtalyan asıllı son Osmanlı Hassa Ressamı Fausto Zonaro'nun (okunuşu: Dzonaro) eserlerinden müteşekkil bir resim sergisi açılmıştı. Bu vesile ile, yeni yazımızı bu ünlü san'atkâra hasretmeği arzu ettik. Zira, 1908'de İstanbul'da neşredilen "*Luys*" (Ziya) adlı Ermenice haftalık san'at dergisinin, 12 Nisan 1908 tarih ve 16 sayılı nüshasında Eğinli tanınmış ressam ve araştırmacı Rafayel Şişmanyan'ın (1885-1959), bilhassa Zonaro'nun tabloları hakkında çok ilginç, resimli ve etraflı bir yazısı dercedilmiştir (s.516-526). Bu makale aynı zamanda, ihtiva ettiği Saray Ressamının eserlerinin fotografları bakımından da çok önemlidir. Çünkü bunların mevcudiyetini veya nerelerde bulunduklarını bugün tesbit etmek kolay değildir ve hattâ belki de imkânsızdır.

Önce, *İtalyan Ansiklopedisi*'nde dercedilen Fausto Zonaro'nun biyografik notlarını sunuyoruz.[1]

"Ressam, 18 Eylül 1854'te Padova'nın Masi kasabasında doğup, 19 Temmuz 1929'da San Remo'da vefat etmiştir. Önce dekoratörlük yaptı, Müteakiben Verona'da, Roma'da, Napoli'de ve Venedik'de ressamlık eğitimi gördü. 1888'de Paris'e gitti ve orada bazı tablolarını teşhir etti. Yurduna döndükten sonra, kısa bir müddet Venedik'de kaldı ve 1892'de[2], deniz yolu ile İstanbul'a hareket etti. Orada şöhret kazanarak, Sultan Abdülhamid'in Sarayına ressam tayin edildi.

San'atkâr, bütün güzelliklerin hakikat üzerine kurulmuş olduğunu kabul eden, kolay ve iddiasız bir san'at theorisini, tarih, giyim ve yerli hayat gibi muhtelif dallara tatbik etmiştir.

1911'de, Osmanlı-İtalyan Harbi'nin başlaması üzerine, Zonaro İtalya'ya avdet ederek, San Remo'daki villasında, güzel kız ve kadın portreleri ile büyük boyutta memleket ve deniz manzaraları çizmeğe devam etti.

Şarka ait eserleri arasında başlıcaları şunlardır: *İlâhî söyleyen Dervişler, Galata Köprüsü, Tulumbacılar, Türk Hamamı ve Bayram, Muharremin Onu.*

İtalya'da ise, 1883 yılı Milano Sergisi'nde ezcümle: *San Elmo'dan Pincio'ya;* aynı yıl Roma'da: *İneklerin Geçişi, Hasta Kadın, Napolili Kadın Terziler, Çöven Bitkisi*; 1884'te Torino'da: *Fırtına, İlk Doğan, Napoli'nin Ayakkabıcıları*; 1887'de Venedik'de ise: *Bekleyiş, Halâskâr, Inci İşçileri* tablolarını teşhir etmiştir."

Bibl. *"Fausto Zonaro, peintre de Sa Majesté Le Sultan"*, *Figaro illustré*, 1907, Şubat sayısı; M.L. 'Danieli-Camozzi, *"Fausto Zonaro"*, *Nuova Antologia*, 1 Ekim 1908.

Sayın Taha Toros Bey, Beymen Sergisi'nin prospektüsünde, ressam hakkında *İtalyan Ansiklopedisi*'nin kaydetmediği şu bilgileri de vermektedir:

"Zonaro'yu, dünya oryantalistleri arasında, zirveye çıkaran olay İstanbul'da başladı. 1891 yılı başlarında İstanbul'a gelen ressam, dünya cenneti olarak nitelediği bu şehre yerleşti.

Saray Ressamı olmasını, Osmanlı donanmasından Ertuğrul Gemisinin Japonya seyahati sırasındaki uğurlama törenini, büyük bir ustalıkla tuale aktarması sağladı. Yıldız Sarayı'na sunulan bu tabloyu Padişah çok beğendi. Kendisini Saray ressamlığına atadı.

Zonaro'nun modern atölyesi, genellikle, resim dersi alan yabancılarla dolardı. Bu hocalığı esnasında, Yıldız Sarayı ile yakınlığı olan iki Türk Paşasının küçük

***Haliç**, yağlıboya 67 x 40 cm.*

Taha Toros Koleksiyonu

yaştaki kızlarında sezinlediği kabiliyeti su yüzüne çıkarttı. Sonraki yıllarda, ilk kadın ressamlarımız olarak tanınacak, Sultan Abdülhamid'in yaveri Polonya kökenli Enver Paşa'nın kızı Celile Hanım ile, Tıbbiye Nazırı Dr. Mehmed Rasim Paşa'nın kızı Mihri Hanım'ın yetişmelerinde etken oldu.

Zonaro, İstanbul'da kişisel sergiler açan ilk yabancı ressamdır. Tesbitlerimize göre, ilkini 1898 yılında, ev ve atölye olarak kullandığı Saray'ın emrindeki Akaretler'de 50 No.lu, 3 katlı evde (Akaretler'de yokuşun başladığı sağdaki, köşebaşındaki büyük bina) açtı.

Ülkemizi ziyaret eden devlet başkanlarının, saraylarımızda hayranlıkla onun tablolarını seyrettikleri bilinmektedir. Bu takdirlerden onurlanan Padişah, Zonaro'ya Paşa'lık rütbesi vermek istedi. Uzayan formaliteler tam sonuçlanacağı sırada, Türkiye ile İtalyanlar arasında savaş çıktı ve Türk hizmetinde çalışan bütün İtalyanların sınırdışı edilmesi kararlaştırıldı. Zonaro'yu bu karar dışında bırakmak mümkün olmadı. Kendisine 3 gün mühlet verildi. Akaretler'deki, müzeyi andıran evde bulunan 300 tablosu yok pahasına satıldı.

İstanbul'dan ayrılan Zonaro, San Remo'ya yerleşti. 1929 yılında ölümüne kadar orada yaptığı tablolarda, hep İstanbul'dan kalan anılarla, tuallere Boğaziçi'ni işledi.

Tesbitimize göre, Zonaro'nun eserleri, bugüne kadar 60'dan fazla yerde sergilendi. İtalyan saraylarını süsleyen eserleri dolayısıyla, kral tarafından Şövalyelik nişanıyla onurlandırıldı.

Bugün Floransa'da oturan 84 yaşındaki kızı Mafalda Zonaro Meneguzzer'de İstanbul'a ait görkemli tablolar bulunmaktadır."

Yazıya geçmeden evvel, dergi hakkında biraz bilgi vermek istiyoruz. *"Luys"*, İstanbul'da neşredilen Ermenice resimli ilk san'at mecmuasıdır. 1907-1908 yılları arasında, her bir sayısı 24 sayfa (dizgi: 11 × 18.5 cm.) olarak 50 sayı çıkmıştır: Sahibi Hovannes Kayseryan (?-1924), imtiyaz sahibi Rahip Vahan Der-Minasyan (1850-1909), yazı işleri yönetmenleri ise Hayganuş Mark'la (1882-1966), ismi son yıllarda sık sık Türk Basınında, Türkçe eserlerde ve bilhassa haklı tenkidlere maruz kalan *"Duvardaki Kan"* filminde geçen Aram Andonyan (1875-1952) olmuştur.

Şimdi de, Şişmanyan'ın edebî bir lisanla kaleme aldığı yazısının, doğrudan doğruya Zonaro ile ilgili kısımlarını takdim ediyoruz:

Fausto Zonaro ve Tabloları

Bir Pazar günü, yoldaşım Bay Ardaşez Gedikyan'ın irşadı ile, Beşiktaş'daki Akaretler'in önüne yetişip, üstadın evinden içeri girdik. Şark üslûbu ile inşa edilmiş geniş bir avludan yukarı çıktıktan sonra, birinci katta, san'atkâr mutat tebessümü ile bizi muhabbetle karşılayarak, salonları gösterip, tablolarının kolleksiyonunu gözden geçirmeğe müsaade etti.

İç içe beş salon ve bitişiğindeki odalar, hemen hemen her istikametten ışık almaktadırlar. Böylece, 200 kadar küçük ve büyük boydaki tabloların yerleştirilmesine imkân sağlanmıştır. Şöyle ki, ziyaretçilerin önüne, bütün tabiî cazibelerini teşhir etmektedirler.

Türk san'atının bu parlak ürünleri,

Luys dergisinde yeralan Zonaro'nun fotoğrafı.

Aynı derginin 518. sayfasındaki genç kız tablosu.

yabancı bir ustanın fırçasından çıkmış olmalarına rağmen, yerli renkleri ve ilhamlarını ihtiva etmektedirler. Hiçbir gayri tabiî renk, gölge veya yarım gölge bulmak mümkün değil. Her şey kendi yerindedir. Her bir cisim, uygun bir renkle tablonun bütünlüğüne katılmaktadır. Sanatkâr nadir istidadı sayesinde, en fazla ilham veren ve en parlak manzarayı, tabiî renklerle tuvaline aksettirmek imkânını elde edebilmiştir.

M.Zonaro'nun, ilhamları ile yerli güzellikler arasında kuvvetli bir yakınlık meydana getirmek idealinin tahakkukunda, ne kadar çalıştığı ve başarılı olduğu hakkında, umumî bir fikir verebilmek için, şu hususu kaydedebiliriz. 1901[3]'den beri, İstanbul'un tabiyatına gerçek bir âşık olarak, yalnız onun güzelliklerini gözler önünde sermek için fırçasını kullanmıştır ve sırf Türklerin hayatından alınan binden fazla eser hazırlamıştır ki, aralarında genel san'at bakımından da şaheserler mevcuttur.

M.Zonaro'nun galerisi, mükemmel bir resim müzesi intibaını vermektedir. Orada, bir tek san'atkârın hünerinin nefesi, bütün tablolar üzerinde hâkimdir. Hepsi de aynı ateşli üslûbun ve aynı güneşli zerafetin damgasını taşımaktadır. Ancak, üslûbun aynı olması, bir monotonluk zehabını uyandırmamaktadır. İşbu orijinal san'at eserleri muhteşem olduğu kadar, onların yaratıcısının kabiliyeti de geniş kapsamlı ve verimlidir. En küçük boydaki tablolar bile, inanılmayacak kadar süratli çizilmiş olup, derin duygular ilham etmektedir. Bunların büyük kısmı hakikî hayattan alınmıştır, ve onları görenler o hatıraları tekrar yaşamaktadırlar.

Bir saatlık kısa bir zaman içinde, Zonaro'nun galerisinde hissettiğim umumî intiba işte budur. Her bir manzara, kendisininkini hissettirmek için, bir öncesinin tesirini siliyor veya değiştiriyor. Böylece, binbir çehrenin ve manzaranın birbirini takip etmesi, insanı duygulandırıyor.

Binaenaleyh, işbu emsalsiz kolleksiyondaki, yağlıboya, pastel veya suluboya her bir resmin üzerinde durmak imkânsızdır. Mümkün olsa bile, derginin birçok sayısı onların tasvirine kâfi gelmeyecekti. Maamafih, bazı tablolar vardır ki, derin ve sürekli bir intiba bırakmaktadır. Zira, san'atkârın dehasının bütün kudreti, muhtelif karakteristik yönleriyle, bu gibi büyük emek sarfedilen eserlerde belirmektedir. Dolayısiyle, üstadın bu mahiyetteki tablolarından birkaçını tanıtacağım.

***Hücum**— Büyük boyda nefis bir şaheserdir. Burada, Türk askerinin kahramanlığı belirtilmiştir. Kumandanın ateşli sözlerinden irşad olunarak, alay süngü takmış vaziyette hücuma geçmiştir. Her ne kadar düşman görünmüyorsa da, askerlerin yüzlerinin korkusuz ifadesi, ordunun düşman karşısında bulunduğunu göstermektedir. Uzakta ilerleyen kıt'aların çıkardığı toz bulutları sebebiyle, harp meydanının ufku hafifçe görünmektedir. 1898'de hazırladığı bu tablonun ilki, bundan daha büyüktür ve bir senelik titiz bir çalışmanın ürünüdür ki, Sultan'ın yüksek takdirine mazhar olarak, tarafından satın alınmıştır.*

***Bayram**— İşbu büyük tuval üzerinde, ressam Türklerin en çok sevdiği Bayramın neşesini yansıtmaktadır. On kadar güçlü ve iriyarı hammal, uygun ve ağır adımlarla, zurna ile davulun iştirakiyle hora tepmektedir. Etraftaki tepelerden ise, her cinsiyetten, her yaştan ve her sınıftan meraklı kimseler, sevinç-*

Luys dergisinde 517. sayfadaki **Venedik'te San Salvatore Yortusu** adlı tablo.

Aynı derginin 523. sayfasında yeralan bu resimdeki kadının Zonaro'nun eşi çocuğunu da halen yaşayan kızı Mafalda'nın olduğu sanılmaktadır.

le oyunu seyretmektedirler. Bütün tabloyu, altunî renkte bir sis kaplamıştır. Yüzlerin ve elbiselerin renkleri ise, sanki güneşle yoğrulmuştur. Şaheserlerinden biri olan işbu yağlıboya resimde bulunan şahıslarla, bizzat kendi ifadesine göre, birçok defa beraber kahve, nargile içerek, teker teker onları tetkik etmiştir.

Yangın Haberi— *Bu tablosundaki şahıslar, muazzam bir tuval üzerinde, hemen hemen normal büyüklükte çizilmiş olup, Karaköy Köprüsü'nden geçen bir mahalle tulumbacılar topluluğunu canlandırmaktadır. Uzun bir çalışmanın mahsulü olan bu eser, ilk bakışta korku uyandırmaktadır. Tablonun görüş merkezi, manzaranın ortasında yer almaktadır. Şöyle ki, tulumbacıların güruhu, kendilerinden geçmiş koşuşmalariyle, sanki seyredenin üzerine doğru ilerlemektedir. Saçları dikilmiş yüzler, acaip bir heyecanla gergin çehreler, sanki sana bakmaktadırlar. Ön plânda, tabiî büyüklükte görünen kumandan, acele olarak kaldırıma çıkmaktadır. Tabloyu gören seyirci, tulumbacılara yol vermek için, gayrı ihtiyarî yana doğru bir hareket yapmağa mecbur kalmaktadır. Köprünün kenarındaki kaldırımda duran meraklılar hariç, diğerlerinin hepsi hareket halindedirler ve koşmaktadırlar. Sol taraftaki kaldırımdan yürüyenler arasında, ressamın refikası da görünmekte ve hızla ilerleyen bu acayip topluluğu gözlükleriyle seyretmektedir. Güneşin altında kavrulmuş ve soğukla tipinin tesir etmediği yarı çıplak bu insanlar, yangının etkisiyle böyle delice koşmaktadırlar. Biri hortumu boynuna atmış, diğeri feneri kapmış, birkaç kişi tulumbayı omuzlarına almış, bir diğeri ise, madenî boruyu yukarı kaldırıp başlarına geçerek, yangın mahaline kadar tıka nefes koşmaktadırlar.*[4]

M.Zonaro'nun zengin kolleksiyonunda, temsilî hiçbir resme rastlamadım. Her şey tabiattan alınmıştır. Tablolarındaki eşyalar veya şahıslar, şayet tabiatta bulunsalardı, bize aynı duyguları telkin edeceklerdi.

Şaheserlerinden olan ve ***"Dervişler"*** *ismini taşıyan tablosu, henüz tamamlanmamış olmasına rağmen, şimdiden derin bir huşu ifade etmektedir. İnsan hakikaten bir tekkede bulunduğunu hissetmektedir. İşbu eserinin ön plânında, ressam kendisini küçük bir sandalye üzerine oturmuş, paletini yere koymuş ve hayran bir halde, dinî merasimi seyrederken temsil etmektedir.*

İtalyan san'at akımının tesiriyle çizmiş olduğu ***"Venedik'deki San Salvatore yortusu"*** *tablosu da, çok tabiî bir ifade taşımaktadır. Eski bir kilisenin kapısındaki mermer basamaklarının önündeyiz. Merdivenlerin üzerinde, devamlı harekette olan bir kalabalık mevcuttur. Bazıları acele kiliseye girmekte, diğerleri ise yavaş yavaş aşağıya inmektedirler. İşbu resim, köylü kadınların, işçilerin ve asılzadelerin bir topluluğudur. Hepsi de, neşeli Venedik halkının göze çarpan tipleridir. Ön plânda kenarda durmuş çiçek satıcıları, gidenlere şirin buketler takdim etmektedirler.*[5]

Bu gibi büyük eb'addaki tablolarda, çehre, elbise ve eşya birikintisi mevcuttur. Ressam, istidadı sayesinde bu ayrıntılar içinde birliği muhafaza edebilmiştir. M.Zonaro'nun bütün başarısı buradadır. O, eserlerinin tiplerini teker teker tetkik etmiştir, ve onlardan sayısız krokiler ve çok defa şaheser yağlıboya tablolar ve pasteller meydana getirmiştir. Kolleksiyonundaki, "Hü-

*cum" tablosu için acele olarak hazırladığı cesur Türk askerlerinin portreleri, karmakarışık vaziyette teşhir edilmiştir. "**Dervişler**" tablosu için çizdiği dervişlerin pastel portreleri, birer san'at pırlantasıdır.*

*M.Zonaro'nun müstakil tabloları arasında, kendisini üçgenin önünde oturmuş, paleti elinde çalışıyor vaziyette temsil eden "**Otoportre**"si kayda değer. Başına hasırdan beyaz bir fes geçirmiştir ve saçları Türklerin üslûbu ile düzeltilmiştir. San'atkâr, çok sevdiği ve temsil ettiği Türk tipleri ile tamamen birleşmiştir.*

Zevcesinin iki, büyük oğlu Faustus'un, küçük oğlunun, küçük iki kızının ve büyük annelerinin portreleri, mes'ut ve sevgi dolu bir ailenin atmosferinde hazırlanmış şirin tablolardır. Diğer küçük resimleri ise, mebzul mıktardadır. Bunlar arasında bulunan deniz, kısmî bahçe, ve balıkçı manzaraları, kitapçı Baudin'in portresi, kayıklar ve Doğu ile ilgili diğer görünümler, süratle çizilmiş eserlerdir.

*M.Zonaro'nun çok zarif tabloları da vardır ki, bunlar umumiyetle Şarkla ilgili değillerdir ve çalışma tarzı, Simon Efendi Yazıcıyan'ın[6] üslûbunu hatırlatır. Bunlar arasındaki, büyük eb'addaki bir tuval üzerinde üç seneden beri çalıştığı "**Hurilerin** dansı" adlı tablosu, natamam vaziyette bile, en başarılı eserlerinden biri olacağını vadetmektedir. Resimleri hakkında bir makale yazmak niyetinde olduğunu anlayan sempatik üstad, şöyle dedi:*

Ney Üfleyen Mevlevi. Taha Toros Koleksiyonu

Tulumbacılar, *pastel, 131 x 208 cm. İttihadı Milli Türk Anonim Şirketi Koleksiyonu.*

— Bütün san'atseverler için atelyemin daima açık bulunduğunu da hatırlatın.

M.Zonaro, öğleye kadar atelyesinde çalışır, öğleden sonra da, büyük bir misafirperverlikle, vaktını ziyaretçilere tahsis eder. Aile ve atelye aynı çatı altında bütünleşmiştir. Bir taraftan, san'atın cömertçe kendisine bahşettiği derunî mezuniyeti, diğer taraftan, fedakâr ve san'atkâr bir refikanın, müşfik bir kızkardeşin ve sevimli evlâdlarının sevgisi, ömrünü devamlı olarak neşeye garketmektedir. Bir ömür ki, uzakta, san'atçıların vatanındaki doğduğu kasabada, o kadar mütevazi bir şekilde başlamıştı."

Yazımızın son kısmında, önce yazı ile birlikte dercedilen, Zonaro'nun resmi ile tablolarını da tanıtmayı lüzumlu görüyoruz. Zira, onların bugün nerede bulunduklarını, hattâ mevcut olup olmadıklarını dahi kestirmek, makalemizin başlarında kaydettiğimiz gibi hemen hemen imkânsızdır.

516.cı sayfadaki ilk resim, san'atkârın fesli bir fotografıdır. Boynunda, muhtemelen Sultan'dan aldığı bir nişan göze çarpmaktadır.

İkinci resim 517.ci sayfadadır ve bir tabloya aittir. Muhtemelen Şişmanyan'ın bahsettiği *Venedik'te San Salvatore Yortusu* adlı eseridir.

Üçüncü resim 518.ci sayfadadır ve genç bir kızı temsil etmektedir ki, büyük kızı olabilir.

Dördüncü resim 519.cu sayfadadır. Genç bir kadına aittir ki, muhtemelen zevcesidir. Ancak, Beymen'in prospektüsündeki resimde, refikasının gözleri siyahtır. Halbuki burada, elâ gözlü görülmektedir.

Beşinci resim 520.ci sayfadadır. Bir masanın önünde, abajur ışığı altında, bir erkek çocukla, arkasında kendisinden birkaç yaş büyük görünen bir kız vardır. Bu da, Şişmanyan'ın bahsettiği çocuklarına ait tablo olmalıdır.

Altıncı resim 521.ci sayfadadır ve büyük bir ihtimalle Şişmanyan'ın zikrettiği oto portresidir.

Yedinci resim 522.ci sayfadadır ve muhtemelen bir tulumbacı portresidir.

Sekizinci resim aynı sayfadadır ve tahminimizce Üsküdar'dan alınmış bir manzaradır.

Dokuzuncu resim 523.cü sayfadadır. Kucağında bir bebek tutan ve yüzünü öpen bir anneyi temsil etmektedir. Kanaatımızca, kadın Zonaro'nun eşi, çocuk ise küçük kızı Mafalda'dır ki, Sayın Taha Toros'a göre, halen 84 yaşında olduğu halde hayattadır. Buradaki bayanın saçlarındaki fotoz, Beymen'deki tabloda da görüldüğü için, tahminimizi kuvvetlendirmektedir.

Kadın Taha Toros Koleksiyonu

Onuncu resim 524.cü sayfadadır ve muhtemelen bir dervişi canlandırmaktadır.

Onbirinci resim 525.ci sayfadadır ve genç bir kız portresidir. Kanaatımızca, bu da üstadın büyük kızıdır.

Onikinci ve son resim 526.cı sayfadadır. Köhne birkaç evle, ön plânda tablasını yere koymuş bir tatlıcı, etrafında birkaç kişi ve köpekler, keza, yerde oturmuş kadınlar müşahede edilmektedir. Bu tabloların hiçbirinin Beymen'in prospektüsünde kaydı yoktur.

Zonaro'nun değer görkemli bir tablosu da, Fatih Sultan Mehmed'i, at üzerinde, kumandanları ve askerleri ile birlikte, deniz kıyısında göstermektedir. Aslının nerede bulunduğunu bilmediğimiz bu eserinin renkli bir sureti, 1930 sıralarında liselerde kullanılan bir tarih kitabında mevcuttur.

Nihayet Beymen'de sergilenen tabloları da burada tanıtmak istiyoruz. Çünkü eminiz ki, *Tarih ve Toplum* dergisinin sayın okuyucularının cüz'î bir kıs-

***Luys** dergisinin 526. sayfasında yeralan tablo.*

mı, sergiyi gezmek fırsatını elde edebilmişlerdir. İstanbul haricinde bulunanlar ise, tabiatiyle büsbütün bu manevî ziyafetten mahrum kalmışlardır.

Dercedilen listeyi aşağıda aynen kaydediyoruz.

I. Zekiye-Kami Dilman Koleksiyonunda bulunanlar:

1. *İstanbul Manzarası I*, suluboya, 48×26 cm.
2. *İstanbul Manzarası II*, suluboya, 48×26 cm.
3. *İstanbul Manzarası III*, suluboya, 48×26 cm.
4. *İstanbul Manzarası IV*, suluboya, 38×23 cm.
5. *İstanbul Manzarası V*, suluboya, 35×22 cm.
6. *İstanbul Manzarası VI*, suluboya, 32×20 cm.
7. *İstanbul Manzarası VII*, yağlıboya, 24× 16 cm.
8. *Çingene*, pastel, 63×48 cm.
9. *Ada Manzarası I*, pastel, 49×31 cm.
10. *Ada Manzarası II*, pastel, 49×31 cm.
11. *Kayıklar*, yağlıboya, 57×78 cm.
12. *Kayık*, yağlıboya, 19×34 cm.

II. Geri Benardette Koleksiyonunda bulunan:

1. *Haliç'ten*, yağlıboya, 67×40 cm.

III. Jinet Benardette Koleksiyonunda bulunan:

1. *Kuyudan Su Çeken Kadın*, yağlıboya, 54×84 cm.

IV. Taha Toros Koleksiyonunda bulunan:

1. *Haliç*, suluboya, 31×45 cm.

V. Kemal Erhan Koleksiyonunda bulunan:

1. *Yıldız Yolu*, yağlıboya, 59×80 cm.

VI. Can Has Koleksiyonunda bulunan:

1. *Çiçekli Natürmort*, yağlıboya, 140×98 cm.

VII. İmtaş İttihadı Millî Türk Anonim Şirketi Koleksiyonunda bulunan:

1. *Tulumbacılar*, pastel, 131×208 cm.

VIII. Darüşşafaka Cemiyeti Koleksiyonunda bulunan:

1. *Ali Kâmi Akyüz'ün Portresi*, yağlıboya, 41×45 cm.

IX. Özel Koleksiyonda bulunan:

1. *Yeni Cami Avlusu*, yağlıboya, 33×57 cm.

Makalemiz sona ererken, ilgili makamlara da bir teklifimiz vardır. Acaba Zonaro'nun Akaretler'deki evinin hiç değilse bir katını müze haline getirmek ve tablolarını da burada toplamak mümkün değil midir? Zira Batı'da, büyük san'atkârların ve çok miktarda eser bırakanların hatırasına hürmeten, bu şekilde davranılmaktadır. İnşallah bu önerimizle alâkadar olan kimseler bulunur. Bu gibi bir karar alındığı takdirde, İtalya'daki kızı da, muhtemelen nezdindeki tablolarını yeni açılacak müzeye hediye etmek arzusunda bulunacaktır.

Son sözümüz ise, Beymen Sergisi'nin prospektüsünü temin eden, değerli nümismat ve aziz dostumuz Sayın Garo Kürkman'a teşekkür borcumuzdur. □

---

[1] *Enciclopedia Italiana*, Milano, 1937, cilt XXXV., s.994 (imzasız).

[2] Beymen Sergisi'nin prospektüsünde, Sayın Taha Toros tarafından verilen biyografik notlarda, 1891 yılı başlarında İstanbul'a geldiği kayıtlıdır.

[3] Görüldüğü gibi bu tarih yanlıştır. Doğrusu 1891 veya 1892 olacaktır.

[4] İşbu tablo, Beymen Sergisi'nde teşhir edilen ve halen İmtaş Şirketi'nin Koleksiyonunda bulunan eser olacaktır.

[5] Bu tablo da, Şişmanyan'ın makalesinin 517.ci sayfadaki resim olmalıdır.

[6] İşbu ressam, mizah üstadı Hagop Baronyan'ın (1842-1891), *"Tadron"* (Tiyatro) dergisindeki karikatürleriyle de tanınmıştır. Doğduğu ve öldüğü tarihleri maalesef tesbit edemedik.

AHMED MİDHAT EFENDİ VE GÜNDELİK HAYATIN PRATİK BİLGİSİ: ÂDÂB-I MUÂŞERET

EKREM IŞIN

ABDÜLHAMİD döneminde Beyazıt'tan Erenköy'e gitmek isteyen orta halli bir İstabullu gerek zaman gerekse ulaşım araçları konusunda günümüz insanından daha az şanslı değildi. Beyazıt'tan Köprü'ye tramvay; Köprü'den Haydarpaşa'ya vapur ve Haydarpaşa'dan Erenköy'e trenle bir işgünü içinde rahatlıkla gidiş-dönüş yapılabiliyordu. Çok değil, I. Meşrutiyet öncesinde böyle bir şehir içi yolculuğu, ancak uzak akrabalarına yazlığa gidenlerin katlanabilecekleri türden bir külfet sayılırdı. Teknolojik araçların Osmanlı dünyasındaki son çeyrek yüzyıllık kısa tarihi, gündelik hayatın *uhrevî* dokusuyla sarılmış geleneksel külfeti, pratik çözümlerle ortadan kaldırmaya yetti. 1894 Büyük İstanbul Depremi, her ne kadar halk arasında bu uğursuz gidişata Tanrı'nın bir uyarısı gibi yorumlanmışsa da mekanik meyve presleri mahalle mutfaklarına girmiş ve sütü kesilen genç anneler *Nestlé*'nin hazır bebek mamalarını kullanmakta bir sakınca görmemişlerdi.

Gündelik hayatın pratikleşmesi, Osmanlı insanının seçeneklerini arttırmıştır. Kapitalist pazar, sınırlarını bu seçenek artışına paralel yönde genişletmiş ve hayatın yükünü hafifletmek gibi modern bir ideali barındıran pratik yararcılık düşüncesini yeni ürünleriyle sürekli beslemiştir. Modern ideali kuşatan pratik düşünce, özellikle 1870'lerden sonra sokaktaki insana kendi seçeneklerini tanıtmayı amaçlayan bir de eğitim programı geliştirmişti. Dönemin gazete ve dergilerinde yer alan *Musahâbe-i Fennîyye* sütunları, bu program çerçevesinde adına bilim denilen öğretmenin kimi zaman doğrudan kimi zaman da reklâm aracılığıyla zihinleri bulanık öğrencilerini yetiştirdiği birer serbest kürsü niteliğindeydi. Öğretilen konu ise gündelik hayatın pratik bilgisiydi ve bu yüzden Osmanlı insanı cazibesine kapıldığı 19. yüzyılı, dersini ezberlemeye çalışan bir öğrenci gibi yaşamak zorunda kaldı.

Modern Zaman Kavramına Doğru

19. yüzyılın gündelik hayat bilgisi önce, bu acemi öğrencinin kafasındaki geleneksel zaman kavramını yıkmıştır. Mevsimlerin doğal karakterleriyle şekillenen mistik zaman, mahalle hayatını idare eden bir halk takvimi olma özelliğini henüz korumaktaydı. Akrep ve yelkovanın belirlediği modern zaman ise, adeta kendi koyduğu yasaya mutlak bir itaat istercesine, gündelik hayatı programlamak düşüncesini doğurdu. Zamanı rastlantıların girdabından çıkartıp her parçasını farklı işleylere göre programlamak, Osmanlı insanının kişisel dünyasına modern hayatın standartlarını kazandırmıştır. Akrep ve yelkovan arasındaki modern zaman, kendiliğinden akıp giden mistik zamana oranla insanı gündelik hayatın hızlı ritmine daha kolay çekebiliyordu. Bu ritmi yakalayabilmek, hayatın gerçekliği karşısında acemilikten ustalığa geçip gündelik standartlara ayak uydurmak; başka bir deyişle Beyoğlu'nda perdelerini açan tiyatroya, Köprü'den Adalar'a kalkan vapura ya da frengiyi tedavi eden doktorun randevusuna zamanında yetişmek demekti. Öte yandan eski alışkanlıklar, programlanmış zaman içinde geleneksel tecrübeye dayalı pratiklerini sürdürebilme gücünü koruyamayıp kendi mekânlarına çekildiler. Cami avluları, kahvehane peykeleri ve evliya kabirleri eskiden beri bu pratiklerin zamanı öldürdükleri mekânlardı. Zamanı öldürmek yerine yaşatmak ilkesini benimseyen gözü açılmış Osmanlı ise, gündelik hayatın ticaret, yönetim ve eğlence etkinliklerini organize eden modern mekânlarına bağımlı duruma gelmiş; çeşme başlarını, canlılığı kaybol-

muş arastaları ya da servilerin gölgesindeki mezarlıkları kadın, çocuk ve ihtiyarlardan oluşan durağan kalabalığa bırakmıştı. Gündelik hayatın mekân düzeyinde paylaşılması sonucu modern ofislerde ticaret, basın ve kamu yönetimi; tiyatro ve *café chantant*'larda da eğlence dünyası, ahşap mahallelerin ahiret hesabı yapan sakinlerinden bağımsız bir hayat biçimi geliştirerek insanımıza farklı bir gerçeklik kozası örmüşlerdir.

Osmanlı toplumunun gündelik hayatı 19. yüzyıl boyunca iki ayrı zaman ve mekânda gelişti. Zaman konusunda söylenebilecek tek şey, bu dönemde İstanbul'un yirmi dört saatlik bir bütünlükten yoksun oluşudur. Üsküdar ile Galata'nın, Pera ile Eyüb'ün zaman tempoları farklıydı. Zaman kavramını ortadan kaldıran geleneksel mekânlarla zamanın saatle yaşandığı modern mekânlar arasındaki *dünyevî* uzaklık kapatılmaya çalışılarak eski mahalleleri Haliç iskelelerine bağlayan yollar genişletildi ve içe dönük hayatı rıhtımlardaki hareketli yaşantıyla tanıştıracak temas noktaları oluşturuldu. İlk Haliç köprüsü 1836'da hizmete açıldığında öncelikle yararlananlar yalnızca kâr peşinde koşan tüccar sınıfı değildi. İstanbul'dan Galata'ya Tanzimat öncesinde taşınmaya başlayan Müslüman kesim bu köprüden geçerek levanten dünyaya karışmış ve Avrupa taşrasına özgü bir hayat üslûbunu tanımıştı. Bu üslûb genç kuşağa cazip geldi; en azından yaşandığı sürece, düşsel bir dünyaya ait olduğu sanılan sırlarını cömertçe sergiliyordu. Darülfünun diplomalı genç, yemeğini aile büyükleriyle yer sofrasında yese de tiyatroyu bu renkli dünyada iskemleye oturarak seyrediyor ve birasını aynalı tezgâhlarda yudumluyordu. Gündelik hayat bilgisinin zaman kavramından sonra insanımızın zihninde altüst ettiği ikinci bir kavram, işte bu modern mekânlara aitti. Bir pastahanenin iç dekoru ya da bir otelin saat gibi işleyen düzeni, gündelik hayatın pratik bilgisini edinmek isteyenler için en elverişli gözlem alanlarıydı. Modern mekânların birer gözlem alanı olarak insanımızın dünyasına girmesi, gündelik hayata ait pratik bilginin kazanılmasını kolaylaştırmıştır. Örneğin geleneksel yer sofrası, bütün yemek çeşitlerinin kaşıkla yenebildiği bir kültürü yaşatırken bunun karşıtını bulmak, modern mekânların ziyafet sofralarında çatal bıçak kullanmayı öğrenmekle mümkündü. Pera'nın restoranları ve otel lobileri bu açıdan başlı başına birer okul olmuştur. Ne var ki gündelik hayatın modern mekânlarına ait pratik nesneleri kullanma ve belli bir amaç doğrultusunda organize edebilme becerisi gelişene kadar, çalışma masaları gereksiz süs eşyasıyla doldurulup melankolik aşk mektupları gene eski usulde sedir üzerine bağdaş kurularak kaleme alınmış ve portmantolar salonların baş köşelerine yerleştirilmişlerdir. Modern hayatla birlikte alafranga görgüsüzlüğün de temelleri atılmıştı. Suçluyu arayanlar onu ne Doğu'da ne de Batı'da bulabildiler; gündelik hayatın sayfalarını karıştırmayı akıl ettiklerinde ise o çoktan bir roman kahramanı oluvermişti.

Ahmed Midhat Efendi

Adâb-ı Mûaşeret Nasıl Bir Kavram?

I. Meşrutiyet'i hazırlayan Yeni Osmanlılar henüz doğum aşamasındaki batılı edebiyatımıza her yönüyle eşsiz bir tip kazandırmışlardır. 19. yüzyıl romanını baştan sona dolaşan bu trajikomik canlı, teorik kültürsüzlüğünü snob karakteriyle maskelemiş bir *mukallid* olup, yalnızca Ali Paşa'nın Bâbıâli protokolü çerçevesinde temsil ettiği alafranga zihniyeti eleştirmek amacıyla uydurulmuş, sentetik bir tip değildi. Beyoğlu kitapçılarında Renan külliyatını karıştırırken, Lüksemburg Oteli'nde bilardo ıstakasını tutmayı öğrenirken ya da süslü bir lando ile Boğaz turuna çıktığında bu tipe rastlamak olanağı vardı. Osmanlı dünyasında gezindiği kültürel alan, Abdülmecid reformlarının çizdiği sınırlardan çok daha genişti ve binbir güçlükle canlandırılan uygar Avrupa mitini halkın gözünde küçültücü bir tehlikeyi de beraberinde getirmekteydi. Gündelik hayatın zaman ve mekân ölçeklerini birbirine karıştıran, dolayısıyla modern idealleri, toplum varlığına yöneltilmiş bir silaha dönüştüren bu beklenmedik tehlikeye karşı koruyucu önlem alarak modernleşme sözlüğümüze yeni bir sözcük alınmıştır: *Âdâb-ı muâşeret*.

Romanımızda ister Felatun isterse Bihruz adıyla karşımıza çıksın, insan kişiliğine yansıyan bu *savoir vivre*'den yoksunluk, modern *ethos*'a izafe edilen olumsuzluklardan kaynaklanmıyordu. Tam tersine gündelik hayatın somut bilgisi anlamında zengin bir içerik kazanan âdâb-ı muâşeret kavramı, geleneksel ve modern dokular arasındaki sürtüşmeyi asgariye indirmek, her ikisinde de birbirini tamamlayabilecek özelliğe sahip noktalara dikkati çekmek ve en önemlisi Avrupa mitini canlı tutabilmek amacıyla ortaya atılmıştı. Dönemin diğer yazarları gibi Ahmed Midhat Efendi'nin de görüşü bu doğrultudaydı.

Tevekkülü 19. yüzyıla yakıştıramayan Osmanlı insanı, Avrupa âdâb-ı muâşeretine ilgisiz kalamazdı. Nitekim bu bilgiyi edinmek için olanakları ölçüsünde her yolu denemiştir. Kuşkusuz bu konuda en bilgili öğretmen modern hayatın kendisiydi; ama onun karmaşık dilini çözemeyenler için başka pratik yollar da vardı. Bunlardan ilki uygarlığın kalbi Avrupa'ya gitmekti ki, biraz para, cesaret ve Abdülhamid aleyhtar-

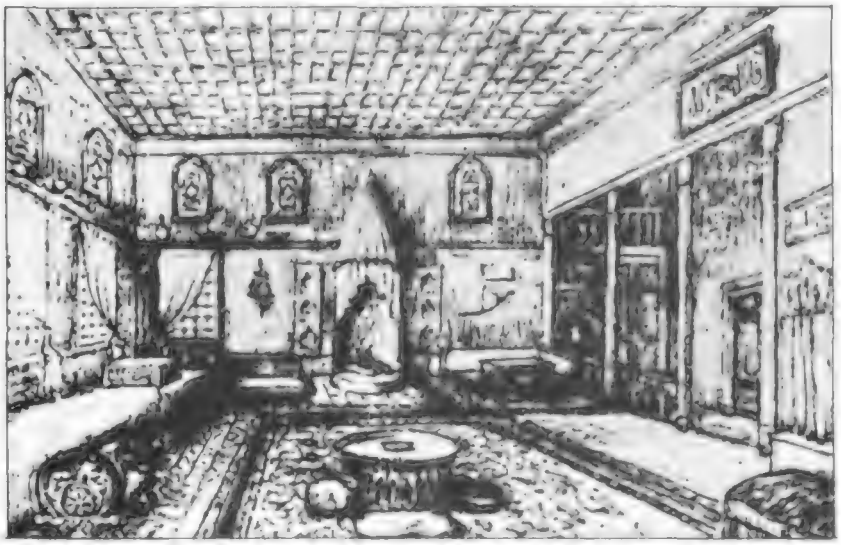

Celâl Esad Arseven'in çizgileriyle klasik devirde Türk evi.

Yine Celâl Esad Arseven'in çizgileriyle Osmanlı Devleti'nin son yıllarında bir Türk evi.

lığını gerektiriyordu. Diğer olanak Beyoğlu hayatına karışmaktı. Ahmed Midhat'a göre bir Avrupalı nasıl Beyoğlu otellerinde Doğu'yu tanıyamazsa, bir Osmanlı da bu kozmopolit çevrede Avrupa âdâb-ı muâşeretini öğrenemezdi. Fakat sonuçta Beyoğlu hayatı, ortaya bir Felatun Bey tipi çıkartsa da, İstanbul'da Avrupa taşrasına özgü izlerin görülebileceği tek yerdi. Tercüme romanlar ise, Avrupa âdâb-ı muâşereti için başvurulabilecek en son çıkar yol sayılmalıdır. Bu romanlar Paris'in gündelik hayatından alınma sahnelerle kadın-erkek ilişkisini ve aile düzenini kısmen insanımıza yansıtabiliyorlardı. Ahmed Midhat Efendi de Avrupa'ya gitmeden önce Beyoğlu hayatını gözlemlemiş ve Fransız romanlarından ideal bir âdâb-ı muâşeret programı çıkartmıştı.

Midhat Efendi'nin roman kahramanları, kendisinden önce Avrupa'yı görmüş, Paris'in sosyete salonlarına girmiş ve Akdeniz limanlarını dolaşmışlardır. Bu gezgin tipler Osmanlı matbuat dünyasında yaratılmışlardı. Yazar, 1889'da Şarkiyatçılar Kongresi'ne katılmak üzere Stockholm'e gittiğinde, daha önce *Tercüman-ı Hakikat* idarehanesinde yarattığı kahramanlarının kurgusal Avrupa serüvenlerine tarafsız bir gözle bakabilme olanağını bulmuştur. Fakat sonuçta değişen bir şey olmadı: Tasarım ile gerçeklik arasındaki denge 1889'dan önce kurguladığı biçimini korumaktaydı. Bu yolculuk 1890'da *Avrupa'da Bir Cevelân* başlı-

Ahmed Midhat Efendi de Avrupa'ya gitmeden önce Beyoğlu hayatını gözlemlemiş ve Fransız romanlarından ideal bir âdâb-ı muâşeret programı çıkartmıştı.

ğıyla yayımlandığında, Batı dünyası artık Beyoğlu demek değildi. Eğlence kültürü açısından cazibesini kaybetmemişti ve mirasyedilerin ceplerini boşaltmaya devam ediyordu ama, modern bir sembol olarak Avrupa'nın yerini tutamayacağı da anlaşılmıştı. 1894'te ise *Avrupa Âdâb-ı Muâşereti yahud Alafranga* yayımlandı. Kitap, Avrupa'ya gideceklere yardım için her ne kadar rehber gibi düzenlenmişse de asıl amaç, Osmanlı insanına telif bir *Bedeker* armağan etmek değildi. Avrupa âdâb-ı muâşereti'ni öğretmek için yazılmıştı ve konu üzerindeki alaturka spekülasyona kesin bir cevap niteliği taşıyordu.

Kültürel Farklılıklar

Ahmed Midhat Efendi'ye göre Osmanlı modernleşmesini, âdâb-ı muâşeret konusunda çıkmaza sokan temel bir yanılgı vardı: Avrupa mitini şekillendiren ve bütün Batı toplumları için geçerli, genel bir âdâb-ı muâşeret yasasının varlığına inanmak. Modern hayatı tanımaya çalışan Osmanlı için bu yasa kültürel farklılıkları ortadan kaldıran ve sınıfsal bölünmeleri silerek herkesi, özgür insan ideali etrafında toparlayan sihirli bir güce sahipti. Midhat Efendi'nin *savoir vivre cosmopolite* diye adlandırdığı bu enternasyonal âdâb-ı muâşeret, gündelik hayatın toplumsal dinamiklerini hesaba katmayan bir soyutlamanın ürünüydü ve insanımıza cazip gelen özgürlük idealinin de ilkesiz bir serbestlik olarak kavranmasına yol açmıştı. Bu yanlış kavrayışa göre Batı insanı serbest yaşayan, kural tanımaz bir tiptir. Eski geleneklerle ilişkisini kesmiş, gündelik hayatın maddî zevklerini tatmayı başlıca ilke edinmiştir. Modernist ya da muhafazakâr olsun, Osmanlı aydınının kafasındaki Batılı insan buydu ve Avrupa âdâb-ı muâşeretini savunanlar bu tipin çizdiği serbest yaşamı, uygarlığın bir göstergesi kabul edip övüyorlar; karşı çıkanlar da aynı noktayı ahlâkî yozlaşma sayıp şiddetle eleştiriyorlardı. Ahmed Midhat ise bu karşılıklı övgü ve suçlamaların, Avrupa mi-

tini yanlış yorumlamaktan kaynaklandığı düşüncesindeydi. Ona göre bütün Batı toplumları için geçerli bir âdâb-ı muâşeret yasası yoktur. Her toplum kendine özgü bir değerler sistemine sahiptir ve bu sistem ait olduğu toplumun halk tabakalarında farklı âdâb-ı muâşeret anlayışlarıyla temsil edilir. Böyle bir temsil sisteminde ise bireysel özgürlük değil, ancak sorumluluktan söz edilebilir. Sorumluluk duygusu bir ilke sorunudur. Modern insan ilkelerine sahip çıktıkça ideallerinin kapsamı üzerinde tutarlı bir düşünceye ulaşır ki bu da gündelik hayatın ona kazandırdığı bir *compétence*'dır. Bu temel özellikten yoksun insanı Avrupa âdâb-ı muâşeretine nüfuz edememiş sayan Ahmed Midhat, sorunu Doğu-Batı bağlamında örneklendirir: *"..... salâhiyet öyle nâzik bir şeydir ki onun hâricine çıkanlar her yerde dûçâr-ı istiğbarab olurlar ise de bilhassa Avrupa'da âdetâ istihkâra bile dûçâr olurlar. Meselâ bizim buralarda askerliğe dair bir söz açılsa hepimiz asker kesiliri. Tabâbete her neye dâir bir bahis açılsa. o bahsin ehli imişiz gibi söze girişiriz. Hâriz ez-salâhiyet dermayân eylediğimiz mütâlaât kabul edilmeyecek olsa hiddet bile ederek mu'ânedeye, mükâbereye kadar çıkışırız. Bu ise Avrupa'da pek büyük me'âyibden sayılır. Hakları da vardır ya! Herkes kendi salâhiyeti dairesindeki işlerle iştigal eder ise asıl terakki dahi o zaman hâsıl olur."* Kuşkusuz bu karşılaştırma ve varılan sonuç, sokaktaki Osmanlı insanı kadar bürokraside gelişen modern merkeziyetçiliği'de ilgilendirmektedir. Çünkü gündelik hayatın pratik bilgisi, bürokratik mekanizmaya yerleşmiş *intelligentsia*'nın stratejik kararlarını etkilemekle kalmayıp modern idealler ile geleneksel *compétence* arasındaki çatışmaya da yol açmaktaydı. Gündelik hayatı, Avrupa mitine aşılanmış Osmanlı ruhuyla şekillendirmek isteyen modern ideal, pratikte kişisel yetki sorununu bürokratik rasyonaliteyle bağdaştıramadığı noktalarda çıkmaza girmiştir. Reşid, Ali ve Fuad Paşa üçlüsü, kişisel yetkinin sınırlarını genişletip gündelik hayatı yönlendirebilecek stratejik kararları alabilmişlerdi. Fakat I. Meşrutiyet'e doğru durum tersine döndü. Yönetimde kişisel yetki tekeline ortak çıkan bir grup aydın, modern ideallerin gündelik hayatın gerisinde kaldığı düşüncesindeydi. Osmanlı *intlligentsia*'sını saran *romantizm*, gündelik hayata ait modern idealin, bu yetki tekeline karşı gösterdiği tepkiden doğmuştur. Tepki, beraberinde özgürlük ahlâkını *siyasî insan* tipini sahneye çıkardı. Aydın tabaka ise bu tipi bir kahraman olarak karşıladı. Gündelik hayatın kahramanlara ihtiyacı vardı ve kaderine terkedilmiş Avrupa mitî artık siyasî ideallerin yörüngesinde yeniden canlandırılabilirdi. Midhat Paşa, modern *siyasî insan* tipinin seçkin bir örneğidir.

Reform ideali ile gündelik hayatın pratik bilgisi arasında doğrudan ilişki kurabilme becerisi, ilkelerini, toplumsal sınırları bir çeşit difüzyon niteliği kazanarak aşan 19. yüzyıl özgürlük programlarında bulur. Canlandırdığı insan portresinde modern dünya, gündelik hayatın somut hedeflerine doğru yükselen bir idealin kendini gerçekleştirme şansı bulduğu oranda yer alır. Benimsediği Avrupa âdâb-ı muâşereti Ali ve Fuad Paşa'ların temsil ettiği resmî Bâbiâlî anlayışıdır. Ne yazık ki, özgürlük ideali bu anlayış içinde Avrupa mitine oranla evrensel bir içeriği oluşturma şansına sahip değildi ve Abdülhamid engelini aşamayan ideallerinden geriye yalnızca modern bir ahlâk tasarımı kaldı. Öte yandan, Namık Kemal *siyasî insan*'nın gündelik hayattan en uzak tipini temsil eder. Bürokrasi içinde yeterli *compétence*'a sahip bulunmayışı onu katıksız bir özgürlük idealinin savunucusu yapmıştır. Âdâb-ı muâşeret sorunu da bu idealizmden kendine düşen payı alır. Ona göre modern âdâb-ı muâşeret yalnızca Avrupa'ya özgü bi evrensellik sorunu değil, Doğu'yu da kuşatması gerekli bir uygarlık göstergesidir. Namık Kemal bu göstergenin yalnızca kendi kafasında yarattığı soyut bir kurgu olmadığını ispatlamak için, İslamiyet'in siyasî ve kültürel kaynaklarına da başvurur. Oysa Avrupalı'nın idealizmi, Namık Kemal'inki kadar hoşgörülü değildi. Renan ve Chateaubriand'ın İslamiyet'e karşı önyargılı yaklaşımları, Byron'un Grek hayranlığıyla birleşerek Batı dünyasını Doğu karşısında üstün uygarlık teziyle tarihselleştirmeleri, Namık Kemal'in özgürlük ahlâkı üzerine kurulu eklektik âdâb-ı muâşeret tasarımını kâğıt üzerinde bıraktı. Ahmed Midhat Efendi, Midhat Paşa ve Namık Kemal'i yakından tanımış ve bu ideal adamlarıyla çalışma fırsatını bulmuştu. Her ikisinde de gözlemlediği temel yanılgı, Avrupa mitini ve âdâb-ı muâşeretini yalnızca reforma ait siyasî bir ahlâk sorununa indirgemeleriydi. Midhat Efendi, bu dar çerçeve içinde ele alınan âdâb-ı muâşeretin zamanla kendi ilkelerini de yadsıyacağını sezinlemiştir. Nitekim Osmanlı hariciyesinin izlediği denge politikası, modern âdâbı muâşeretin ahlâk ilkesini zedeledi ve temsilcilerini muhalefet ile iktidar arasında bocalayan kararsız reformculara dönüştürdü.

Siyasî romantizmi Namık Kemal'in kişiliğinde tanıyan genç kuşak, I. Meşrutiyet'in ardından Abdülhamid'in idarî mekanizmadaki kişisel *Compétence*'ı ortadan kaldırmasıyla kendilerini Avrupa sokaklarında buldular. Ahmed Midhat Efendi'ye göre Batı'ya bu zorunlu sığınma, Avrupa âdâb-ı muâşeretinin gerçek yüzünü bize öğretebilecek eşsiz bir fırsattı ama, yeterince değerlendirilemedi. Midhat Efendi bu konuda kendi kuşağını sorumlu gösterir.

19. yüzyıl Batı şehirleri, başta Hindistan, Uzakdoğu sömürgeleri, Japonya ve Çarlık Rusyası'ndan gelen uygarlık aşığı gençlere Avrupa mitini farklı görüntüler içinde sunmuşlardır. Doğulu aydınlar bu görüntülerden oluşturdukları modern uygarlık şemalarını doğdukları topraklara taşıdılar. Paris, disiplinli bir Prusya şehri değildi ve sunduğu görüntü de ilk bakışta sanki kuralsızlık temeli üzerine inşa edilmiş izlenimini veriyordu. Bu kanı, I. Meşrutiyet'ten sonra doğmuş değildir. 1836'da Mustafa Reşid Paşa'nın Prens Metternich ile yaptığı bir konuşmada geçen *"Lâkin yine İngilterelü Fransalu'ya müreccahtır. Zirâ İngilterelü'nün hükümet-i meşrûtası kadîm ve Fransa'ya nisbetle ahâlisi dahi erbâb-ı sebât ve edebden olmağla orada, Fransa kadar bî-edebâne şeyler vukua gelmez."* şeklindeki bir karşılaştırmayı, yazdığı layihada zikretmesi bu kanının en azından Reşid Paşa'nın temsil ettiği görüş içinde Tanzimat öncesine uzanan bir geçmişi olduğunu gösterir. Öte yandan Osmanlı aydını muhafazakâr Metternich'in *bî-edebâne* saydığı Paris *boule-*

Ahmed Midhat Efendi'nin kitabının kapağı.

Ahmed Mithat Efendi

vard'larını arşınlarken kendisini özgür bir varlığa dönüştüren kuralsızlığın büyüsüne kapılmış ve bunun nedenlerini açıklamak zahmetine katlanmadan kafasındaki anarşik imgeyle İstanbul'a dönmüştü. Avrupa âdâb-ı muâşeretine ait bu anarşik imgenin, *compétence*'ı yok sayan Abdülhamid merkeziyetçiliğine karşı tepki olarak Komün sonrası Paris'inde kolayca şekillenebilecek verimli ortamı bulduğu söylenebilir. Tepkinin kuralsızlık yönünde gelişen diğer bir boyutu da 1835'ten sonra etkinlikleri artan Osmanlı daimi elçilerinin, tamamen aristokratik kurallara dayalı saray protokolünü modern âdâb-ı muâşeret anlayışı olarak Bâbıâlî'nin üst tabakasında yaygınlaştırma çabalarına karşı gelişmiştir. Modern âdâb-ı muâşeretin protokol çerçevesinde aldığı kuralcı şekle reformcuların gösterdiği tepki, zaten eskiden beri süregelen geleneksel tepkiyle aynı noktada birleşir. Ahmed Cevdet Paşa bu gelenekçi tepkinin tipik temsilcisidir ve *Tezâkir*'de Abdülmecid'in İngiliz elçisi Canning'in verdiği baloya katılmasını şöyle eleştirir: *"Cumade'l-ulânın yirmi dördüncü cuma gecesi Zat-ı Şahâne İngiliz elçisi Canning'in balosuna med'uven teşrif buyurdu. Ötedenberi sadrıâzamlar bile elçizziyafetlerine ya balolarına gitmek âdet değil iken bir seneden beri sadrıâzamlar gitmeğe başladı. Bu sene Zat-ı Şahâne için dahi bu kapı açıldı. Rüesayı ruhaniyye balolara gitmek âdet olmayıp ale'l-husus ortodoks papaslarına göre istimâ-ı saz ve temaşâ-yı raks büyük günah iken bu baloda bi'l-cümle patrikler ile haham-başı dahi bulundu. Şeyhülislâm Efendi dahi dâvet olunmuş idi. Lâkin îtizar eyledi."*

Avrupa âdâb-ı muâşereti Ahmed Midhat Efendi'ye göre *cosmopolite* kültürün iki farklı pratiğiydi.

Padişahın balolarda, muhaliflerin de *boulevard*'larda görüp uyguladıkları Avrupa âdâb-ı muâşereti Ahmed Midhat Efendi'ye göre *cosmopolite* kültürün iki farklı pratiğiydi. Bu pratiği yurtdışında geliştirenlere gelince: Osmanlı aydını Avrupa'da tam bir bekâr hayatı yaşamıştır. 19. Yüzyılda Paris'in kenar mahalle pansiyonları Doğulu *intelligentsia*'nın barınaklarıydı. Üniversite öğrencileri ile Rus nihilistleri; Balkan milliyetçileri ile Osmanlı reformcuları en azından gündelik hayatlarını benzer bir çevrede yaşamışlardır. Batı uygarlığının, bu yabancı gruplar için geliştirdiği değişik kültür kodları yoktu ama, her grubun Avrupa mitini kavrayış açıları birbirinden farklıydı. Osmanlı aydını mikrokozmozunu oteller ve bekâr odalarında şekillendirdi. Bu küçücük dünya, *cosmopolite* kültürün çekim gücü karşısında yörüngesinden saptı. Aile hayatı ya da resmi bir görev gibi insanımızı ayakta tutan toplumsal dayanak noktalarından yoksunluk, bu sapmayı kolaylaştırmıştır. Gene de gündelik hayatı bir bohem gibi yaşamak bir kısım aydınımıza itici gelmiştir. Parkları bohem mekanlara tercih etmek bir bakıma kalabalık içinde yalnızlığı seçmek demekti. Bu yalnızlık duygusu, vatan kurtarma misyonuyla yücelmiş bir idealizmin, kendi ütopik dünyası ile gündelik hayatın sıradan ilişkileri arasına koyduğu uzaklıktan kaynaklanır. Bir yanda misyonun ağırlığıyla giderek yoğunlaşan *misanthropic* kişilik, diğer yandan da *cosmopolite* kültürün insanı yalnızlıktan kurtaran özgürlük dünyası; Osmanlı aydını bu karşıt kutuplar arasında Avrupa âdâb-ı muâşeretine nüfuz etmeye çalışmıştır. Entelektüel düzeyi, Fransız aydınlarının devam ettikleri ve kökeni XIV. Louis'ye uzanan *salon*'lara girmesini engelleyebilecek kadar yetersizdi. Bu çevreye girenler ise, oryantalizmin yarattığı düşsel atmosfer içinde savundukları ideallere yabancılaştılar. Öte yandan üniversite dünyası, Osmanlı aydınını bir diğer çelişkinin içine çekti. Fransa'nın Doğu üzerindeki ekonomik çıkarlarına dayalı yayılmacı öğreti ve solidarist milliyetçilik duygusu bu çelişkinin gövdesini oluştururlar. Bütün bu karmaşık etkenler bir ara-

ya geldiğinde Osmanlı aydınının gündelik hayatın pratik bilgisini yaşadığı sınırlı deneyler ile tasarladığı sınırsız idealler çerçevesinde rasyonalize etmeye çalıştığı söylenebilir.

Gündelik Hayatta Gelenekçiler Ve Yenilikçiler

Ahmed Midhat Efendi, Avrupa âdâb-ı muâşeretini, çarpıtılmış özgürlük ideali ile eksik bir gözlemciliğin sonuçları arasında rasyonalize etme çabalarına kuşkuyla bakmıştır. Ona göre modern âdâb-ı muâşereti *a priori* bir kalıba adapte etmek yerine *müşahade*'nin somut verilerinden yola çıkmak daha sağlıklı bir tutumdur. Önce genel anlamda Avrupa miti'nin bütünlükten yoksun olduğunu belirtir: *"Biz Avrupa dediğimiz zaman bu kelimeyi umûmiyet üzere söyler isek de orası azîm bir kıt'adır. Üzerinde birçok milletler müte'ayiştir. Bunların lisanları muhtelif olduğu gibi usul-i hükümetleri, sûret-ı ma'işetleri dahi muhtelifdir."* Bu basit açıklama kuşkusuz 19. yüzyıl insanının bilgisi dahilindeki bir gerçekliği dile getirmektedir; fakat Midhat Efendi'nin daha sonra yapacağı âdâb-ı muâşeret sınıflandırması için gerekli bir uyarıdır. Bu sınıflandırmada ilk basamak, Avrupa toplumlarının halk tabakalarını temsil ettikleri âdâb-ı muâşeret anlayışlarına göre yenilikçiler ve gelenekçiler olmak üzere iki kategoriye ayırmaktır: *"İmdi bizim buralarda efkâr-ı atîka ve efkâr-ı cedide erbabı diye halk esasen iki kısma münkasım olduğu gibi bu taksîm Avrupaca dahi mevcuddur. Hem de iki kısım halkın yekdiğerinden farkı bizim buradaki farka dahi kıyas olunamaz. Bizce efkâr-ı atîka erbâbı birçok noktalarda efkâr-ı cedîde ile müşterek ve efkâr-ı cedîde erbâbı dahi birçok noktalarda efkâr-ı atîkaya münhemikdir. Avrupa'da ise bu iki sınıf halk çoktan beri yekdiğerinden tebâ'üd eylemekde bulundukları cihetle araları pek ziyade açılmıştır."* Toplumsal ayrıştırmayı *efkâr-ı atîka* ile *efkâr-ı cedîde* arasında yapan Midhat Efendi 19. yüzyıl klasik Osmanlı sınıflandırma modeline uymuştur. Bu modele göre bütün bir toplum, gündelik hayatın içinde iki ayrı kategori olarak yer alır: Gelenekçiler ve yenilikçiler. Osmanlı gündelik hayatında bu kategorilerin birbirleriyle olan temel çatışmaları Ahmed Midhat'a göre kültürel alanla sınırlı kalmış, teknolojik modernleşmeye doğru bir sıçrama eğilimi göstermemiştir. Gündelik hayatı kolaylaştıran pratik buluşları her iki kesim de benimsemiş ve Avrupa mitini teknolojik üstünlük açısından değerlendirmede birleşmişlerdir. Ne var ki Osmanlı yenilikçileri Avrupa mitinin evrenselliğini yalnızca teknolojik üstünlüğe bağlamıyorlar, asıl ağırlığı kültüre, bunun gündelik hayatta aldığı pratik biçime yani âdâb-ı muâşerete veriyorlardı. Böyle bir tavır hem gelenekçi kesimle arayı açıyor hem de bu çevreyi evrensellik karşısında yerel bir kültürün temsilcileri konumuna itiyordu. Midhat Efendi, Osmanlı kültür geleneğinin, uygarlık ölçeğinde lokal bir konuma itilmesine karşı, Avrupa mitini *cosmopolite* evrensellikten *conservateur* evrenselliğe kaydırarak Doğu-Batı dengesini en azından âdâb-ı muâşeret konusunda korumaya çalışır. İlk aşamada *efkâr-ı atîka* dediği Avrupa *conservateur*'ü ile Osmanlı aile geleneği arasında paralellik kurar ve *"bizim şark tarafına mahsus olan âdâb-ı muâşeret bunlarda tamamiyle mevcuddur,"* diyerek *muhafazakâr* dokuyu Doğu-Batı ölçeğinde genelleştirir. Bu genelleştirmede bireysel değerleri fazla idealleştirmeden yalnızca yerleşik bir kurum içindeki konumlarına göre tanımlaması dikkat çekicidir. Bu temel kurum ailedir ve bireyin gündelik hayat içinde şekillenmesi önce bu kurumun değerler süzgecinden geçmesiyle mümkündür. Ahmed Midhat, muhafazakâr aile yapısının Doğu ve Batı'da aynı temel özelliklere sahip bulunduğunu söyleyerek şu ortak noktaları sıralar: a) aile şeceresine saygı ve bağlılık; b) ihtiyarlara gösterilen şevkat; c) bireyler arasındaki dayanışmanın süreklilik esasına dayanması ve bunu sağlayacak aile içi eğitime önem verilmesi; d) hizmetçilere iyi davranmak, eğitimlerini ihmal etmeyip zamanı geldiğinde evlendirmek suretiyle onlara yardım etmek; e) özellikle giyim-kuşam konusunda modayı izlememek. Kuşkusuz bu ortak noktalar hem biçim hem de içerik yönünden birbirini bütünleyecek niteliktedirler. Midhat Efendi'nin *cosmopolite* Avrupa mitine karşı savunduğu *conservateur* mitin temeli bu kurumsal bütünleşmede odaklanır. Osmanlı aile yapısının evrenselleştirilmesi anlamına gelen bu karşı mit yaratma çabası, modernleşmenin bireyci karakterine bir tepki sayılabilir.

Ahmed Midhat Efendi'nin toplumsal sınıflandırmasına göre *efkâr-ı atîka*'nın karşısında *efkâr-ı cedîde* yani *radical*'ler yer alır. Bu zümreyi ana hatlarıyla şöyle tasvir etmiştir: *"Conservateur'lere mukâbil olanlara Radical derler. Radical kısmı conservateur'lerin tamamiyle zıddıdır. Onlar diniyattan, siyasiyattan, ahlâkiyattan ve saireden hiç bir şeyin suret-i atîkasında kalmasını istemeyip herşeyin tebeddülünü isterler. Bunlar için bir şeyin fena olması husûsunda yalnız eski olması bürhân-ı kâfidir. Beyne'l-beşer en tabii münasebet olan revâbıt-ı sıhriyyeyi bile beğenmezler."* Burada iki nokta dikkati çekicidir. Birincisi *eski*'nin *kötü* olduğu yargısıdır. Midhat Efendi *radical* kesimin bu yargısını biraz da Osmanlı yenilikçilerinin geçmiş karşısındaki olumsuz tutumlarını göz önüne alarak zikretmiştir. Çünkü âdâb-ı muâşeret konusunda eskiye ait her türlü değer ve davranış biçimi bir 19. yüzyıl Osmanlı snobu için geri kalmışlık göstergesi sayılmaktaydı. İkinci önemli nokta evlilik ilişkisine karşı gösterilen tepkidir. Ahmed Midhat için *radical*'lerin ahlâk dışı konumları, bu tepkiyle açığa çıkar.

Üçüncü toplum kesimi ise *conservateur*'ler ile *radical*'lerin arasında yer alan *libéral*'lerdir. Midhat Efendi bu kesimin, Osmanlı toplumunda *serbestî taraftarı* olarak bilinen kesimden daha farklı olduğunu belirtmektedir. Her ne kadar *libéral*'ler birara grup oluşturmuşlarsa da kendi içlerinde tam bir bütünlük yoktur. Âdâb-ı muâşeret anlayışları kimi zaman *conservateur*'lere kimi zamanda *radical*'lere yakındır.

Ahmed Midhat Efendi'nin Gözlemleri

Avrupa mitini üç ayrı zihniyet kümesi içinde ele alan Ahmed Midhat Efendi, Osmanlı insanına daha çok orta tabakanın gündelik hayatta uyguladığı âdâb-ı muâşeret standartlarını tanıtmaya çalışmıştır. Bunu yaparken de işe bir Avrupa yolculuğu ile başlar ve gözlemlerinden genel sonuçlara varır.

19. yüzyılda Avrupa'ya gidecek bir Osmanlı, ulaşım aracı olarak tren ya da vapurdan birisini seçmek zorundaydı. Midhat Efendi treni tercih eder. Bunun iki nedeni vardır. Birincisi tren orta tabakanın ulaşım aracıdır ve yolculuk esnasında uyulması gerekli âdâb-ı muâşeret kuralları vapurdakine oranla daha basittir. İkinci neden, tren yolculuğunun insana çevreyi daha iyi gözlemleme olanağını vermesidir. Bu nedenle yolculuk edeceklerin mutlaka pencere kenarında oturmalarını ısrarla belirtir: *"Şimendüferlerde en muteber yerler köşelerdir. Çünkü pencerelere yakın olup dışarısı temâşâ edilebilir."* Ahmed Midhat tipik bir gözlemcidir ve *temâşâ*'nın öğreticiliğine inanır. Trende uyulması gerekli âdâb-ı muâşeret kurallarını da şöyle sıralar: Yolcu kendisi için gerekli eşyayı yanına alarak vagonlardaki mevcut tel raflara, diğerlerini de ücret kar-

Namık Kemal

şılığı yük vagonuna koymalıdır. Aksi halde hem dar olan vagonlarda rahat yolculuk etme olanağını ortadan kaldırır hem de başkalarının haklarını çiğner. Sarmısak, soğan gibi ağız kokutan şeyler yenmez, içki, içilmez. Yolculuk boyunca ufak tefek şeyler yenilebilirse de asıl yemek yeri trenin restoranıdır. Sigara içilebilecek vagonlar ayrıdır. Bu kurala uymayanlar görgüsüz kabul edilirler. Kadınlar ve yetişkin kızların boş kanapelere uzanıp yatmaları âdâb-ı muâşeretle bağdaşmaz.

Midhat Efendi'nin üzerinde önemle durduğu bir konu da oteller ve buralarda uyulması gereken kurallardır. Osmanlı insanı oteli Beyoğlu yakasında tanımıştır. Sur-içi istanbul'unda ise otel yoktu. Şehri ziyaret eden yabancılar ya Beyoğlu otellerinde kalırlar ya da kahvehane peykelerinde sabahlarlardı. Otel âdâb-ı muâşereti yeterince bilinmiyordu. Bu yüzden Avrupa'ya gidenler için oteller, adeta birer kapalı kutuydu. Ahmed Midhat, Avrupa otellerini sınıflandırırken fazla modern sayılamayacak ikinci sınıf otellerde çeşitli amaçlarla seyahat eden pek çok değişik insanın kaldığını hatırlatır. Böyle bir ortamda özellikle yabancı ülkelerden gelenler hemen dikkati çekerler. Bir Osmanlı şunu kafasından hiç çıkarmamalıdır: *"Düşünmelidir ki böyle yabancı bir yerde insan yalnız kendi haysiyet-i şahsîyesini muhafaza mecburiyetinde bulunmayıp mensub olduğu devlet ve milletin dahi haysiyetini muhafaza mecburiyetindedir."* İkinci bir uyarı daha yapar: *"Hotellerde her milletten her dinden her mezhepten her meslek-i siyâset erbâbından adamlar bulunup birisi ile münâzara eder iken şâyed diğerinin mesleğine hakaret yolunda birşey söylenir ise insanın başına o kadar işler açılabilir ki bazen sevk-i düelloya kadar dayanır."* Bu küçük uyarılardan sonra birkaç genel kuralı sıralamakla yetinir: Odayı kilitli tutmakta yarar vardır. Çünkü otel hırsızları Avrupa'da oldukça yaygındırlar. Dışarı çıkılacağı zaman anahtar resepsiyona bırakılır. Otel salonuna girildiğinde orada bulunanlara selam verilmek nezaket icabıdır vs...

19. yüzyılda gündelik hayatın bilgisi olan âdâb-ı muâşeret, en çok mekân tasarımında karmaşaya yol açmıştır. Mekânların Avrupa standartlarına göre düzenlenmeye başlaması aşamalı biçimde gerçekleşmiş, önce iç yüzeyde başlayan modernleşme daha sonra dış cepheye yansımıştır. Daha III. Selim döneminde ocağın yerini şömine almış ve bu nesne birincil işlevinin dışında bir süs öğesi gibi kullanılmıştı. Buna benzer örnekler çoğaltılabilir. Örneğin piyanonun Osmanlı konağına girmesi, yalnızca modern bir sembol olarak değer taşır; yoksa bu çalgının yaygın biçimde kullanıldığını kanıtlamaz. Batılı ev eşyası ve süs objelerinin asıl işlevlerinin dışında kullanılmaları, yaşam ortamının kültürel dengesini de bozmuştur. Ahmed Midhat Efendi bu dengesizliği göz önüne alarak orta tabaka bir Avrupalı'nın ev düzeni hakkında ayrıntılı bilgi verir: Evin girişinde *vestibule* denilen ve içinde palto, şapka asmaya yarayan *Vestiaire*'in bulunduğu bir kısım vardır. *Vestiaire* yalnızca *vestibule*'e konur, oysa Osmanlı konaklarında salonlara kadar taşınmıştır. Zengin evlerinde asıl salonun girişinde bir de *antichambre* vardır. Ziyaretçi, ev sahibini burada bekler, daha sonra salona alınır. *Antichambre*'lar sade döşenirler, duvarlarına tablo asılmaz, kütüphane yerleştirilmez. Eğer misafir ev sahibinin yakın arkadaşıysa salon yerine *cabinde travail*'da ağırlanması bir âdâb-ı muâşeret gereğidir. Salon ise döşenmesi en çok özen isteyen yerdir. Şöminenin sağ tarafına yerleştirilen koltuk, evin hanımına aittir. Bu koltuğun karşısına süslü bir kanepe konur ki burada da ev sahibinin misafirleri otururlar. Salonun ortasında bir masa ve etrafında iskemleler vardır. Ancak bu masa yemek için kullanılmaz. Ev hanımının oturduğu koltuğun yanında küçük bir sehpa vardır ki üzerine *"en yeni çıkmış olan kitaplardan birazı ve ilmî ve edebî mecmuaların son nüshaları ve o günkü gazeteler"* konur. Salona konulmaya-

cak eşyalardan birisi de divandır; çünkü, *"salonlarda uzanıp yatmak hakkı hiçbir kimseye verilmemiştir."* Batılı âdâb-ı muâşereti benimseyen Osmanlı konaklarının salon duvarlarına aile fotoğrafları asılmışken, Avrupa'da bu durum tam bir görgüsüzlük sayılır. Aile fotoğraflarının yeri albümlerdir, salon duvarları değil. Duvarlara ancak sanat değeri yüksek resimler asılabilir. Gene Osmanlı konaklarında salonlara taşınan komodin ve konsolların da yeri burası değildir. Bizde ayna komodinin üstüne konduğu halde Avrupa'da konsolun üzerine konur. Yazı masası da bir süs eşyası olmadığı için yeri salon değil, *cabine de travail*dır. Yemek odasında ise bizdeki gibi kanepe ve koltuk bulunmaz. Bu odaya Venüs heykeli değil, Baküs heykeli yakışır. Duvarlara natürmort asmak bir incelik ifadesidir. Avrupa'da kadın ve erkeğin gündelik hayatlarını geçirdikleri odalar ayrıdır. *Cabine de travail* erkeğe aittir ve ona gerekli olan kütüphane, yazı masası gibi eşyalar burada bulunur. Duvarına ayna asılmaz, bunun yeri kadına ait olan *boudoir*'dır. Osmanlı aydınının eski bir merakı da kıymetli tabloları ve antikaları çalışma odasına yerleştirmektir. Oysa bu eşyaların yeri *cabine de travail* değil, evin büyük salonudur. Kadının odası ise *boudoir*'dır. Duvarında bir ayna ve etrafında aile fotoğrafları bulunabilir. Gene bu odaya kıymetli tablolar asılmaz. Evin hanımı yakın arkadaşlarını burada kabul eder ve Midhat Efendi'nin söyleyişiyle *"hele kadın kadına edilen ziyâretlerde istedikleri kadar boşboğazlık, çançanlık, çalçenelik etmek için en müsaid yer boudoir'lardır."* Yatak odası bir evin en mahrem yeridir. Yataktan başka tuvalet masası, küçük bir koltuk ve lavobo bulunur. Kızların yatak odaları sade döşenmiştir. Din, ahlâk ve debiyat konularında eğitici kitapların bulunduğu küçük bir kütüphane buraya yerleştirilir vs...

Gündelik hayat, 19. yüzyılda Osmanlı insanına yeni bir kimlik kazandırmaya başlamıştır. Bu dönemde kullanılan kartvizitler, yeni kimliğin yansıdığı pratik bir buluştu. Ahmed Midhat Efendi, kartvizit kullanmayı Avrupa âdâb-ı muâşeretinin gereği saymakla beraber, bizdeki yanlış kullanılışını gündelik hayatın pratik bilgisini yeterince kavrayamamak sayar: *"Kart dö visit isti'mâli elyevm Osmanlılarımız için dahî levâzım-ı medeniyye sırasına girmiştir. Bunları imâl ettirdikleri zaman (felan efendi) veyahud (felan bey), (felan paşa) diye ünvanlarını dahî isimleriyle beraber yazdırmaktadırlar. Bu babdaki mütalâ'âları ne olduğunu bilemez isek de Avrupa'da erkeklerin kendi kart dö vizitleri üzerine (mösyö) kelimesini yazdırmaları ayıb sayılır. Yalnız bir familyada kadınların erkeklerin kartları başka başka olduktan ma'ada bir de ikisi için müşterek bir kart yapılarak işte bu kartların üzerine (mösyö ve madam felan) diye kadının da erkeğin de ünvanları yazılır."*

Osmanlı üst tabakasında giderek yaygınlaşan kumar oynama alışkanlığı Avrupa âdâb-ı muâşeretinin bir gereği sayılmıştır. Midhat Efendi bu alışkanlığın Batı dünyasındaki yaygınlığını şöyle anlatır: *"Bir kerre hâl ü vakti iyi olan hemen herkesin hânesi kumarhane hükmündedir. Her balo ve her müsamerede kumara mahsus odalar ta'yîn olunur. Club denilen cem'iyetgâhlarda e'âzım-ı mekâsidden birisi kumar olduğundan en envâ'ına mahsûs masalar mücehhezdirler. Bazı yerlerde sûret-i mahsûsada kumarhaneler dahî mü'essesdir ki ehemmiyetleri bir banka derecesine varır."* Ahmed Midhat'a göre kumar kötü bir alışkanlık olup Avrupalıların söyledikleri gibi bir zaman geçirme aracı değildir. Kumar para için oynanır ve paranın bu yoldan kazanılma biçimi ahlâk dışıdır. Bir de küçük uyarıda bulunur: *"Bu oyunlarla büyük mebaliğ birkaç saat zarfında elden çıkarabilir. Hele rulet denilen fırıldak oyun gibi şeyler en ziyâde dehşetlidirler."* Kumar gibi düello da Avrupa adab-ı muaşeretinden sayılır. Midhat Efendi, modern kanunların insan haklarını koruduğu bir dünyada bu yola başvurmayı saçmalık olarak kabul eder. Ona göre düello bir *âdet-i vahşiyâne*'dir ve her ne kadar bizde uygulanan bir yöntem değilse de Avrupa'ya giden bazı Osmanlıların bu yolu denediklerini belirtir.

Ahmed Midhat Efendi'nin Avrupa âdâb-ı muâşeretini yorumlama çabası, Osmanlı insanının gündelik hayatına 19. yüzyılda giren pratik bilgilenme sürecini en kısa yoldan işlevselleştirebilmek amacına yöneliktir. Pratik bilginin ardındaki etik yapıya önem verir ve gerçeklik ile ideal arasındaki dengeyi kurmaya çalışır. Avrupa mitinin *cosmopolite* ölçekte yarattığı değer karmaşasına ve dolayısıyla Osmanlı insanının pek çok konuda gündelik hayatın modern dokusuna gösterdiği uyumsuzluğa çözüm olarak, *conservateur* değerler üzerine kurulu bir karşı mit yaratma yolunu seçmiştir. Ahmet Midhat'ın yarattığı bu karşı mit, zamanla Türk muhafazakâr düşüncesinin modernleşme karşısında ki programını şekillendirir. □

1500'ler Avrupası'ndayız. Güneşte parıldayan zırhlarıyla gönüllere heyecan ve korku salan soylu şövalyelere, artık, pek rastlanmıyor. Kanlı turnuvalarını ise yalnızca yaşlılar anımsıyor.

Soylular da, artık eskisi gibi değiller. Kaba, saba tavırları sanki incelmiş. Büyük ölçüde evcilleşmişler. İçlerinden biri sıyrılmış; kral olmuş; diğerlerine kendini tartışmasız biçimde kabul ettirmiş. Soyluların başına buyruklukları törpülenmiş. Askerî güçlerini yitirmişler. Şimdi, iktidarın şatafatından pay almak istiyorlarsa Kral'a yakın durmalılar. "Saray çevresi"ne dahil olmalılar.

"Saray çevresi" ise yepyeni bir şey. Burada, eskiye oranla yumuşatılmış ilişkiler hüküm sürüyor. Soylular, artık hayvanlar gibi yiyip içmiyorlar. Elleriyle yemeklere saldırmıyorlar. Masaların üzerinde gezinmiyorlar. Oraya buraya içlerinden geldiğince işemiyor, tükürmüyorlar. Kadınlara nazik davranıyorlar. Cinsel iştahlarını herkesin içinde söndürmüyorlar. Norbert Elias'ın *Uygarlaşma Süreci* adlı ufuk açıcı yapıtında vurguladığı üzere, karşılıklı bağımlılık ağı giriftleştikçe, soylular başkalarının kendileri hakkındaki fikirlerine daha bir dikkat etmek zorunda kalmış durumdalar.

Şövalye (feodal) toplumunun çözülüp, Katolik kilisesinin bütünleştirici etkisi zayıfladıkça, Avrupa uluslarının tümünü birden sarıp sarmalayan yeni bir toplumsal ortak payda kendini gösteriyor. Buna, Elias'la birlikte "edeb" (civilité) kaygusunun yaygınlaşması diyebiliriz.

Bu yeni duyarlık saray çevrelerinde üretiliyor. İktidarın eteğinde yer alan soyluların yeni konumlarına ilişkin bilinçlerini oluşturmalarında "edep" (civilité) çok önemli iş görecek. Edeb kurallarını geliştirip, benimseyen soylular kendileriyle alt tabakalar arasındaki ayırıcı çizgiyi çekecekler. Böylece güçlerini yitirmişliklerini elden geldiğince örtmeye çabalayacaklar. Gelgelelim, başlangıçta "saray çevresi"ne özgü olan yeni görgü kodu uzun dönemde burjuvazi tarafından da özümsenecek. Ama, arada, "edeb" terimi anlam yükünü derinleştirecek. "Edeb"in kapsamı genişleyip uygarlaşmışlık kavramının çekirdeğini oluşturacak: "Civilité" burjuvazinin elinde "civilisation" anlayışını doğuracak. "Edeb" (*civilité*) saray çevresindeki soyluların üstünlüğünü vurgulamak üzere ideolojik bir işlev görmüştü. Şimdi, "uygarlık" (*civilisation*) burjuvazinin kendi dünyasını kurmasında benzer bir işlev görecek.

Erasmus: "Dişlerinizi Sidikle Fırçalamayın. Görgülü Bir Adama Yakışmaz" Diyor

AYDIN UYGUR

Burjuvazi ulusun dizginlerine "uygarlık" adına talip olacak. Sonra da "uygar uluslar"ın öteki "uygar olmayan uluslar"ı adam etmesi süreci başlayacak. Avrupa ulusları "civilité"den yola çıkıp "civilisation"a varan bir kimlik tanımını kendilerine yakıştıracaklar. Bu tanımın verdiği iç huzuryla, dünyanın başına efendi kesilme hakkını kendilerinde görecekler.

Bu "civilité" anlayışın sabıka sicilini nereye kadar uzatmak olası? Elias'a bakılırsa, modern görgü kodunun oluşturulması yolundaki ilk girişimler 1525 ile 1550 arasında başgösteriyor.

İlk "adab-ı muaşeret" kitabının yazarı ise son derece ünlü bir kültür adamı: Rotterdamlı Erasmus. Görgü kuralları olgusunu günümüzdekine yakın biçimde tanımlayan Erasmus'un *De civilitate morum puerilium (Çocuklar İçin Görgü Kuralları)*'u 1530'da yayınlanmış. Sonuç tam bir başarı: Bu küçük risale 6 yıl içinde 30 baskı yapmış. İki yıl sonra 1532'de İngilizce'ye çevrilmiş. Bunu hemen Almanca ve Çekçe çeviriler izlemiş. Fransızca çevirisi 1537'de. 1532'den itibaren de *De civilitate* oğlanlar okulunda ders kitabı olarak okutulmaya başlanmış.

Risalenin amacı kişinin toplum içindeki davranış biçimlerini yönlendirmek. Asıl üzerinde durulan husus, bedenin dışsal davranışlarına çeki düzen vermek. Veere Prensi'nin küçük oğlu Henri de Bourgogne'a ithaf edilmiş olan risalede 7 bölüm var. Birinci bölüm "hal ve tavır"ın utanç verici ve utanç vermeyen yönleri"ne ayrılmış. İkinci bölüm "kılık, kıyafet" üzerine. Üçüncü bölüm "kilisede nasıl davranılması gerektiği" yölunda görüşleri kapsıyor. Dördüncü bölüm "yemekler"de doğru davranışların dökümünü yapıyor. Toplantılarda uyulması gereken kurallar 5. bölümün, oyunlarda dikkat edilecek noktalar 6. bölümün, yatak odasında özen gösterilecek ayrıntılar 7.bölümün konusunu oluşturuyor.

Erasmus'a göre, bedenin duruşu, tavırlar, elbiseler, yüz ifadeleri, kısacası bütün dış davranışlar kişiliğin aynası. Bir kişiye ilişkin izlenimimiz bütün bu ayrıntıların toplamından oluşuyor. Bu yüzden de, Erasmus namuslu ve bilgili kimi kişilerin iyi bir eğitim almamış olmalarından ötürü zerafet yoksunu olduklarını vurguluyor, bunun yanlış anlaşılmalara yol açacağı için çok üzücü olduğunu belirtiyor.

Her yere sümkürmenin edeble bağdaşmadığı kanısında, Erasmus. Öyle avuca sümkürüp, sümüğü üste başa silmemeli. Bir mendil kullanmalı.

Bununla birlikte, yellenme gereksinimi bir topluluk içinde bastırırsa, yeli tutmamalı. Öyle söylendiği gibi kaba etler kasılıp, yel içerde tutulmamalı; serbest bırakılmalı. Yoksa bir hastalığa sebebiyet verebilir.

Sofra'daki görgü kurallarına gelince... Tas ve kupa sağa alınmalı, ekmek sola alınmalı. Genellikle bütün konuklar kendi bıçaklarını yanlarında getirseler de [unutmamalı ki 1500'lerin başındayız] hiç olmazsa bıçakları davete gelmeden önce iyice temizlemeli.

Öte yandan, zaten herkesin çatalı, bıçağı yok. Kraldan köylüye herkes eliyle yiyor. Ama, edebli olunmak isteniyorsa, sofraya oturmadan eller yıkanmalı. Evet, belki sabun çok ender bulunan bir lüks, ama hiç olmazsa eller bir sudan geçirilmeli.

Herkes ortak bir kupadan içiyor; âdet böyle. Ne var ki, ortak kupadan bir yudum almadan önce ağzın silinmesinden yana Erasmus.

Sonra, sofraya getirilen yemeklere aç kurtlar gibi saldırılmamalı. Gelen ortak yemek kabı içine el daldırılıp telaşla en iyi parçanın peşine düşülmemeli.

Bir de, dişlerin temiz olmasına özen göstermeli. İspanyolların yaptığı gibi, dişler sidikle yıkanmamalı. En iyisi, bu iş için ya bir tüy ya bir sakızağacı sapı ya da tavuk kemikçiği kullanılmalı.

Bu ve bunun gibi bir dizi yol yordam önerisi. Hepsi de yeni bir toplumsal konumun dış görünüşüne bir biçim vermeye yönelik. Kimlik, dolayısıyla fark böylece ortaya konmuş olacak.□

Not: Burada özetlenen bilgilerin ayrıntısı için bakınız. Norbert Elias, *The Civilizing Process: The History of Manners* (New York: Urizen, 1978) ve Norbert Elias, *State Formation and Civilization* (Oxford: Blackwell, 1982); Erasme, *La civilite puerile* (Paris: Ramsay, 1977).

Osmanlı Donanma Cemiyeti'nin açtığı bağış kampanyası çerçevesinde hazırlanan Sultan Osman-ı Evvel Dretnotu'nun ipek üzerine basılmış temsili resmi.

Nuri Akbayar Koleksiyonu

"Türk Musıkisinin Kökeni" Sorunu Aşıldı mı?

BÜLENT AKSOY

KLASİK Türk musıkisinin varlığı yüzyılı aşkın bir zaman boyunca dava edildi. Bu dava çerçevesindeki tartışmalarda klasik Türk musıkisinin en çok sorgulandığı alt-konulardan biri de onun kökeniydi. Dava hem haksız, hem de yanlış bir davaydı; klasik Türk musıkisi "müntesipleri" bu yanlışı sık sık belirtir, hattâ çoğu bu musıkinin bir "sentez" olduğu gerçeğini de kabul ederler. Öyleyken, bu musıkinin tarihini kimisi 2000, kimisi 3000, kimisi de 6000 yıla çıkarmaktan edemez. Ne var ki, sözü edilen tarihin kaç yıllık bir dönemi kapsadığı söylenirse söylensin, söylenenlerin ortak noktası, musıkide, Orta Asya'dan Anadolu'ya, dolayısıyla da günümüze nerdeyse kesintisiz, katışıksız bir gelişme çizgisi çekmek yahut bunu ima etmektir.

Hiç şüphesiz, klasik Türk musıkisinin kökenini tartışmaya açan soru yanlış sorulmuş, yanlış cevaplandırılmıştır, ama klasik Türk musıkisini bu suçlayıcı soruya karşı savunanlar da, soruyu olumsuzlamak, böyle bir sorunun geçersizliğini göstermek yerine, soruyu aynı düzeyde cevaplandırma yanılgısına düşmekten kurtulamamışlardır. Bugün aradan hayli uzun bir zaman geçtikten sonra o yanılgının gerçekten düzeltildiği söylenebilir mi? Bir defa, klasik Türk musıkisini karalamak isteyenler onun aslında Bizans, Acem, Arap musıkisi olduğunu yazıp söylemekten hâlâ vazgeçmiş değiller; ama bu suçlamaya hedef olan musıkinin "müntesipleri" de, söyleneni ciddiye almamazlık edemediklerinden olacak, bundan hâlâ alınmaktadırlar. Gene aynı cephede, klasik Türk musıkisinin ulusal bir sanat olduğunu yazıp söyleyenlerin, onun ulusallığını kanıtlamak üzere, klasik musıki ile halk musıkisinin aynı ses sistemi içinde yer aldığı yolundaki görüşü sık sık tekrarlamaları ise, köken sorununun bir türlü içinden çıkılamadığının daha ciddî bir belirtisi gibi görünüyor. 20-21 Nisan 1987 tarihlerinde İTÜ Türk Musıkisi Devlet Konservatuarı'nca düzenlenen III. Türk Musıkisi Sempozyumu için seçilen konunun "Türk Musıkisinin Menşei ve Tarihî Gelişme Seyri-Türk Musıkisi'nin Kaynağı, Türk Halk ve Türk Sanat Musıkisi Münasebetleri" oluşu da, söz konusu sorunun Türk musıki dünyası için geçerliliğini yitirmediğini göstermektedir. Bu bakımdan, köken sorununun tarihî geçmişine eğilmek, bu arada, bu sorunu tartışmanın anlamı üzerinde durmak yararlı olabilir.

İdeolojik/Siyasî Bir Sorun

Türk musıkisinin kökeni sorununun günümüze kadarki ele alınış biçiminde kendini gösteren bir temel yanılgı vardır. Bu sorun üzerindeki yanılgı, konunun, bilim/musıki zemininde değil, daha çok, ideoloji/siyaset zemininde tartışılmış olmasından kaynaklanmıştır. Söz konusu tartışmaya katılanları iki kutupta toplamak yanlış olmaz. Birinci kutuptaki görüşe göre, "alaturka", aslında Türklerin değil, Greklerin, Bizanslıların, İranlıların, Arapların musıkisidir, dolayısıyla ulusal nitelik taşımaz; buna bir tepki olarak doğan ikinci görüşe göre ise, Türk musıkisi sadece Türklerin musıkisidir, Türkler musıkilerini, İslam öncesi toplumlarından, Orta Asya'dan, Anadolu'ya getirmişler, orada geliştirmişlerdir.

Türk musıkisinin kökeni sorunu, Osmanlıların, Türklerin ulusal kimlik arayış sürecinin yarattığı bir sorundur. Bu sürecin başlamasından önce böyle bir sorun yoktu. Çünkü Osmanlı Türkü kendini hiçbir zaman "millet", "ırk", "kavim" gibi terimlerle tanımlamamıştı, dolayısıyla, bu terimlerin yol açabileceği ayırımcı eğilimler de Osmanlıda oluşmamıştı. Osmanlının kendine kim-

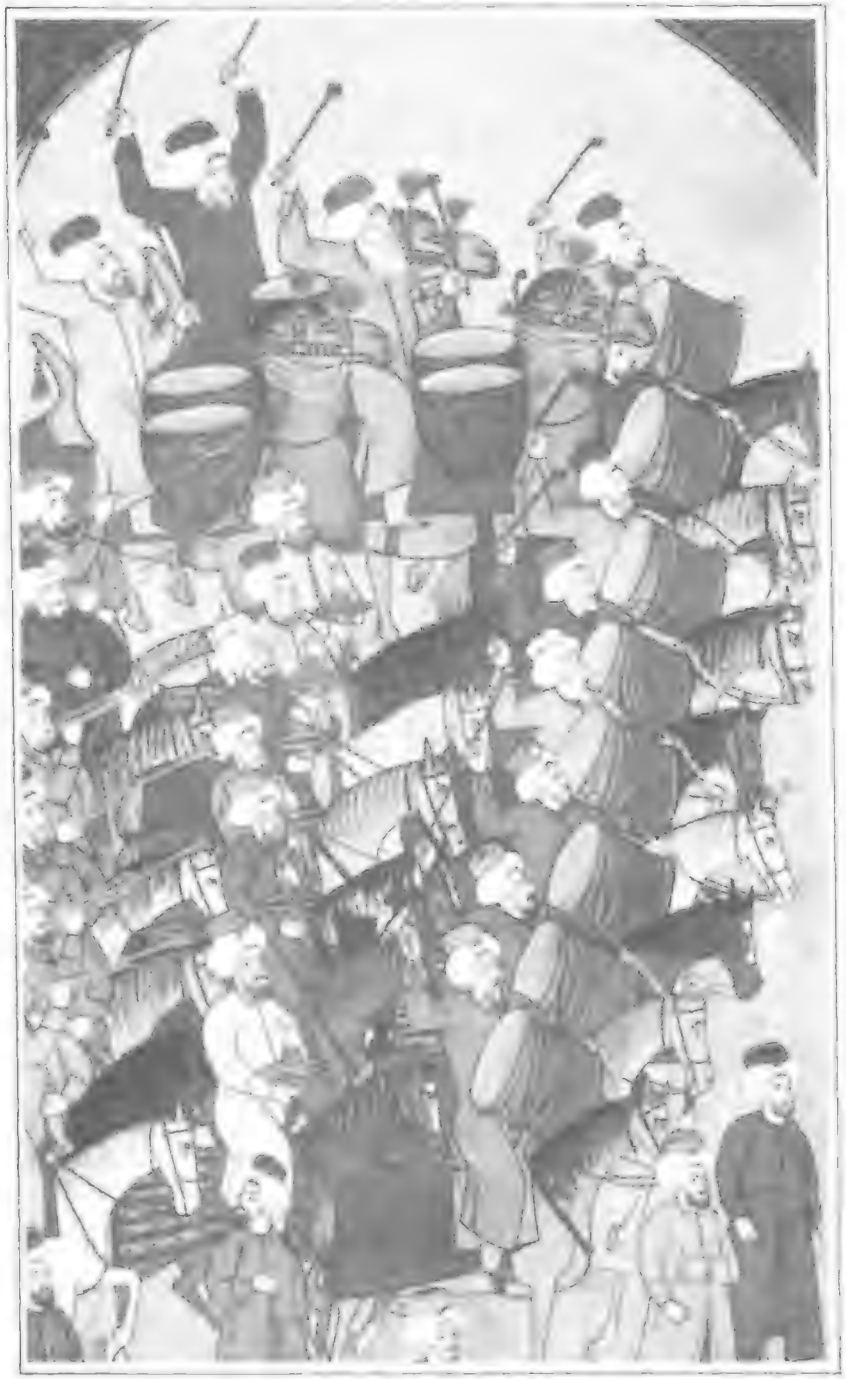

Surname-i Vehbi'den Levni'nin bir minyatürü. III. Ahmed'in şehzadelerinin sünnet düğünü şenliklerinde geçit töreni.

lik arama süreci ancak 18. yüzyılın sonlarına kadar geriye götürülebilir; Türk musıkisine çeşitli kökenler atfedilmesi de bu sürecin bir yan ürünüdür.

Ulusallaşma sürecine damgasını vuran ideoloji Türkçülük, Türkçülüğü düşünce planında özendiren bilgi dalı da Türkoloji olmuştur. Bu ideoloji ile bu bilgi dalının, Türk musıkisinin kökeni konusunun bir ulusal kültür sorunu olarak algılanmasına yol açan yaklaşımına geçmeden önce, söz konusu sorunu geçmişte kimlerin ortaya attıklarını yahut Türk musıkisinin ulusal bir kökene dayanmadığı tezine kimlerin zemin hazırladıklarını gözden geçirmek yararlı olur.

Gökalp'ten Önce

Bilindiği gibi, Türk musıkisinin ulusal kökenli olmadığı görüşü, hemen her zaman, Ziya Gökalp'in 1923'te yayımlanan *Türkçülüğün Esasları* adlı kitabına dayandırılır. Aslında bu görüşün daha uzun bir geçmişi olması gerekir. 19. yüzyılın ikinci yarısında, Türkçülük hareketi etnik kökeni ölçü olarak "Türklerin tarihi"ni araştırırken bu ölçüyü bir yandan da dil araştırmalarına uygulamıştı. 1893'te yayımlanmaya başlayan *İkdam* gazetesinde, Necib Âsım Bey, Veled Çelebi, Emrullah Efendi gibi yazarlar aynı ölçüyü kültüre yansıttılar; gene aynı yıllarda, Bursalı Tahir Efendi de "Türkler"in bilime katkılarını araştırmaktaydı. Bunlardan Necib Âsım, Türkçülüğü sonraları musıkiye de taşımış, yazılarında asıl Türk musıkisinin halk musıkisi olduğunu ileri sürmüş, Arap, Acem etkisinde olduğunu söylediği Osmanlı musıkisine tutkun olanları eleştirmiş, yeni musıkinin de halk musıkisi-Batı musıkisi senteziyle gerçekleşeceği görüşünü savunmuştur. Türkçülüğün tarihî gelişimini derli toplu bir biçimde özetleyen Yusuf Akçura'ya göre, bu görüşü ilk kez Necib Âsım ortaya atmıştır. Şunları yazıyor Akçura: "Necib Âsım Bey Osmanlı lisanının Türkçeleşmesine uğraştığı kadar değilse bile Doğu musıkisinin millîleşmesine de hayli himmet sarfetmiştir. Osmanlı münevverleri arasında muteber olan Doğu musıkisinin millî Türk musıkisi olmayıp, asıl Türk musıkisi, çoban ve halk havalarından motifler alınarak, Batı musıki tekniği ile Macarların yaptığı gibi, tanzim edilmek lâzım geldiği fikrini ortaya atan da Necib Âsım Bey'dir. Zamanın musıki üstadlarından sayılan Rauf Yektâ Bey, Necib Âsım Bey'in bu fikri aleyhine şiddetle yürümüş idi. Bu musıki münâkaşaları Abdülhamid devrinin son senelerine tesâdüf eder. Geçen yirmi, yirmibeş yıl, bu meselede kimin haklı olduğunu göstermeye kâfi geldi."[1]

Biz biraz daha geriye uzanmayı deneyelim. 1 Eylül 1931 tarihli *Son Posta* gazetesinde, II. Abdülhamid'in bu gazeteye ölümünden kısa bir süre önce verdiği bir mülakat yayımlanmıştır. Mülakat tarihi 1918 ise de, Abdülhamid'in orada söyledikleri padişah olduğu günlerin izlenimlerine dayanır. Musıki zevki konusunda sorulan bir soruyu şöyle cevaplandırmış Abdülhamid: "(...) Doğrusu, alaturka musıkiden hoşlanmam. İnsana uyku getirir. Alafranga musıkiyi tercih ederim. Bilhassa *opera* ve *operet*ler pek hoşuma gider. Hem size bir şey söyliyeyim mi? Alaturka dediğiniz makamlar Türklere ait değildir. Yunanlardan, Acemlerden, Araplardan alınmıştır. Türk çalgısı da-

vulla zurnadır, derler ya: bunda da tereddüdüm vardır. Bu iki çalgı da Arapların imiş. Bir tarihte, Türkistan taraflarında seyahat etmiş bir zattan tahkik ettim. O tarafın köylerinde eskiden beri çalınan çalgı, *saz*mış. Bizde de Anadolu'nun asıl Türk köylerinde daima *saz* çalınırmış (...)"[2]

Abdülhamid gibi siyaseti Türkçülere karşı olan bir padişahın ancak Türkçü fikirlere bağlanabilecek bir görüşe sahip çıkmasındaki çarpıcılığa burada değinmekle yetinelim. Burada bizi asıl ilgilendiren şey, Türkçülüğün musıki konusunu o dönemde gündeme getirmiş olmasıdır. Abdülhamid'in o mülakatta sözünü ettiği, "Türkistan taraflarında seyahat etmiş zat"ın kimliği de herhalde meraka değer. Kanıtlanması hayli güç bir şey ama, Abdülhamid'in bir cümlede çizdiği portre o dönemin şu pek ünlü Türkologunu akla getiriyor: Arminius Vambery. Macar Türkolog Vambery, Türklerle Macarların aynı ırktan geldikleri tezini ilk kez ortaya atmış, Türkçe ile Macarca arasındaki benzerliklere ilk kez dikkati çekmiş, Osmanlı Türkçülerini en çok etkileyen Türkologlardan biri olmuştur. Genç yaşta İstanbul'a gelen Vambery, uzun zaman Türkiye'de yaşamış, daha şehzadelik yıllarından başlayarak Abdülhamid'le çok sıkı bir dostluk kurmuş, İngiltere devleti nezdinde padişaha sözcülük etmiş, dahası, Abdülhamid'in sözlerine uygun olarak, bir derviş kıyafetiyle üç yıl Orta Asya'da dolaşmış, Orta Asya Türkleri üstüne pek çok kitap, inceleme yayımlamıştır.

Biraz daha geriye gidelim. Şair Ziya Paşa'nın 1868'de yayımlanan "Şiir ve İnşâ" başlıklı ünlü yazısı da konumuz bakımından bize bir ipucu verir. Şair bu yazıda divan edebiyatının Acem, Arap edebiyatlarının etkisinde geliştiğini öne sürerek bu edebiyatın mirasını bir kalemde reddeder, asıl Türk şiirinin halk şiiri olması gerektiği görüşünü ortaya atar. Buradaki divan şiiri-halk şiiri ayırımı musıkiye uygulandığında Osmanlı klasik musıkisinin ulusal kökenli olmayan bir sanat, halk musıkisinin de gerçek Türk musıkisi olduğu sonucu elde edilir. Nitekim, yazısının girişinde şöyle der Ziya Paşa: "Osmanlıların şiiri acaba nedir? Necatî ve Bâkî ve Nef'î divanlarında gördüğümüz bahr-ı remel ve hezecden mahbûn ve muhbis kasâid ve gazeliyât ve kıt'aât ve mesneviyat mıdır? Yoksa Hâce [Abdülkadir Merâgî?] ve Itrî gibi musıkişinâsânın rabt-ı makamat ettikleri Nedîm ve Vâsıf şarkıları mıdır? Hayır bunları hiç birisi Osmanlı şiiri değildir ["Osmanlı" sözü "Türk" karşılığı kullanılmıştır burada]."[3] Güftelerle besteler arasında kurduğu ilişkide düştüğü anakronizm bir yana bırakılırsa, adı geçen bestecilerin ulusal nitelik taşımayan şiirleri bestelediklerini söylemekle, Türk musıkisinin Acem, Arap musıkisi olduğu iddiasına teğet geçer Ziya Paşa. Şüphesiz, Ziya Paşa, bütün yazıları göz önüne alınırsa, bir Türkçü olarak görülemez; ama o yazısında altını çizdiğimiz nokta, Türkçü yaklaşımın 1868'de bile etkilerini şuraya buraya saçmış olmasıdır.

Arminius Vambery Orta Asya'da derviş kılığında gezerken.

Türkolojinin Payı

Kimi temsilcilerini açıkça, kimilerini ise ancak belli belirsiz seçebildiğimiz bu sürecin ideoloji alanındaki belirleyici etmenleri nelerdir? Başında belirtildiği gibi, Osmanlıda millet, ırk, kavim, etnik köken gibi ayırımcı kavramlar oluşmamıştı. Ancak, Aydınlanma çağı ile Osmanlının sözkonusu çöküş dönemi arasında geçen zaman içinde şarkiyatçılık denilen yeni bir bilgi dalı pek çok araştırma, incelemeyle geniş bir kitaplık kurmuştu. Türkoloji de Batı'da şarkiyatçılığın bir kolu olarak gelişmişti. Türkçülük ideolojisi, büyük ölçüde, işte bu Türkoloji kitaplığında yatan malzemeden türetildi. Yoksa Osmanlı aydını kendi düşünce ortamında geçerli olan kavramları kurcalayarak böyle bir ideoloji üretemezdi. Ne var ki, Osmanlı aydını Batı'daki Türkoloji çalışmaları-

nın bir yönünü görebildi, bu bilgi dalına yaklaşımını da onunla sınırlandırdı. Türkçülerin Batı'daki Türkoloji çalışmalarında dikkatini çeken yön ise, Türklerin etnik kökeniyle ilgili araştırmalardı. İslam öncesi/dışı Türklük fikri böyle ortaya çıktı. Kimlik sorununun daha başında bu temele yerleştirilmesi, Türklüğün kültürel anlamını, yani Türk kültürünün çağlar boyunca çeşitli kültürlerle karşı karşıya kalması sonucu yerli kültür öğelerinin başka toplumlarınkilerle iç içe geçmesi yahut bunların üst üste yığılmasıyla oluşan karmaşık dokusunu göz ardı etti, bir başka deyişle, bu karmaşık, çok-tabakalı kültürel yapı, içindeki muhtemel öğelerden birinin etnokültürel kökenine indirgendi.

Şunu da eklemek gerekir ki, Türkçülük ulus kavramını belli bir çoğrafya üzerinde yaşayan insanların belli bir tarihî zaman süreci içinde özgürce oluşturdukları özellikler bağlamında tanımlayan Fransız milliyetçilerinin değil, ulus tanımında ırk etmeni ile dil kökenini öne alan Alman ile Slav milliyetçiliğinin etkisinde kalmıştır. Bu milliyetçilik anlayışı Türkiye'nin ulusallaşma sürecinde kültürel arayışlara en belirgin biçimde yansıdı. Musıkideki etnisizm de bunun bir sonucudur. Demek ki, konu sadece musıkinin kendi zemininde anlaşılabilecek bir şey değildir, çünkü bu sorun önce musıki dışı zeminlerde kotarılmış, oradaki genel yaklaşım sonradan musıkiye uyarlanmıştır.

Ziya Gökalp'in Yaklaşımı

Türk musıkisinin ulusal kültürün dışına itilmesi sürecinde buraya kadar özetlediklerimiz görüldüğü gibi basit bir etnisizmin ürünüdür. Gökalp'le birlikte sorunun tartışılma biçimi biraz "bilimselliğe" bürünür. Çünkü Gökalp'le birlikte etnik Türkçülük pozitivist bilim felsefesinin desteğiyle konuşmaya başlar. Gökalp, Comte'un teolojik, metafizik, pozitif bilim evreleri kategorilerini Türk düşünce hayatı için yorumlar. Bu yoruma göre, Gökalp'in "ümmet dönemi" diye düşündüğü Osmanlı dönemi, dinî evreyi, ulusallaşma süreci de metafizik evreyi temsil ediyordu. Aynı sonuç, "medeniyet", "hars" kavramlarında da kendini gösterir; bu ayırıma göre de, Osmanlı musıkisi dinî, evreye, bizim eski "medeniyet"imize ait bir musıki, ama halk musıkisi "harsiyat"ımızın bir parçasıydı. Oysa bu iki kavrama bağlı özellikler, başlangıçta ayrı ayrı kökenlerden çıkmış olsalar bile, Türklerin uzun tarihi içinde iç içe geçmiş, bu iki kategoriden hangisine ait oldukları neredeyse ayırdedilemez hale

Türk musıkisi konusundaki görüşleri genel politik çizgisiyle bağdaşmayan II. Abdülhamid.

gelmişti. Bu oluşum, Prof. Şerif Mardin'in "halk dini" kavramında billurlaşır. Türk musıkisinde de, din kökenli kültürün halka tam anlamıyla mal olmuş pek çok örneği vardır; *Mevlid* bunların başında gelir. Özellikle cami musıkisinde, deyiş yerindeyse, bir dinî halk musıkisi sözkonusudur; örnekse, ilahiler, makam, usul yapısı bakımından klasik musıkiye bağlı ise de, bu formdaki eserlerin sadeliği, içtenliği, halk zevkini açıkça dile getirir. Öteki formlardaki örnekleri de yüzyıllar boyunca halka mal olmuş bir musıkidir cami musıkisi. Tekke musıkisi için de aynı şey söylenebilir, Bektaşi musıkisi bu açıdan çok tipik bir özellik gösterir. Bektaşi nefeslerinin günümüze ulaşan örneklerinde, klasik zevkle halk musıkisi zevki arasında son derecede ilgi çekici bir kaynaşma görülür.

Bu noktada bir parantez açalım. Klasik Türk musıkisinin makam çizgilerini yansıtan halk musıkisi örneklerini burada anmak bile gereksiz, ancak, klasik Türk musıkisi ile halk musıkisinin aynı "ses sistemi" içinde yer aldıklarını söylemek de sözkonusu değil. Halk musıkisi parçalarını ezgi çizgilerine göre sınıflandırarak her ezgi yapısını bilimsel yöntemlerle incelemeden (şimdiye kadar yayımlanmış bu nitelikte bir araştırma yoktur, Türk musıkisinde ses sistemi birliği görüşü sempozyumlarda, konferanslarda, açık oturumlarda söylenir, ama söylenenler geniş kapsamlı inandırıcı bir yayınla ortaya konulmaz) bu konuda önceden bir sonuca varmak körükörüne varılmış bir yargı olur. Yalnız, şu var ki, klasik Türk musıkisinin ulusal bir sanat olduğu görüşünün, klasik musıkiyle halk musıkisinin aynı ses sistemini paylaştıkları tezine hiç ihtiyacı olmaması gerekir. Türk musıkisinin

Ziya Paşa

makam, usül yapısına, ezgi çizgisine, hattâ zevkine, muhtemelen uzak düşebilecek ezgiler klasik Türk musıkisinin ne ulusallığının aleyhine ne de lehine olarak kullanılabilir. Türklerin uzun, üstelik göçebe geçmişi boyunca çeşitli musıki türleriyle karşılaşmalarıyla oluşan etkileşimler elbette halk musıkisine yansımış olmalıdır (tıpkı divan edebiyatı gibi gelenekli kurallı bir yüksek zümre sanatı olan klasik Türk musıkisinin halk musıkileri ölçüsünde "dışa açık" olamayacağını varsayabiliriz; halk musıkilerinin "yabancı" kültürlerle daha kolay ilişki kurabileceği varsayımı geçerliyse, bundan şu sonucu çıkarmak da mümkündür: "yabancı" kültürlerin izleri klasik Türk musıkisinden daha çok, halk musıkisinde gözlenebilir). Demek ki, halk musıkisinde değişik musıki türlerine, üsluplarına, zevklerine bağlanabilecek farklı ezgi çizgileri bulunması, Türk kültürünün çok-tabakalı bir kültür oluşunun musıkideki bir yansımasıdır. Burada şu soru üzerinde bir kere daha düşünülebilir: Türk halk musıkilerini belirli, homojen, hattâ hakim karakterli bir yapıya (bu yapı, ister "Dor, Frig vb. dizileri" ister "Orta Asya pentatonizmi", ister "makam" yahut "kırık makam" olsun) bir bütün olarak indirgeyebilir miyiz?

Parantezi kapatarak Gökalp'in ayırımına dönelim. Dinî (medeniyet)-Ulusal (harsiyat) ayırımı bütün bir Osmanlı sanatına kategorik olarak uygulandığında şu sonuç elde edilir: klasik Osmanlı mimarisi değil, kırlık kesimin, mahalli üslubun anonim mimarisi ulusaldır (Gökalp kendi teorisiyle tutarsızlığa düşerek, Osmanlı mimarisini "halk tekniği"ne dayandırır[4]); divan edebiyatı değil, sadece halk edebiyatı ulusaldır; hattatlığın sözü bile edilmemelidir (ama Gökalp, yaratıcıları adlarıyla sanlarıyla bilinen hattatlığı da anonim "halk tekniği"ne bağlar[5]); Rumeli türküleri, şehirli halk musıkisi içinde yer verebileceğimiz Istanbul, İzmir vb. türküleri, yani makam yapısı içinde kalan bütün halk ezgileri ulusal musıkinin dışında kalır; geriye, Ahmet Hamdi Tampınar'ın belirttiği gibi[6], halıcılık, kilimcilik, çinicilik, demircilik gibi güzel sanatlara girmeyen birtakım anonim halk sanatları kalır. Osmanlı sanatlarına yukarda gösterilen biçimde tutarlı olarak bizzat Gökalp tarafından bile uygulanamayan bu kategorik -burada öznel demek daha doğru- pozitivist yaklaşım onu kültürde tam bir folklorculuğa götürmüştür. İdeolojik planda etnik milliyetçiliğe yaslanan bu saf folklorculuk, Cumhuriyet döneminin Türklüğü Osmanlılıktan arındırmak, Türklük için daha "saygıdeğer" olacağına inanılan farklı bir geçmişin bilincini yerleştirmek üzere yeni bir tarih anlayışını yürürlüğe koymak, bir de buna uygun bir ulusal kültür modeli oluşturmak şeklindeki siyasî programın bir parçası haline gelir. Şu farkla ki, öteki Osmanlı sanatları çoktan öldüğü yahut etkisini yitirdiği için sakıncalı sayılmazlar; ama Osmanlı musıkisi eskisi gibi büyük besteciler çıkaramamasına rağmen hâlâ ayaktadır, toplumu hâlâ etkileyebilmektedir. İşte bu yüzden en çok o zarar görür, ulusal kültürün dışına itilir. Bir bakıma, bütün bu ulusallaşma sürecinin geneli, kendini tanımlayamayan eski kültürden bu kültürün eleştirel bir tanımını aramaya geçiş olması gerekirken, kültürden "kültür olmayan"a, ideolojiye geçiş süreci olur.

Türk Tarih Tezi ve Arel

Türk musıkisinin ulusal kökenli olmadığı iddiasına karşı en kapsamlı cevap Hüseyin Sadettin Arel'den gelmiştir. Bu konuda daha sonra yazılıp söylenenlerde hep Arel'in kanıtları gösterilir. Gerçekten de, Arel'in *Türk Musıkisi Kimindir* adlı eseri, bilimsel bir çalışmada yadırganacak kadar polemikçi bir dille yazılmış olmasına rağmen, bu musıkinin bu toplumun malı olduğunu ortaya koyan, emek ürünü bir araştırmadır. Osmanlı musıkisini yeterince tanımamış yahut tanıma imkânı bulamamış birtakım şarkiyatçıların eski Yunan, eski İran, eski Arap, Bizans musıkileri hakkında başvurdukları kaynaklardaki bilgilerin musıkimizin bugünkü yapısıyla herhangi bir yakınlık kurulabilmesine izin vermediğini, bu bilgilerden önemli bir bölümünün de bi-

rer "faraziye", hattâ "efsane" olduğunu gösterir Arel. Türk musıkisinin bugünkü yapısını ölçü olan yönü, bu eserin en çok sahip çıkılması gereken yönüdür. Ama bu güçlü araştırmanın zayıf noktaları da yok değildir. Bu zayıflıklar, daha çok, yazarın eserini bir savunma güdüsü içinde kaleme almasından kaynaklanır.

Arel, *Türk Musıkisi Üzerine İki Konferans*'ta (1927), "Bir kere şurası muhakkaktır ki memleketimiz gibi her devrin en büyük tarihî hadiselerine âdeta mev'id telâki vazifesi gören bir ülkede haricin tesirinden tamamiyle azade kalmış bir sanatın mevcudiyetine intizar etmemeliyiz. Bizim için aranması lâzım olan cihet, sanatımızın milliyetimize mahsus farikaları taşıyıp taşımadığı noktasına münhasırdır. Bu farikaların mevcudiyeti bir millî sanatın mevcudiyetini tasdik etmek için kâfidir. Elimizdeki musıkinin ise asırlarca müddet Türk dehasıyla yoğrularak iktisap ettiği hususiyetler meydandadır,"[7] dediği halde, *Türk Musıkisi Kimindir*'de (1940), musıkimizin bugünkü yapısını ölçü alarak ona köken diye atfedilen musıkilerin daha farklı bir yapı gösterdiklerini açıklamakla yetinmemiştir; Türk musıkisinin kökeni sorusuna da bir cevap aramış, sonuçta bu musıkinin kökenini eski Yunan, Bizans, İran, Arap uygarlıkları dışında kalan, İslam öncesi Orta Asya'ya, bütün bir İslam Doğu musıkisini de Türk musıkisine bağlamıştır. Bu düzeyden bakıldığında, Arel'in yaptığı şey, kültür etnisizmini klasik Türk musıkisine uygulamaktır; böylece, o Gökalp'in yaklaşımını tersine çevirir, Gökalp'in "medeniyet" kategorisinde ele aldığı Osmanlı musıkisini "harsiyatımızın kıymetli bir cüz'ü"ne[8] dönüştürür. Bir başka deyişle, Türkçü yaklaşımla aynı problematiği paylaşmaktan kurtulamaz.

Cumhuriyet dönemini yaşamış biri olarak, Arel "Türk Tarih Tezi"ni de yanına alır. Orta Asya'da yaşayan yerli halkın Türk olduğu, Orta Asya'dan göç eden Türk kavimlerinin Anadolu'da Hitit, Mezopotamya'da Sumer, Akdeniz'de Mısır, Roma uygarlıklarının temellerini hazırladıkları yolundaki, 1930'ların resmî tarih tezini klasik Türk musıkisi adına kullanır! "Sumer Türklerinin musıkisi"nden söz eder[9] (Sumerlerin de Hititlerin de Türk olmadıklarını bugün artık biliyoruz). Bugün bile, Sumer musıkisinin aslında Türk musıkisinin gelişmemiş bir biçimi olduğunu şurada burada söyleyen musıkicilere rastlanır. Oysa Sumer yahut herhangi bir toplumun musıkisiyle Türk musıkisi arasında musıki düzeyinde bir ilişki

Ziya Gökalp'in bir gençlik resmi

kurmakla, sözkonusu toplumlar arasında bir soy ilişkisi bulunduğunu varsaymak da farklı şeylerdir; etnisist yaklaşım böyle bir ayırım gözetmez, birinci durumu ikincinin dolaysız sonucu sayar. Konuyu çok abarttığım, bu gibi iddiaların bugün artık ciddiye alınmadığı ileri sürülebilir. Ama burada amacım, Türk musıkisini kökenine göre tanımlama eğiliminin değişmesi gerektiğini belirtmektir, bu değişmedikçe musıkimize kanıtlanamayan kökenler atfetme keyfîliği de sürecektir. Doğrusu, biz bugün daha öncesini bir yana bırakalım, 15. yüzyılda yaşamış bir Abdülkadir Merâgînin musıkisiyle bile ilişki kuramıyor. Türk musıkisinin bugünkü yapısına göre, Abdülkadir'in kitaplarında sözünü ettiği makamlara, usullere yabancı kalıyoruz.

Arel en az altı bin yıllık bir geçmişe dayandığını söylediği[10] Türk musıkisinin bugünkü haritasını çizerken gene aynı tutumu sürdürür; dünyanın sözkonusu bölgesindeki musıki türlerini, benzer bir musıki temeli üzerinde oluşan üslup, zevk ayrışmaları olarak bile değerlendirmeye razı olmaz, bunların tümünü "Türk musıkisi"nin parçacıkları gibi görür, bütün bir Ortadoğu, Yakındoğu musıkisini, Balkanların, Macarların musıkilerini "Türk musıkisi" kadrosuna alır.[11]

Klasik Türk musıkisinin tarihine ilişkin etnisist tutumun bir başka biçimi, musıkinin yapısındaki öğelerin kaynaklarını değil de, musıki bilginlerinin, bestecilerin soyunu ölçü almaya dayanır. Bu tutum, İslam dünyasının birçok büyüğünü, onların Osmanlı-Türk kültürü, sanatı üzerinde ciddî etkiler, izler bırakıp bırakmadığına pek bakmadan, Türk kültürüne ait sayar. Yusuf Akçura'nın yazdığına göre, bu yaklaşımın geçmişi de, Bursalı Tahir bey'in *Türklerin Ulûm ve Fünûna Hizmetleri*adlı risalesinin yayımlandığı 1896 yılına kadar geriye gidiyor. Şöyle diyor Akçura: "Bursalı Tahir Bey'in 'Türk Yurdu'nda kısa bir tercüme-i hâlini yazan Köprülüzâde Mehmed Fuad Bey, 'Türklerin Ulûm ve Fünûna Hizmetleri' risâlesinden bahsederken 'Arapça veya Acemce yazdıkları için o zamana kadar Arap veya Acem zannolunan İslam büyüklerinin, mesela Fârâbî'ler, İbni Sînâ'ların, Şevket Buhârî'lerin Türk olduklarını göstermekle, Tahir Bey Türk milletinin kaabiliyet ve zekâsına, medenî hizmetlerine en kat'î delilleri bulmuş oluyordu, diyor."[12] Sonraları pek yaygınlaşan, günümüzdeyse bir çeşit resmî görüş haline gelen bu değerlendirme musıki literatürüne de yansımıştır, aynı anlayış günümüz musıki yazarlarında da sürmektedir.[13]

Köken Sorunu Nasıl Aşılabilir?

Buraya kadar gördük ki, Türk musıkisini ulusal olmayan kökenlere dayandıranlar da, onu sadece Türklerin musıkisi sayanlar da, aynı problematiğin içindeler. Bu problematikten sıyrılmanın bir yolu sanırım, köken sorununu aşmak, hiç değilse onu "paranteze almak"tır. Türk musıkisinin değeri de değersizliği de kökenine bağlanamaz. Sözkonusu iki yaklaşımda da, Osmanlının geliştirdiği, Orta-Yakındoğu musıki geleneklerinin en incelmiş biçimi olan musıkinin sentetik-yapısal değeri üzerinde durulmadan, bu sanatın değeri ona atfedilen çeşitli kökenlere indirgenmiştir. Oysa tarihin derinliklerindeki kökleri ne olursa olsun, elimizdeki musıki Osmanlının eseridir. Nitekim, bugün klasik Türk Musıkisi repertuarındaki eserlerin tamamı Osmanlı bestecilerinin ürünleridir demek yanlış olmaz. Çok az sayıda eser Osmanlı öncesi bestecilere atfedilmişse de, bunu kanıtlayacak belgeler ortada yoktur.

Her İki yaklaşımda da, sanatta yaratıcılığın başlıca kaynağı olan *etki, etkilenme* etmenleri reddedilir, halklar arasında kendiliğinden gerçekleşen kültür alışverişi basit bir "ithalat" işlemi

Hüseyin Sadettin Arel

gibi görülür. Oysa kültür, sanat ürünlerinin yaratıcıları ister tek tek yabancı sanatçılardan, ister yabancı bir kültürün genel karakterinden etkilenmiş, esinlenmiş olsun, onlardan aldığı şeyi ister istemez kendi duyarlığına, kendi kültür ortamının alışkanlıklarına mal eder; bu durum, tek tek sanatçılar arasındaki alışveriş için geçerliyse, halklar arasındaki kültür alışverişi için daha çok geçerlidir. Öte yandan, hiçbir gelişmiş sanat "saf" olamaz. Bu bakımdan, Türk musıkisinin içindeki muhtemel "yabancı" öğeler, onun zaafı değil gücü, zenginliği sayılmalıdır. Dışardan hiçbir şey almayan, yüzyıllar boyunca kendini olduğu gibi koruyabilen bir sanat ilkel bir sanattır. Türk musıkisinin hiçbir toplumun musıkisinden etkilenmediğine inanmak da, bu musıkinin ilkel bir musıki olduğunu kabul etmek demektir. Bir de şu var: eski Yunan/Bizans yahut İran/Arap uygarlıkları klasik uygarlıklardır; Türk musıkisinin gelişimini Batı uygarlığının da, Doğu uygarlığının da büsbütün dışında aramak, onu kendi kendine yeten, marjinal bir musıki olarak görmek demektir.

"Türk musıkisinin kökeni" problematiğini aşmanın yolu, bu konu üzerindeki sonu gelmez, anlamsız tartışmaları bir yana bırakarak, ilkin, Osmanlı musıkisinin gerçek tarihini yazmak, daha sonra da, Osmanlının İslam Doğu musıkisi içindeki yerini belirlemek, kendisiyle akraba olan musıkilerle farkını müzikolojik ölçüler içinde göstermektir. Osmanlı musıkisinin Doğu musıkisi içindeki payını biz değerlendiremezsek, Türk dilinin gramerini bir Fransızın (Jean Deny) açıklaması, divan edebiyatının İslam edebiyatı içindeki yerini bir İngilizin (E.J.W. Gibb) ortaya koyması, Türk halk musıkisi sazları üstüne en geniş kapsamlı eseri gene bir İngilizin (Laurence Picken) yazması gibi bu da herhalde Batılı araştırmacılarca gerçekleştirilecektir (bunu milliyetçi duygularla değil, sadece Türk musıkisi araştırmacılığının kendi musıki varlığını kendisinin tanımlayabileceği düzeye erişmesi dileğiyle söylüyorum). Osmanlı musıkisini Batı musıkisinin teksesli dönemi de içinde olmak üzere kendisinden önceki yahut çağdaşı başlıca teksesli musıki türleriyle gösterdiği farklılıklar açısından incelemek, onun özgünlüğünü daha iyi ortaya koyacak, hattâ böyle bir yaklaşım dolaylı olarak müzmin köken sorununu da çözecektir.

Sonuç olarak, "Türk musıkisinin kökeni" sorunu, tarihî oluşumu açısından, sahte bir sorundur. Bu demek değildir ki, musıkimizin kökeni hiç araştırılmasın. Bu konu milliyetçi duygulara, önyargılara yenilmeden, doğrudan doğruya bilimsel kaygılarla, etnomüzikolojinin bir konusu olarak araştırılırsa böyle bir çaba saygı görür; konu, bu

Arel'in tartışma yaratan kitabının kapağı.

düzeyde, doğrudan doğruya akademik niteliktedir, etnomüzikolojik araştırmaya girişebilecek bilgi donanımı olan uzmanların konusudur. Ama araştırmacıların bulguları ne olursa olsun bunlar, Osmanlı ortamında oluşan musıki sentezinin değerini ne eksiltecek ne artıracak, dolayısıyla siyasî, ideolojik çekişmelere, gündelik polemiklere malzeme olamayacak sonuçlar verecektir. □

---

[1] Yusuf Akçura, *Yeni Türk Devletinin Öncüleri -1928 Yılı Yazıları-*, Ankara, 1981, s.91-92 (ilk baskı 1928).

[2] "Abdülhamid'in Son Günleri", *Son Posta*, 1 Eylül 1931, tefrika no. 63 (nakleden: Ziya Şakir).

[3] Ziya Paşa, "Şiir ve İnşâ", *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi*, II, 1856-1876, İstanbul, 1978.

[4] Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, Varlık Yayınları, 1968, s. 33

[5] Ziya Gökalp, *aynı yerde*, s. 33.

[6] A.Hamdi Tanpınar, *Yahya Kemal*,, 1962, s. 114.

[7] Hüseyin Sadettin Arel, *Türk Musıkisi Üzerine İki Konferans*, İstanbul, 1964, s.19 (konferans tarihi 1927).

[8] Arel, *aynı yerde*, s. 17.

[9] Arel, "Prolog", *İlim ve Musıki* (Salih Murad Uzdilek), İstanbul, 1944, s.5.

[10] Arel, *aynı yerde, s.5.*

[11] Bizde sık sık tartışma konusu edilen "Türk musıkisi" terimine bir başka büyük müzikolog olan Rauf Yekta Bey'in yüklediği içerik bize oldukça sağlıklı görünüyor. Rauf Yekta bu terimi ilk kez kullanan Türk yazarı -gerçekten de o, bu terimi ilk kez kullanan *Türk yazarıdır*, çünkü Batılılar bizim musıkimizi yüzyıllar boyunca hep "Türk musıkisi" diye nitelendirmişlerdir- olduğu halde, bu terimi İslam Doğu musıkisi gelenekleri içinde Osmanlının oluşturduğu musıki bağlamında kullandığı, ünlü *Türk Musıkisi* monografisinde açıkça görülür.

[12] Yusuf Akçura, *aynı yerde*, s. 102-103.

[13] Bu yaklaşım için pek çok kaynak gösterilebilir, biz birkaçını analım. "İran'da, Hindistan'da Azarbeycan'da, Bağdat'ta hülâsa Türklerin yayıldıkları bir çok İslam memleketlerinde yetişen değerli musıki üstadlarının tamamiyle Türk ırkına mensub olduklarını görüyoruz." (Sadeddin Nüzhet Ergun, *Türk Musıkisi Antolojisi*, I, 1942, s. 7); aynı yaklaşımı, Arel'in *Türk Musıkisi Kimindir*'inde (1969) çok daha belirgin biçimde, eserin çeşitli bölümlerinde görürüz. Günümüz literatüründen bir örnek: "Abdülmü'min Urmevî, ebced notası kullanır ve bu arada Nevrûz Remel Beste'sinin de Arabca güfteli notasını verir ki, Türk musıkisinde zamanımıza kalmış en eski eserdir(...)" (bkz. Yılmaz Öztuna, *Türk Musıkisi Ansiklopedisi*, II, Safîüddîn maddesi, 1976, s. 196). Ekrem Karadeniz de herhangi bir ihtiyat payı bırakmadan, "Farabî'ye ait" eserlerin notasını verir (bkz. *Türk Musıkisinin Nazariye ve Esasları*, tarihsiz); Etem Üngör ise, geçmişte her nasılsa Farabî'ye atfedilen dokuz saz eserinin gerçekten Farabî'nin eseri olduğu yahut "aksi sabit oluncaya kadar" öyle sayılması gerektiği görüşünü savunur (bkz. "Bir Eserin Bestekârı Nasıl İsbat Edilir? Edilebilir mi?", *Musıki Mecmuası*, No. 410, 1985).

Palanga*

OLGA ZIROEVİĆ

PALANGANIN Türklerde yerleşim bölgeleri ve savunma yöntemleri açısından taşıdığı özgün nitelikler, bizi konunun araştırılmasına yönlendiren başlıca faktördür. Türk ve Avrupa kaynaklarında, bu konuda yapılacak bir çalışma için yeterli veriler bulunmaktadır.

Sırp tarihçisi Stojan Novakovic'in, palanga kelimesinin kökeni üzerine söylediklerine katılmaktayız. Novakovic'e göre bu sözcük, eski Yunancada ağaç kütüğü ya da ağaç gövdesi anlamına gelen falanx, falangos kelimelerinden türemiştir. Palanga veya palanka biçimiyle Romen ve Latin dillerinde kullanılmaktadır. Palanga Sırp halk şarkılarında "i razvali careve palange" şeklinde tahkim olayını nitelemektedir. Ayrıca kapıların sürgülenmesi için tahta çubuk anlamında da kullanılmaktadır. 1439 tarihli bir belgede, palanganın 30 libra veya 11.710 gr. ağırlığında olduğu belirtilmektedir. Biz tahta ve demir palangaların aslında tahkim yöntemi olduğunu ve Novakovic'in ileri sürdüğü gibi Türklerin bu kelimeyi Sırplardan almış olduklarını kabul etme eğilimindeyiz.

Voyvodina, Kuzey Sırbistan ve bugünkü Macaristan bölgelerinde, palanga yerine parkan ya da barkan (Macarca parkany) kelimelerine raslamaktayız. Macar Türkolog Lajos Fekete "Osmanisch Parkan" adlı ilginç eserinde, bu sözcüğe daha 13. yüzyıl sonlarından itibaren Macar dokümanlarında rastladığından, Türklerin uzun süre kelimeyi bu haliyle kullandıklarından, aynı kelimenin süreç içinde palangaya dönüştüğünden bahsetmektedir. Ünlü gezgin Evliya Çelebi de bu tahkim biçimini, hem Sırp hem de Macar topraklarında dolaşırken, sürekli olarak palanga biçiminde adlandırmıştır. Yine de parkan ifadesinin bütünüyle kaybolmadığını, 1741-42 Semendire defterinde, Hisarlık ve Grocka kalelerinin "palanka-i parkan" şeklinde ifade edildiğini belirtmemiz gerekir. Sırp gezgini Jerotije Racanin ise 1704 yılında Sırbistan'dan geçerken palangayı "plot ulepljen" olarak nitelemiştir.

Palanga kazık çakmak suretiyle çevrilmiş çit benzeri yapılar olarak tahkim yönetiminin en eski biçimidir. Darius Skythen yakınlarında, Cortez Meksika'da, Kaptan Cook Yeni Zelanda'da bu tür yapılara raslamışlardır. O zamanlar palangalar, ağaç kütükleri sıralar halinde toprakla doldurularak, bazen de ağaçlar birbirlerine bağlanarak inşa edilirdi. Bu tahkim yöntemi 18. yüzyıl sonlarına kadar Türklerin korunma sistemleri olarak yerini korumuştur. Aynı sistem "ostrog" adıyla 14. ve 17. yüzyıllar arasında sınır bölgelerinde, 16. ve 18. yüzyıllar arasında da Sibirya'da olmak üzere Rusya'da da kullanılmaktaydı. Kroniklerde muhasara ve korunmada kullanılan, hareket yeteneğine sahip ostrozkilerden söz edilmektedir.

Ortaçağın üç Sırp kenti Brevenik adıyla anılmaktaydı. Brev Sırpça ağaç gövdesi anlamına geldiğine göre bu kentler tümüyle tahtadan yapılmış olmalıdır.

Tarihte palanga tipi korunma yöntemine, gerekli olan tüm ülkelerde başvurulduğu anlaşılmaktadır. Örneğin 16. ile 18. yüzyıllar arasında Osmanlı İmparatorluğu'nda olduğu gibi, bu devlete komşu olan hıristiyan ülkelerinde de aynı yöntem, aynı biçimde, aynı amaçlarla ve aynı isimle kullanılmıştır. Bizim araştırmamızın konusu 16. ile 18. yüzyıllar arasında Osmanlı İmparatorluğu'nun Türklerin oturduğu bölgelerindeki palangaların özellikleridir.

Öncelikle palanganın tüm Osmanlı İmparatorluğu'nda değil de, yalnızca sınır bölgelerinde ve önemli kavşak noktalarında bulunduğunu belirtelim. 16. yüzyılda, özellikle 16. yüzyılın ikinci yarısında, Orta Avrupa sınırı boyunca çok

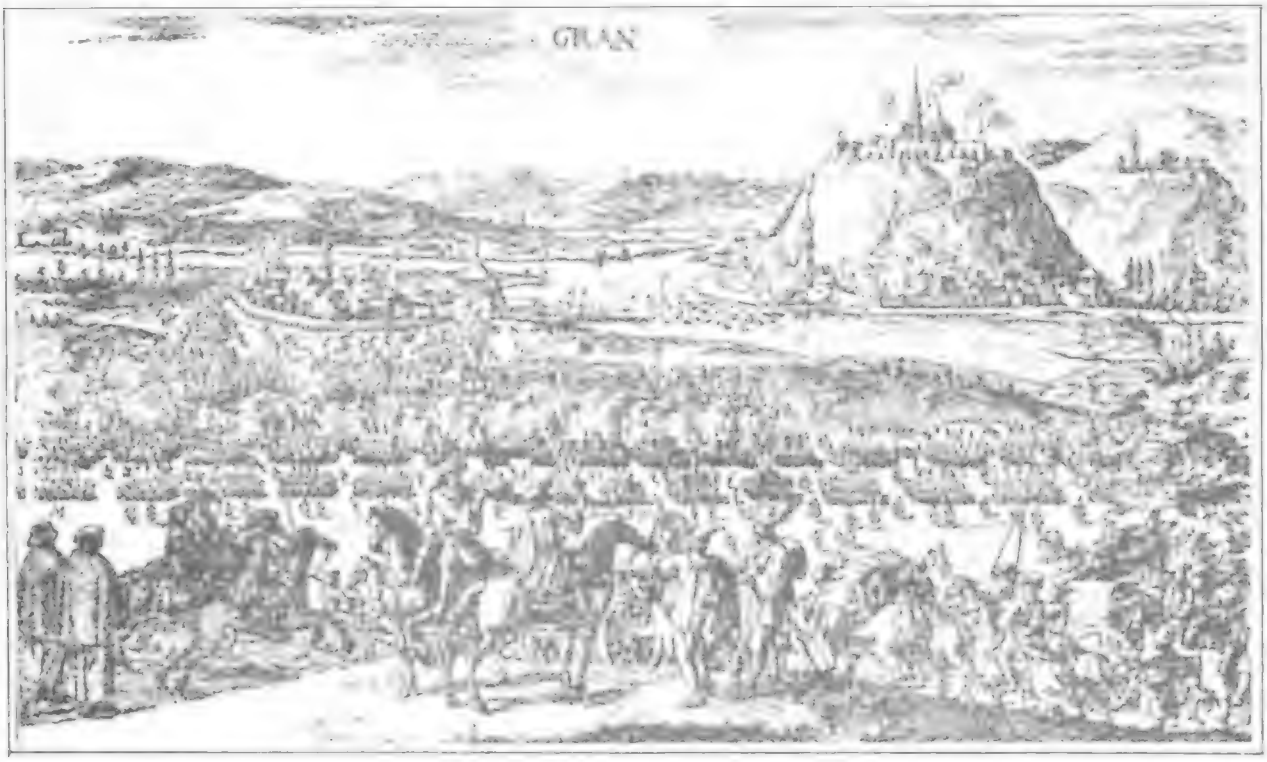

Eski bir Macar gravüründe Parkayn muharebesi ve Estergon (ortada) kuşatması.

sayıda, Sırbistan'da ise birkaç tane palanga bulunmakta idi. 17. yüzyıl sürecinde ise, Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflamasına paralel olarak, hem sınır bölgelerinde hem de yol güzergâhlarında palangaların sayısında büyük bir artış görüldü. İstanbul yolu üzerinde, Voyvodino ve Sırbistan'da, diğer su ve karayolları doğrultusunda yeni palangalar ortaya çıktı.

Palanga basit ve ucuz bir tahkim yöntemiydi. Hisar ve kaleler taş, tuğla gibi dayanıklı maddelerden yapılırken; palanga tahta ve toprak gibi hafif maddelerden inşa edilirdi. Evliya Çelebi bunları küçük tahta şehirler olarak adlandırmıştır. Venedikli Antonio Pigafetta ise Türklerin nasıl palanga inşa ettiklerini anlatmıştır. Pigafetta'ya göre Türkler küçük kare şeklinde bir müstahkem mevkiyi, tahta ve topraktan oluşturdukları bir çitle çevirirler, yapıyı birkaç tahta kulecik ile tamamlarlardı. Pigafetta'nın anlattıkları bazı küçük palangalardı. Tehlikeli bölgelerde ise büyük ve sağlam palangalar inşa edilirdi. Evliya Çelebi Tuna kıyısındaki Földvar (bugün Dunaföldvar, Macaristan) adlı üç katlı, kaleden söz etmektedir. Evliya Çelebi'ye göre, kalenin dört bir yanında sağlam, dayanıklı kapılar ve toplar bulunuyordu. Banya palangasının ise çift duvarı vardı. Solonk kalesi 15 adım genişliğinde idi ve tüm palanga dört büyük tabya ile güçlendirilmişti. Önemli palangalarda iç kaleler dayanıklı malzemeyle inşa edilirdi. Evliya Çelebi, Orşova şehrinin iç hisarının dört köşe ve sanki şeddad tarafından yapılmış gibi sağlam olduğundan bahseder. Bir palanganın çevresi genellikle 500-1000 adım arasındaydı. Ancak bu büyüklük kentin önem ve özelliklerine göre değişebilirdi.

Palangalar sivil halkın korunması için büyük önem taşıyordu. Bu nedenle hemen hemen sınırdaki tüm kentler palanga duvarlarıyla güçlendirilmişti. Örnek olarak dört köşe, tek katlı, çevresi 20.000 adım büyüklüğünde olan bir palanga duvarıyla çevrili Földvar kentini gösterebiliriz. Bu kent ayrıca sağlam kapılarla -tabya- korunmuş, çevresine derin ve dik bir hendek kazılmıştı. Evliya Çelebi Zigetvar kalesinin dışındaki şehirde, üzerinde atlıların gezebileceği genişlikte bir duvarın varlığından söz eder. Ayrıca kentin yedi yerinde tabya, dirsek ve toplar bulunduğu gibi, şehir yine derin ve suyla dolu bir hendekle çevrilmişti. Kentin çevresi 4.000 adımdı. Şikloş Kalesi'nin şehrinde de kulelerin üzerinde toplar bulunmaktaydı. Eğer bir kalenin etrafında birkaç kent bulunuyorsa -Gyula'da olduğu gibi-, bunların hepsi bir palanga duvarıyla çevrilirdi. Estergon'da tabya ve bölme duvarlarına raslandığı gibi, önemli kalelerde taştan yapılmış palangalar da vardı.

Palangalarda kale mertleri denilen askeri bir güç bulunur ve bu gücün bileşimi palangadan palangaya değişirdi. 16. yüzyılda genel olarak müstahfızlar, topçular, martolozlar ve azaplar bulunurdu. Azaplara daha çok sınır boylarında raslanırken, martolozlar hem sınır kalelerinde hem de ülkenin içlerinde hizmet görürler ve yalnızca Hıristiyan halktan oluşurlardı. Genel olarak palangalardaki asker sayısı diğer kalelere göre daha düşüktü. Akkilise palangasının (bugünkü Semendire, Yugoslavya) kale mertleri (merdân-ı kale) ağa ve kethüdasıyla birlikte 56, müstahfız ve azaplardan oluşan Hisarlık palangasında ise 75 kişiydi. Macaristan'da parkan Val'de 35 martoloz, parkan Ciğerdelen'de (bugünkü Sturovo, Çekoslovakya) 41 martoloz bulunuyordu.

17. yüzyılda palangalardaki kale mertleri sayısı yükseldiği gibi, bileşimi de değişime uğradı. Örneğin Evliya Çelebi'nin gezisi sırasında önemli bir stratejik mevkide bulunan Ziget (Szekszard, Zigetvar) palangasında 500 asker bulunmaktaydı. Ciğerdelen'de kale mertleri 250'ye çıkmıştı. Subotica'da ise "gece gündüz Orta Macaristan ile savaşan 150 kahraman yeniçeri" bulunu-

yordu. 1623 yılında Szentmiklos'daki kale mertleri yeniçeri, farisler (frisân) ve azaplardan (azâban) oluşan 100 askerden meydana gelmekteydi. İç bölgelerdeki daha önemsiz palangalarda ise az sayıda asker bulunurdu. Evliya Çelebi Senta palangasında 20, Travnik palangasında ise 14 askerin görevli olduğundan söz eder. Daha önce belirtildiği gibi, bu yüzyılda önemli bölgelerde, özellikle ulaşım yollarının kesişme noktalarında palanga sayısında büyük bir artış olmuştur. Yine 17. yüzyılda az sayıda palanga taştan yapılmış kalelere dönüşürken, küçük bir kısmı da terk edilmiştir.

Palanga içlerinde cephane, mühimmat ve besin depoları ile İslâmî mimarinin özelliklerini yansıtan yapılar mevcuttu. Evliya Çelebi Seyahatnamesi bu konuda şiirsel anlatımıyla bilgi veren çok değerli bir kaynaktır. Seyahatnameden Sotin palangasında bir cami, iki mescid, bir medrese, bir mektep, bir han, bir hamam, birçok dükkân bulunduğunu öğreniyoruz. Evlerin sayısı verilmemiştir. Pančevo palangasında ise kale mertlerinin evleri dışında bir erzak deposu, bir cami, bir han ve küçük bir pazar vardır. Evliya Çelebi yalnız bazı palangalarda pazarların varlığından söz etmektedir. Bu da bize ticaretin gelişmişlik düzeyi hakkında bir fikir verebilir. İslâm mimarisi özelliklerinin az veya çok oluşu ise, palanganın ne kadar süredir Türk egemenliği altında olduğu ve palangaya verilen önemle ilgilidir.

Palanganın yanında sivil halkın oturduğu kentler bulunurdu. Pancevo ve Hasanpaşa palangalarının ise kasabaları vardı. Yukarıda da açıkladığımız gibi, sınır bölgelerindeki şehirler palanga duvarlarıyla, su hendekleriyle çevrilip; kule, tabya ve toplarla takviye edilmişti. Bu kentlerin bazılarının caddeleri bataklık olduğundan ve zaman zaman su baskınına uğradığından tahtalarla kaplanırdı. Şehirler genellikle dışarıya doğru büyüme eğilimindeydi. Buna karşılık büyük kent çevresinde ve önemsiz bölgelerde palanga kentlerinin küçük olduğunu belirtelim. Örneğin, 1572 yılında, Hisarlık palangası şehrinde 14 ev bulunmaktaydı. Evliya Çelebi bu kentlerde evlerin genellikle 100 ile 300 arasında değiştiğinden söz etmiştir. Bu evler tahta, saman çöpü gibi hafif malzeme kullanılarak inşa edilmişti. Cami, okul ve benzeri yapılar çoğunlukla taş kullanılarak yapılmamış olmalı ki, Evliya Çelebi taştan yapılmış bir cami minaresi görse hemen not almıştır. Bu duruma, hanları, hamamları, camileri, dükkânları, yani tüm yapılarının dayanıklı malzemeyle yapılıp kurşunla kaplandığı Beckerek (bugünkü Zrenjanin, Yugoslavya) palangası bir istisna teşkil eder.

Sombor palanga kentinde 14 mescid, iki medrese, iki tekke, altı mektep, iki han ve bir hamam bulunmaktaydı. Evliya Çelebi'nin özellikle not etmemiş olmasından, bu binaların dayanıklı malzemeden yapılmadıklarını anlıyoruz. Baya palangasında 150, Orşova'da 110 dükkân bulunduğunu yine Evliya Çelebi'den öğreniyoruz. Evliya Çelebi'nin yeni olduğunu kaydettiği Panteli palanga kentinde (bugünkü Dunajvaros, Macaristan) ise bir han ile yirmi dükkân bulunmaktaydı. Evliya Çelebi'nin anlattığı yukardaki kentler kırmızı kiremit damlı tahtadan evleri, yeşil üzüm bahçeleri, yüksek minareleri, tahtalarla kaplı caddeleri, geceleri kapanan tahta kapıları, su dolu hendekleri ve asma köprüleriyle yabancı gezginler üzerinde çok hoş bir etki bırakmaktaydılar.

Bu palanga kentlerinde, genellikle Hıristiyan ve Müslümanlar birlikte yaşamaktaydı. Yalnız Hıristiyan ya da Müslümanlardan oluşan yerleşim birimlerine sıkça raslanmazdı. Bu ikinci tip merkezler genellikle kasaba olarak adlandırılırdı. Şehirlerde ise halk, Türk, Yunan, Çingene, Yahudi ve diğer azınlık gruplarından meydana gelirdi.

Önemli ulaşım yollarında, kavşaklarda bulunan Baya, Földvar, Sombor, Beckerek gibi gelişmekte olan palangalar birer şehir merkezi olma yoluna girmişlerdi. Bu gibi şehirlerin halkı öncelikle ticaret ve zanaatla uğraşırdı. Evliya Çelebi Seyahatnamesinin Baya hakkındaki bölümünde, bu iskelenin Başka ve Çekoslovakya arasında çok önemli bir düğüm noktasında bulunduğundan ve dokuz yüklük (Fuder, 1 Fuder 100.000 akçe) gelir getirdiğinden bahseder. Földvar palangasında ise kulübe biçiminde, 200-300 kadar dükkândan oluşan büyük bir panayır kurulduğunu anlatmaktadır. Evliya Çelebi'ye göre Somber sakinlerinin büyük çoğunluğu da ticaretle uğraşmaktaydı. Aynı şekilde Beckerek'de çok sayıda zengin tüccar yaşamaktaydı. Buna karşılık, az sayıda da olsa, küçük, birkaç dükkânı olan, hanı bulunmayan palangalar da vardı.

Her palangada şu veya bu ölçüde zanaatçılık yapılmaktaydı. 17. yüzyılın 60'lı yıllarına ait bir belge Beckerek'deki zanaat faaliyetleri üzerine önemli bilgiler vermektedir. Belgede altı kürkçü, dört terzi, dört çizmeci, iki kalaycı, bir kuyumcu ve bir kutu imalatçısının varlığından söz edilmektedir.

Palangalardaki halk reaya statüsünde olabileceği gibi, bazı vergi kolaylıklarından da yararlanabilirdi. Şehirlerdeki reayanın durumunun, köylerdekine göre nisbeten daha iyi olduğunu belirtmek gerekir. Özellikle Müslüman reayanın kişisel feodal vergilerden muaf olduğuna raslanmaktadır. Ancak, 1609 yılında çıkarılan toprak kanunu ile, on yıl veya daha uzun bir süredir kentlerde yaşayan reaya, raiyyet rüsumunu ödemekten kurtulamamıştır. Kentlerde yaşayanlar ilk nüfus sayımlarından sonra, şehirli tebaa statüsüne geçmişlerdir.

Bir palanganın Müslüman ya da Hıristiyan halkı, tehlikeli bölgelerde asayişi koruma gibi belirli bir hizmetle yükümlü olabilirdi. Bu tür görevleri olan insanlar, olağanüstü vergilerden kurtuldukları gibi, feodal vergileri de asgari düzeyde öderlerdi. Örnek vermek gerekirse, Grocka ahalisi asayiş hizmetiyle birlikte, posta hizmeti için de at beslerdi. Pançevo palangasında yaşayanlar da Tuna nehri üzerindeki ulaşıma yardımcı olduklarından, olağanüstü vergi ödemezlerdi. Beckerek palangası da, büyük ve önemli bir vakfın etkisiyle olsa gerek, devlete yükümlü oldukları olağan ve olağanüstü çeşitli vergilerden kurtulmuşlardı.

Şimdiye kadar anlatılanlardan bir sonuç çıkarmak gerekirse: Türklerin yerleşim bölgeleri arasında özgün bir yeri olan palanga bir çeşit tahkim yöntemi olup, imparatorluğun daha çok sınır bölgelerinde ve önemli kavşaklarda kurulmuştu. 16. ve 17. yüzyıllarda en çok bugünkü Macaristan, Romanya, Yugoslavya, Ukrayna, Boğdan bölgelerinde bulunurdu. Bunun dışında, İstanbul güzergâhı üzerinde, imparatorluğun Avrupa bölümünün önemli ulaşım noktalarında, Buda-Pirot hattında görülmekte idi.

Sürekli olarak huzursuz bir sınır bölgesinin varlığı ve eşkiyalık olaylarındaki artış, Türkleri ucuz ve pratik bir biçimde müstahkem mevkiler yapımına zorlamıştı. Bu tahkim yöntemi, gerçekten mümkün olan en kısa zamanda ve düşük maliyetlerle uygulanabiliyordu. Nüfus miktarı çeşitli palangalarda değişmekte idi. Çok büyük, zengin, bayındır palangalar olduğu gibi, köyleri hatırlatacak kadar küçükleri de bulunuyordu.

Palangaların çoğunun gelişmesiyle küçük ya da büyük şehirler ortaya çıkmıştır. Bazı palangalar zaman içinde tümüyle ortadan kalkarken, bazılarından ise günümüze sadece köyler kalmıştır.

Çeviren: Murat Özyüksel

• La Ville Balkanique 15e - 19e siècle (Studia Balkanica, 3), Sofya, 1970.

Türkiye'de Tarih Eğitimi

SALİH ÖZBARAN

ARKADAŞIM Sina Akşin, Cem Yayınevi adına yönettiği *Türkiye Tarihi*'nin ilk cildinin önsözünde şunları dile getiriyor:

"*...Türkiye'de okullarda ve üniversitelerde okutulan tarih genellikle yüzeysel bir tarihtir. Sanırım bizde fen derslerinin ulaştığı seviyenin çok altındadır tarihin (ve diğer manevî-beşerî bilimlerin) seviyesi. Okullarda öğrenciler için tarih en çekilmez, ezbere dayalı, anlamsız ders durumundadır. Üniversite tarih bölümlerinin puanları, yâni tarihçiliğe rağbet, diğer öğretmenliğe götüren disiplinlerde olduğu üzere (bu da hükümetlerimizin maaş siyasetinin bir sonucudur) çok düşüktür. Zeki ve kabiliyetli gençleri tarihten kaçırtan başka bir neden de tarihin gençleri ideolojik bakımdan şartlandırmak için bir araç olarak görülmesidir. Tarih, birçoklarımızın gözünde gerçeğin araştırılacağı, heyecan verici bir bilim dalı değil, kabul edilmiş belirli ideolojik ya da siyasal tutumları destekleyecek kanıtların derleneceği bir alandan ibarettir. Üniversitelerimizde ya da bunların dışında yapılan bir takım değerli tarih çalışmaları ise maalesef çok kez genel okuyucuya ulaşamamaktadır*"[1].

Sina, sanki benim Buca Eğitim Fakültesi (İzmir), "Tarih Öğretimi Anabilim Dalı" öğrencilerine sorduğum bazı soruların, onlar adına, cevaplarını vermiş. 1986-87 öğretim yılında İzmir'in çeşitli liselerinde uygulama yapan 40 kişilik tarih dördüncü yıl öğrencileri -hemen hemen hepsi- aynı noktalarda birleşmişlerdi: Belli bir ders kitabına bağımlılık var; bu kitap yetersiz ve hatalarla dolu; farklı yorum veya ek bilgi için kitap dışına çıkılmıyor; derslerde hikâyeci yöntem egemen, tabiatıyla sıkıcı oluyor; olayların, olguların toplumsal temellerine inilmiyor; öğrenci üretici değil, ezberleyen kişi durumunda; harita vb. ders malzemesi eksik; (belki de en can alıcı değerlendirme sayılabilecek) *tarih*'e karşı ilgisizlik var.

Arkasından uzun bir geçmişi sürükleyegelmiş, ciddî, yarı-ciddî, bazen de kalın ciltler içinde saklı saçmalıklar taşıyan araştırmalara konu olmuş, çeşitli tanım ve teorilerin tutsağı yapılmış tarihin, yine de, günümüzde bilim dünyasında ulaştığı bir yer vardır. Fernand Braudel'in "zamanın çocuğu" olarak nitelediği tarih, özellikle sosyal bilimlerin zorlaması, araştırma tekniklerinin geliştirilmesi ve materyalin tazelenmesi -yeni belgeler ve yeni yorumlar- ile belirli bir yere varmıştır. Gerek dünya üniversitelerinde, Tarih Kurumu'nda ve özel girişimler sonucu ortaya konan çalışmalarda, irili ufaklı monografilerde, süreli yayınlarda formüllenmiş, biçimlendirilmiş geçmişin öğrenciye, sıradan bir okuyucuya, meraklıya ulaştırılması hususunda pek az durulmuştur. Gerçekten, onca çalışmalara, yayınlara rağmen, üniversitelerimizdeki tarih bölümlerinin pekçoğunda, bilinen ve belli olayların öğrenciye yazdırılageldiğini hatırlayanlar veya ortaöğretim ders kitaplarında -gerek tarihin ne olduğunu kavrayamamış sözde tarihçilerin elinde, gerekse gelip geçici iktidarların benimsediği politik/ideolojik görüşün zorla zerkedilme gayretleri sonucu- çizgi roman veya macera filmlerini pek aratmayacak türden olduğuna tanık bulunanlar, tarih öğretimi üzerinde durmanın, titremenin ne kadar lüzumlu olduğuna inanacaklardır.

Tarih öğretiminin uzak geçmişi bu yazının konusu değildir. Ancak, nerede olduğumuzu, hangi aşamada bulunduğumuzu ortaya koyabilmek için son 20-25 yıl içinde dikkat çeken birkaç yorum ve uyarıdan bahsetmek istiyorum.

Kafesoğlu'nun Hamlesi

Son yıllarda taraftar toplamaya ça-

İbrahim Kafesoğlu

lışan "Türk-İslâm Sentezi"nin öncülerinden sayılan İbrahim Kafesoğlu, 1963 yılına kadar Türkiye'de (üniversitelerde) geliştirilen tarihçiliği, özellikle tarih öğretimini dile getirirken, bir bakıma günümüzdeki müridlerinin pek benimsemeyecekleri şeyler söylüyordu:

"Bizde tarih yazımı ve öğretimi büyü çoğunlukla nakilci, kısmen de öğreticidir. Bu hükmü tevsik edecek hayli kitap ve yüzlerce makale elimizdedir. Vakıa, bilhassa son 15-20 yıldan beri tetkiklerde Avrupaî usullerce, modern metod kaidelerine mümkün mertebe uyulmaktadır, hatta bu alanda Batılı Tarihçilerin de dikkatini çekecek seviyeye ulaşılmıştır. Fakat ilmî tarihçiliğin her üç prensibini de kucaklamak derecesine henüz varılmış değildir. Tatbikat, bizim daha çok, tarihî hadiseleri kendi özel şartları içinde incelemekten ibaret, son prensip üzerinde durduğumuzu gösteriyor. Çalışmalarımız ekseriyetle, önemli rol oynamış büyük şahsiyetlerin hayatını nakletmeğe veya mesela büyük Türk Devlet ve imparatorluklarının veya Osmanlı Tarihi'nin bir kısmının siyasî olaylarını tanıtmağa teveccüh ediyor. Bunlar arasında, kültür tarihçiliğinin serpintilerinden olmak üzere, idarî, malî, iktisadî meselelere temas edenler de konuları belli bir devrede tatbikle yetindiklerinden 'mahdutluk' tan kurtulamıyorlar"[2]

Şüphesiz, bunlar yerinde uyarılardı. İbrahim Kafesoğlu, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nin bir tarih yayın organında Avrupa'daki gelişmeleri dile getirirken - yukarıda da işaret ettiği şu üç prensibi sıralıyordu:

"1- *İnsanlar varlık ve mahiyet itibariyle aynıdırlar. Yalnız mahiyetleri bir olan şeyler birbirine bağlı tekamül imkânlarına sahip olduklarına göre, insanların gelişmesi de birbirleriyle irtibat halindedir.*

2- İnsanların her türlü hâl ve fikirlerinde karşılıklı tesirler mevcuttur.

3- Bütün beşeri hadiselerde daimî bir değişme vardır. Tarihî vak'alar birbirine benzemeyen şartlar altında vukua gelir. Bundan dolayı her olay kendine mahsus zaman, çevre ve âmiller açısından değerlendirilmelidir."

Kafesoğlu'nun (3. maddedeki açıklamaları bir yana bırakılacak olursa) bu prensiplerin tarih incelemelerinde yeni bir devir açtığını, tarihi *"ruhsuz bilgi yığını"* olmaktan veya *"bazı siyasi maksatlar uğruna istismar edilmek"*ten kurtararak *"ilim"* haline getirdiğini vurgulamış olması üniversite çevreleri için dahi bir uyarı mahiyetindeydi.[3] Hattâ, bu uyarıları yaptıktan bir yıl sonra (1964'te), üniversitede tarih eğitimi üzerine önerdiği bir program ile bağdaşmayacak bile olsa, A.Toynbee'nin *"ne zaman yaşarsa yaşasın ve hangi coğrafî bölgede olursa olsun her milletin tarihinin incelenmeğe lâyık olduğu"* fikrini savunması, gerçekten o dönemin tarihe yaklaşımına bir tepki niteliğindeydi. Ancak, Kafesoğlu bu tepkiyi Osmanlı tarihine karşı, onun öğretimine karşı göstermişti ve sadece Türk tarihinde bütünlük sağlamak amacındaydı.

İçinde öğretim üyeliği yaptığı Edebiyat Fakültesi'nde yakından tanık olduğu tarih öğretimine bir tepki niteliği taşıyan "Üniversite Tarih Öğretiminde Yeni Bir Plan" başlıklı makalesinde Kafesoğlu, öğretimdeki "çağlar" taksimine haklı reaksiyon gösterirken - Avrupa'nın bile terkettiği böyle bir bölünmenin Türkiye'de uygulanmasının anlamsızlığını dile getirirken - tarih öğretimini sadece "Türk Tarihi" esasına oturtmak istemişti. 1980'lerde kendisiyle bütünleştirilen "Türk-İslâm Sentezi" ne rağmen, 1960'lı yıllarda tarih bölümlerinde "Türk teşkilat tarihi", "Türk hukuk ve iktisat tarihi", "Türk içtimaiyat tarihi", "Türk kültür müesseseleri tarihi", "Türk tefekkür ve din tarihi" ve "Türk siyaset tarihi" ile bunlara yardımcı olacak kaynak dilleri, diplomatik, kitâbe, ve meskûkat okutulmasını önerdi.[4] Kafesoğlu, bu kez de, Türk tarihini dünya bütünlüğünden soyutlamış görünüyordu. *"Hemen tasrih etmek gerektir ki"* diyordu ve ekliyordu: *"Aslında tarih bölümü, Türklerin dünya milletleriyle sıkı temasları sebebiyle, dünya tarihi üzerinde çalışmış olacaktır."*[5] Tarihin "ilim" olduğunu önce kabüllenen, sonra da Türk tarihini dünya genelinden soyutlayan Kafesoğlu, yukarıda birinci ve ikinci maddelerde sıraladığı ilkelere ters düşüyordu. Hattâ, üniversite tarih programları içine ayrı bir "İslâm tarihi" koyma gereğini dahi duymuyordu. Ancak, Kafesoğlu için tarih, 1980'lere doğru değişik tanımlar içinde görülebilmişti: *"Mazisinden habersiz, kendine yüzyıllarca hayat bahşetmiş olan ahlakî değerler karşısında hissiz, millî duygudan yoksun ve bu yüzden parıltılı bir cilâ altında ileri sürülen sahte fikir cereyanları önünde savruk, Ulu Tanrı'nın 'eşref-i mahlûkat' olarak yarattığı insanın ömrünü yiyip, içmek, yatıp kalkmak için bir vâsıta sayan, içgüdülerinin esiri, madde kapıcısı, taklitçi, yoz, âvâre, fakat milletdaşlarına karşı sinsi ve gaddar kimselerden ibaret bir yığın."*[6] Ona göre, "millî tarih şuuru"nu ölümsüzleştirebilecek "manevî güç kaynağı"nın "utanç verici bir felaket görüntüsünde" idi.

MEB'in Fark Edilmeyen Katkısı

1960'lı yıllar, Türkiye'de tarihçi yetiştiren iki fakülteden birinde İbrahim Kafesoğlu'nun tepkisine tanık olurken, ortaöğretim kurumlarında tarih eğitimini ilgilendiren ama yeteri kadar dikkat çekmeyen bir çeviri çalışmaya şahit olmuştu. Avrupa Konseyi Bakanlar Kurulu'nun 1950 yılından itibaren tarih kitaplarının gözden geçirilmesi ile ilgili çalışmalarının bir halkası sayılan ve 1967'de *l'Enseignement de l'Histoire et la Revision der Manuels d'Histoire* başlığını taşıyan bir derleme 1969 yılında Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Dairesi'nce Türkçeye kazandırıldığı zaman Türkiye'de ortaöğretimde okutulan tarih kitaplarının gözden geçirilmesi fırsatını yaratıyordu. Andığım bu eser şöyle sonuçlandırılmıştı:

"*Günümüzde, engellerin pek çoğu, hükümetlerin, ders kitapları üzerinde yapılıp tamamlanan çalışmaların sonuçlarını kültür anlaşmaları hükümlerine rağmen - öğretmenlere tavsiye etmekten çekinmelerinden doğmaktadır;... güvensizlik, hınç, ilgisizlik ve akademi anlayışındaki o esneklikten uzaklık çoğu zaman aklın hakim olmasını büyük ölçüde önlemektedir.*[7]

Bu derleme çok açık olarak ortaya koymuştu ki, Avrupa ülkeleri ortaöğretim kurumlarında okutulan tarih ders kitapları üzerinde birlik sağlayamamışlar, birtakım doğmalardan ve çekişmeyi körükleyen fikirlerden arındıramamışlardı. Ama, çok önemli saydıkları ta-

rih dersleri ve bu derslerde okutulan kitaplar üzerinde durarak, öylesine etkili bir bilim dalında görüşmelere yıllar öncesinde başlamışlardı.

"Şüphesiz, bugünkü bütün program ve ders kitaplarımız, olayları pek millî bir görüş içinde vermekte ve öteki halk ya da toplulukların tarihini hayli kenara itmektedir. Ama millî tarih de büyük, belki de yüce bir önem taşır; onu ihmal etmek de, feci bir şey olur. Millî tarihle milletlerüstü tarih arasında, ikincisinin de adaletle işlenemediği - sadece zaman yokluğundan da olsa - gizlemeksizin, orta bir yol mutlaka bulunmalıdır. Bu orta yolu bulmak için pedagojik metoda, bilinenden bilinmeyene geçilmek suretiyle işe girişebileceği telkin edilmiştir. Yetişkin kişi gibi, çocuk da birçok topluluğun üyesidir. Tarih öğretimi, bölge topluluğundan (şehir ya da bölge) başlayıp, devlet tarihine, daha sonra da, Avrupa ve dünya tarihine geçseydi, ait olduğumuz çeşitli toplulukların haklı arzuları arasında bir denge kurulabilirdi."[8]

"Türklerin özel durumu" da ele alınmıştı. Türk delegelerinin üzerinde durdukları noktalar dikkatle incelenmiş, değerlendirmesi yapılmıştı: batılı ders kitaplarında zevkle kullanılan "müthiş Türkler" imajı silinmeliydi. Osmanlıların Avrupa'ya getirdikleri, daha dikkatli incelenmeliydi.[9]

Yukarıdaki istek ve dileklerin Avrupa ülkelerinde yazılan ve ortaöğretim öğrencisine sunulan tarih kitaplarını arzu edilen düzeye getirdiğini iddia etmek çok zordur elbette. Ancak, Türkiye'de ortaöğretim kurumlarında işlenen tarihin gözden geçirilmesi için iyi bir fırsat yaratmıştır; ve bu fırsat, ne yazık ki, değerlendirilememiştir. Tam tersine tarih, hükümetlerin kendilerini eskiye bağlamak yolunda koyuldukları yarışın itici gücü haline getirilmiştir.

Felsefe Kurumu'nun Uyarısı

Türkiye'de gerek orta öğretim gerekse yükseköğretimde yeralan tarih programları üzerinde enine-boyuna duran, onları tartışmaya açan kurum ne Türk Tarih Kurumu ne de üniversite tarih bölümleri olmuştur. Felsefe Kurumu 1975 yılında "Türkiye'de tarih eğitimi" toplantısında tarih öğretimindeki tutarsızlıkları ciddiyetle tartışmaya açtığı zaman Prof. Şerafettin Turan şunları söyleme gereğini duymuştu:

"Ben bir tarih öğretmeni, tarih yazıcılığı ve tarih öğretimi ve eğitimiyle meşgul bir kimse sıfatıyla, Felsefe Kurumundan böyle bir çağrı aldığımda içtenlikle katıldım, teşekkürlerimi sevgilerimi ilettim; ama biz Tarih Bölümünü içerisinde barındıran bir Fakülte olarak veya Türk Tarih Kurumu olarak da böyle bir şeyi niçin gerçekleştiremedik diye de üzüldüm; onu da ifade edeyim. Dolayısıyla ben kendi adıma, sanırım sizlerin adına da, her şeyden önce tarihçiliğimizin karşılaştığı, gerek tarih yazıcılığında gerekse ilkokuldan üniversitelerimize varıncaya kadar tarih eğitiminde karşılaşılan sorunları bir masa etrafında tartışmak, bir öz eleştiride bulunmak ve kendimize gelme olanağını veren böyle bir seminer düzenlediği için, Türk Felsefe Kurumuna ...teşekkürlerimi sunuyorum."[10]

Gerçekten teşekküre değerdi bu girişim. Şerafettin Turan, Nejat Göyünç, Sina Akşin, Nusret Hızır, Nejat Kaymaz, Emre Kongar, Yahya Sezai Tezel, Mete Tunçay, Çoşkun Üçok, Enver Ziya Karal, İlber Ortaylı, Talât Tekin, Ekrem Üçyiğit, Ioanna Kuçuradi, Ahmet Mumcu, İsmet Parmaksızoğlu, Suat Sinanoğlu, Bekir Sıtkı Baykal, Bozkurt Güvenç, Afet İnan, Füsun Altıok, Metin Altıok, Oruç Aruoba, Roma Aybay, Korkut Boratav, Erdinç Tokgöz, Tekin İleri Dikmen, Ömer Kürkçüoğlu, Bedrettin Cömert, Bayram Kodaman, Özdemir Nutku, Murat Belge ve Günsel Renda'nın katıldıkları (adlarını konuşma sıralarına göre saydığım bu kişilerin renklendirdikleri) "Türkiye'de tarih eğitimi" semineri gerçekten yaralara parmak basmıştı, ülkemizdeki ilk örneğiyle, çok önemli bir konuda, yol gösterici olmuştu. Bazı noktalara değineceğim. Önce "yükseköğretimde tarih" konusunu işleyen Prof. Bekir Sıtkı Baykal'ın tarih öğretimi ile ilgili yorumlarını dile getireyim:

"Bizim yayınlarımızın genel niteliği şöyle vasıflandırılabilir: Kaynaklar ayıklanıp da onların özü kullanılmak suretiyle problem ortaya konmaktan çok, kaynaklar olduğu gibi aktarılmaktadır. Bu belki daha kolay olduğu içindir, belki de yazarın görgüsü başta gelmek üzere, mizacı da buna müsaittir."[11]

Baykal'ın aşağı-yukarı, İstanbul Edebiyat ve Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültelerini yansıttığı konuşmasından sonra, çoğunlukla sosyal bilimci olan yorumcular aynı endişelerde birleşmişlerdi: tarih bölümleri kaynaklara inerek araştırma yapıyorlar, ama orada kalıyorlardı.

"Kaynak aktarılıyor", "sosyal bilimlerle ilişki kurulmuyor", "tarihe yönelik felsefî bakıştan yoksun", "kronolojik ve gereksiz bilgi yükleniliyor", "çağdaş tarih okutulmuyor" vb.[12] Tarih öğretiminde yarım asırlık deneyi olan, Alman tarih okullarından etkilendiği bilinen Baykal, öğretim konusunda şunları eklemişti:

Mete Tunçay

"...nasıl öğretim yapıyoruz sorusuna gelelim: Bilindiği gibi Edebiyat Fakültesinde, zaman olarak bütünü öğretim 4 seneye sıkıştırılmış durumdadır. Bazılarında her yıl, sömestreler dediğimiz yarıyıllar halinde ikiye ayrılır... Bu sömestreler zarfında hocalar takrirler halinde dersler verirler, bir de seminerler diye adlandırılan bir tür uygulama yaptırırlar. Derslerde öğrenciler genellikle not tutarlar; seminerlerde öğrenciler kısmen de olsa, çalışmalara iştirak ettirilir."[13]

Seminerlerde öğrencilere yöntem bilgileri verildiğini söyleyen ve 4 yıllık öğretim süresini az bulan Baykal öğrenci önüne çıkarılan konuların içeriği üzerine şunları dile getirmişti:

"Bu zaman zarfında çocuklara insanlık tarihinin bütününü demin dediğim kalıplar içinde ve gayeyle öğretmek olanağı şüphesiz yoktur. Yoktur çünkü saha çok geniştir. Bırakınız zaman bakımından genişliliğini, kapsadığı kültür çevreleri bakımından da son derece karışıktır."[14]

Besbelli ki Prof. Baykal 4 yıllık süre içinde *"insanlık tarihinin* bütünü hakkında aynı ölçüde bilgi vermek" gibi, parçalanmış *kürsü*lerde kronolojik düzen içinde "önemli" olayların aktarılmasına işaret ediyordu. Daha ziyade yönetmelikler üzerinde dururken ve değişikliklerin getirdiği sıkıntılardan sözediyordu. Baykal'ın ortaya serdiği - gerçeği söylediği- konuşması üzerine yorum fazlaydı. Seminere katılanların çoğu eksiklikler üzerinde duruyor, uy-

gulanan öğretim yöntemlerinde ve ders içeriklerindeki belirgin yanlışlara eğiliyordu. Süre yetersizliği üzerine Prof. Nejat Göyünç'ün çok yerinde bir uyarısı şöyle idi:

"...Prof.Dr. E.P.Schramm benim de hocamdı. Ortaçağ tarihini iki sömestrede anlatırdı. Alman ortaçağ tarihini anlatırken bütün Avrupa'yı, İslam tarihini, hattâ Moğolları bile bir iki ders içinde kısaca özetlerdi ve bol bibliyografya verirdi. Öğrenci de imtihanda yine daha geniş bir kapsam içerisinde sorumlu tutulurdu. Bu öğretim tarzıyla bizimkini karşılaştırırsak... bizde üniversiteye gelen öğrenci, doğru dürüst kaynak dili de, araştırma dili de bilmez... Şahsen ben kendim üç sene Kanunî'nin 1534 senesine kadar ki 14 senelik devresini okumuşumdur. ...Bizde tarih öğretiminde dış görünüşü itibariyle bilgiye yönelik, ezberciliğe yönelik bu eğitim sistemi uygulanıyor, zannediliyor. Fakat arzettiğime dikkat ederseniz, o bilgi de bir ummanda bir katre kabilindedir. Koskoca bir sürecin ufacık parçasıdır, teferruatla doludur. İnsan imtihan sırasında aklında tutup, sonradan bunların çoğunu unutur zaten."[15]

Bütünlükten yoksunluğun veya belirli süreler içinde gereksiz ayrıntı içinde, bağlantı kurmadan kalışın başka bir yakınması da Sina Akşin'den gelmişti:

"Ben doktoramı Sonçağ tarihinden yaptım. İstanbul Edebiyat Fakültesinde. Orada Sonçağ kürsüsünde Osmanlı tarihinde Birinci Cihan Savaşına gelinmiyordu bir kere. Katiyen, İttihat ve Terakki adı geçmiyordu. Yeni Osmanlılar da şöyle bir parantezdi... bu tarih öğretiminin hiç olmazsa II. Cihan Savaşının sonuna getirilmesi şarttır."[16]

Bu tür sızlanmalara, özellikle sosyal bilimcilerin kendi alanlarıyla tarih arasında olması gereken ilişki kopukluğundan yakınmalarına daha fazla örnek vermeyeceğim. Sadece, üniversitelerde ders programları ve yöntemleri üzerine eğilen bir kişi olarak, yukarıdaki uyarıların hatırlattığı geçmişin tarafımdan da yaşandığını belirtmek isterim. Vaktiyle, 1959-63 yıllarında, lisans öğrenimim sırasında noktasıyla, virgülüyle tuttuğum ve her biri defter halinde arşivimde saklı bulunan notlara ara sıra göz atarım. Bizlere yeni bilgiler sunmuş, seminerlerde çok yardımcı olmuş, kitaplıkların yolunu göstermiş hocalarımızı saygıyla anmayı katiyen, unutmayarak, tuttuğum notların çok daha iyisinin bir dergide makale olarak yazılmış veya bir ansiklopedide madde biçiminde derlenmiş bulunduğunu düşündükçe, fakülte anfisinde 4-5 sayfa not tutabilmek için yaptığımız yer kapma kavgasını gülümseyerek hatırlarım. Şimdi de, Anadolu'ya yayılan üniversitelerimizde, üstelik fotokopi veya teksir tekniklerinin bir hayli gelişmiş dönemimizde, akademik deneyleri sınırlı öğretim elemanlarıyla *dikte ettirme* yönteminin getirdiği basitlik ve kolaylığa sığınmış tarih bölümlerini düşündükçe içim burkulur.

Felsefe Kurumu'nun seminerinde ortaöğretim kurumlarındaki tarih eğitimi ile ilgili değerlendirmesine gelince, burada, ortaöğretimde devreye sokulan tarih kitaplarını ele alan Mete Tunçay'ın gözlemlerine açılalım. Onun belirlemelerine göre, tarih kitabı yazarları ve müfredat programı düzenleyenler yaptıkları iş hakkında doğru fikre sahip değillerdi.[17] Tunçay'ın lise ders kitaplarında tesbit ettiği tutarsızlıklara, saçmalıklara değinmeyeceğim; ama tarih eğitiminin amaçları olarak gördüğü hususları sıralayacağım:

— Çocuğun geçmiş'i ve bugün'ü *anlamasına yardımcı olmak,*

— *Onda, bütün insan etkinliklerine karşı bir duygudaşlık uyandırmak, böylelikle yetişmesinin ufuklarını da genişletmek,*

— *Kendisini bir zaman boyutunun, sürekli bir akışın içinde görmesini sağlamak,*

— *İnsan soyunun bir üyesi sıfatıyla geçmişe neler borçlu olduğunu ve geleceğe karşı ödevlerini - bilinç ve misyonunu kavratmak,*

— *Evrenin hep böyle olagelmediğini anlamasını ve geçmiş deneylerin çeşitliliğine bakarak, gelecekte de ne geniş olanaklar bulunduğunu düşünmesine yol açmak,*

— *Olayları neden ve sonuçlarıyla birlikte görüp açıklamaya alıştırmak; görünüşte ve gerçek nedenleri ayırmayı (bu arada, siyasal gelişmelerin toplumsal tabanlarını araştırmayı) öğretmek; dolayısıyla kafaca oluşumuna yardımcı olmak,*

— *Toplum-birey ilişkisini - doğru örneklerle - kavramasına; sonul amacın gerçekten özgür kişiler yaratmak olduğunu, fakat bu amaca ancak iyi kurulmuş, âdil bir ortamda erişilebileceğini anlamasına yardım etmek,*

— *Yüksek insan değerlerini benimsemesine çalışmak (yurtseverlik de bunların arasındadır, bence); asıl dünyanın her neresinde, her ne zaman, her kime karşı bir haksızlık yapılmışsa, kendisine yapılmışcasına ona isyan etmesini, her kim değerli bir iş yapmış, insana bir şey katmışsa, ona gönülce bir yakınlık duymasını sağlamak.*[18]

Anılan bu değerlerin eksikliğini, Mete Tunçay, temelde ders kitaplarının *"dogmatik edalı kesin bilgilerle dolu"* oluşuna bağlamıştı. Oysa, tarih kaynakları "şüphe götürür" idi. *"Tarihsel bir olayın dayanakları ve onun öyle olmadığı yolundaki karşı kanıtlar ortaya konulsa, okuyucu ya da öğrencinin bu yargılamaya katılması sağlansa, ancak o zaman bir bilgi yükleme yerine bir eğitme sürecinden söz edilebilir"* idi[19].

Tunçay'ın 1975 yılındaki katkılarını, uyarılarını daha fazla sıralamak istemiyorum. Onun konuşmasından sonra tarihçi ve sosyal bilimcilerin yorumlarını, çok yararlı değerlendirmelerini de ayrı ayrı sıralamak istemiyorum. Belki de hepsi adına, Emre Kongar'ın bir cümlesi yeter sanıyorum: *"bütün eğitimin ve o arada tarih eğitiminin de yeniden gözden geçirilmesi gerekir"*[20].

Gelecek yazımda ortaöğretim kurumlarında okutulan tarih kitaplarını ve üniversite düzeyinde yapılan tarih eğitimini ele alacağım. Bakalım, tarih eğitimi ne denli gözden geçirilmiş! □

---

[1] Sina Akşin (derl.), *Türkiye Tarihi I:* Ü.Hassan-H.Berktay-A. Ödekan, *Osmanlı Devletine Kadar Türkler*, İstanbul, 1987, s.12.

[2] İ.Kafesoğlu, "Tarih İlmi ve Bizde Tarihçilik", *Tarih Dergisi*, sayı 17-18 (İstanbul, 1963), s.9.

[3] Kafesoğlu, "Tarih İlmi...", ss.3-5

[4] İ.Kafesoğlu, "Üniversitede Tarih Öğretiminde Yeni Bir Plan", *Tarih Dergisi*, sayı 19, ss.1-14.

[5] Kafesoğlu, "Üniversitede Tarih...", s.12.

[6] İ. Kafesoğlu, "Millî Tarih Şuuru", *Türk Kültürü*, sayı 189 (Ankara, 1978), s.515.

[7] Otto Ernst Schueddekopf-Edouard Bruley -E.H.Dance-Haakon Vigander, *Tarih Öğretimi ve Tarih Kitaplarının Geliştirilmesi* (çev. Necati Engez), İstanbul/Milli Eğitim Basımevi, 1969, s.175.

[8] Schueddekopf ve diğerleri, *Tarih Öğretimi..., s.68*

[9] *Schueddekopf ve diğerleri, Tarih Öğretimi...,ss.70-71.*

[10] *Felsefe Kurumu Seminerleri*, Ankara, 1977, s.239

[11] Bekir S.Baykal, "Tarih Bölümlerinde Tarih", *Felsefe Kurumu Seminerleri, s.317.*

[12] *Felsefe Kurumu Seminerleri, ss.318-338'de türlü yerler.*

[13] *Baykal, "Tarih Bölümlerinde Tarih", s.312.*

[14] *Baykal, "Tarih Bölümlerinde Tarih", s.313*

[15] *Felsefe Kurumu Seminerleri, ss.319-320.*

[16] *Felsefe Kurumu Seminerleri, s.328.*

[17] *M.Tunçay, "İlk ve Orta Öğretimde Tarih", Felsefe Kurumu Seminerleri, s.284*

[18] *Tunçay, "İlk ve Orta Öğretimde Tarih", ss. 283-284.*

[19] *Tuncay, "İlk ve Orta Öğretimde Tarih", s.285.*

[20] *Felsefe Kurumu Seminerleri, s.292.*

Bilim Tarihi Sempozyumu

ORHAN KOLOĞLU

3-5 NİSAN 1987 tarihleri arasında *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Bilim Tarihi Anabilim Dalı* ile *İslam Tarih, Sanat ve Kültürü Araştırma Merkezi*'nin ortaklaşa düzenledikleri *Birinci Milli Türk Bilim Tarihi Sempozyumu* yapıldı.

Konu olarak, *"Osmanlı Devletinde ilmi ve mesleki cemiyetlerin ve benzeri kuruluşların faaliyetleri, yayın organları ve bu cemiyetlerin Osmanlı Devletinde modern bilimin kurulması ve gelişmesindeki katkılarının değerlendirilmesi"* seçilmişti. Dolayısıyla sunulan bildirilerin çoğunluğu cemiyetleri ve yayınlarını ele alıyordu.

Tıp Cemiyetlerini ele alan *Ekrem Kadri Unat* ve Cemiyet-i Tıbbiye-i Şahane'yi irdeleyen Hüsrev Hatemi ve Aykut Kazancıgil'in bildirileri daha çok kronolojik sıra içinde bu yapıları aktarmaktaydı. Yeni bilgilerden çok eskilerin sistematik anlatılmasından oluşuyorlardı.

Aynı yargıları Eczacılık Cemiyetleri konusundaki Turhan Baytop ve Rengin Dramur'un bildirileriyle Veteriner Cemiyetleri konusundaki *Ferruh Dinçer*'in bildirisi için de tekrarlayabiliriz. Baytop'un bu konudaki verilen bilgilerde yenilik bulunmadığı konusundaki içten vurgulaması, genellikle eskiden yapılan çalışmalara yeni bilgiler katılmamış olduğunu kanıtlıyordu.

Osmanlı Mühendis ve Mimar Cemiyeti ile yayın organı üzerinde *Feza Günergün*'ün bildirisi, konu üzerinde kapsamlı ilk araştırma olmakla önem taşıyordu. Burada da esas çaba cemiyeti kronolojik bir yere oturtmaya yönelikti.

Bu alanda daha değişik, ve az araştırılmış iki dernek ve yayınları üzerinde iki orjinal bildiri Zafer Toprak ve Ekmeleddin İhsanoğlu tarafından verildi. Birincisi *Türk Bilgi Derneği (1914) ve Bilgi Mecmuası*'nı, ikincisi 1879-80 yıllarında kurulmuş *Cemiyet-i İlmiye ve Mecmua-i Ulum*'u tanıtıyordu. Bunlarda da bilimsel çalışmaların nitelikleri üzerinde durulmaktan çok zaman içindeki yerlerine oturtulmaları ön plana alınmıştı.

İkinci grup bildiriler ise doğrudan doğruya bilim konusundaki çalışmalara yönelikti, ancak bunlarda da derinliğine karşılaştırmalı çalışmalar yoktu. Mehmet İpşirli, Arapca ve Farsça'dan çeviriler yapmak üzere Lâle Devrinde Teşkil Edilen Tercüme Heyetine Dair bilgiler verdi. İlber Ortaylı'nın Tanzimat Döneminde Sosyal Bilimler Ve Tercüme başlıklı bildirisinde sosyal bilimler alanında basılan ve basılmayan bazı çeviri çalışmaları ele alınıyordu.

Modern bilimlerin benimsenmesiyle beliren terminoloji sorununu tıp alanında *Nil Sarı* Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniyye ve Tıp Dilini Türkçeleştirme Akımı Bildirisinde ele almıştı. Burada da olayın zaman içine başarılı bir yerleştirilmesi vardı, içeriğe dokunulmamıştı.

Bilim kavramındaki değişme konusunu, süre açısından birbirini tamamlayan iki bildiri ele almıştı. Orhan Koloğlu'nun Süreli Yayınların Bilim Fikri ve Kurumlarının Oluşmasına Katkısı çalışması 1785'de Fransız Ansiklopedisi'nin Türkçe olarak basılmasının tasarlanmış olduğu konusundaki daha yeterli belge gerektiren bir saptama dışında, eski çalışmalarının tekrarıydı. Onun vardığı yargıları Yeşim Işıl'ın Mecmua-i Fünun'da Bilimsel Zihniyet bildirisi, 1862-1867 arası için tamamlıyordu.

Son olarak Aykut Kazancıgil'in Şanizade Ataullah Efendi'nin Anatomi Kitabı hakkında Bianchi tarafından yapılan değerlendirme hakkında bazı notlar'ını belirtmeliyiz. 1820'de yayınlanan kitabın 1821'de Avrupa'da yapılan tanıtması Batı'nın ilgisindeki hız açısından önemliydi.

Bütün bu çalışmalarda dikkati çeken,

bilimlerin kendi iç evrimleri konusu üzerinde hiç durulmamış olmasıydı. Geleneksel bilgilerden modern bilgilere geçişteki aşamalar üzerinde hiçbir çalışma yoktu. Hatta Tıp dilinin Türkçeleşmesi konusundaki bildiride bile olayların akışı anlatıldığı halde, bunların örneklemesi yapılmamıştı. Aynı şekilde Şanizade'nin kendi döneminde Avrupa'nın hangi düzeyini ne oranda aktarmış olduğu ondan sonraki ilerlemeleri de anlamak için gerekli oluyor. Daha açıkçasını söylersek Adnan Adıvar'ın *Osmanlı Türklerinde İlim* eserinin 19. yüzyılı kaplayacak şekilde bir uzatılması ihtiyacı beliriyor. Toplantıyı düzenleyenler ve katkıda bulunanlar haklı olarak verilen bildirilerle bir saptamanın sağlandığını, bir çerçevenin oluşturduğunu ileri sürebilirler. Bu yadsınamaz. Ancak tam anlamıyla bilim tarihi araştırmasının eski teknik ve bilgilerden yeniye geçişin evrim sürecini ortaya koymadıkça bugün vardığımız noktanın anlaşılması olasılığı da ortadan kalkar. Dolayısıyla dernekleri "mesleki hakları koruma cemiyeti" olma dışındaki nitelikleriyle ele almamız gerekmektedir.

Kanımızca seminerin asıl yararı, eski araştırmalara fazlasıyla yeni ekler katılmamış olduğunun saptanmasından çok, bilim tarihi araştırmalarının ne yöne yönlendirilmesi gerektiğini göstermiş olmasıdır. Ve tabii bir de, bu alana gireceklerin çok başka temel bilgilerle donanmaları gerektiği de anlaşılmıştır.

Yine Bilim Tarihi ana Bilim Dalı ile İslam Merkezi'nin 2-4 Eylül tarihleri için İstanbul'da uluslararası nitelikte Modern Bilim ve İslam Dünyası çerçevesinde Rönesans'tan 20. Yüzyılın başına kadar Batıdan İslam dünyasının bilim ve Teknik Transferi konulu bir sempozyum düzenlemiş olmaları, bu ilk sempozyumun diğeri için bir hazırlık niteliği taşıdığını göstermektedir. Çağdaşlaşma sürecimizin daha iyi anlaşılabilmesi için çok gerekli olan bu alanın araştırılması, tüm Doğu alemindeki temel eksiklikleri ve çarpıkları ortaya çıkaracağı için kuşkusuz önemlidir. Ve Birinci de özellikle "tartışmalar" sırasında rastlanan bazı özellikler düzenleyiciler için uyarıcı bir nitelik taşımalı.

I. Sempozyumun deneyimlerinden II'de yararlanılacak bir son noktaya da dokunmak istiyoruz. Bu, tartışmalar sırasında her yerde karşılaşılan konu dışına taşmaların bir özel şeklidir. Onuncu Türk Tarih Kongresinde de rastlandığı gibi, Bilim Tarihi sempozyumunda da bazı kimselerin gereksiz bir "Türk'ü savunma" psikozuna kapıldıkları görülmektedir. Belgeye dayanan herhangi bir saptamaya karşı "Türkler tarih boyunca ilmi sevmişlerdir" türü son derece genel ve gereksiz savunmalarla karşı çıkmak, ya da, örneğin 1820-60 arası hakkındaki bir yargıya 1880'lerin verileriyle cevap vermeye kalkışmak kuşkusuz bilimsellikle bağdaşmamaktadır. I. Bilim Tarihi Sempozyumunun en verimli tarafı olan tartışmalarında maalesef zaman zaman bu türlü çıkışlarla gereksiz zaman kaybına uğranıldı. Umudumuz aynı gereksiz davranışların Uluslararası sempozyumda en aza inmesidir. □

CESUR VE TOK SÖZLÜ BİR TANIĞIN ANILARI

Müzehher Vâ-Nû, *Bir Dönemin Tanıklığı* Türk Sanatçıları Dizisi, Cem Yayınları, İstanbul, 1986.

Müzehher Vâ-Nû, çok okuyan, Babıâli'nin en az yarım yüzyıllık tanığı en ünlüden en sevimlisine kadar pek çok sanatçı, yazar ve kültür insanıyla sabah, öğle, akşam sofralarında dostça bulunmuş bir zarif yazar. Yayımlanan bir çok yazısına kızının adını koymuş, imza diye.. Belleğinin tazeliğini, tanıdıklarını bütün iç ve dış görüntülerine bakarak değerlendirdiğini, bu duygu ve bilgi ile portrelerini bir kaç cümle ile çizebildiğini kanıtlıyor "Bir Dönemin Tanıklığı"nda.. Cem Yayınevi'nin Türk Yazarları Dizisi içinde yer alan 247 sayfalık anı kitabına 46 sayfalık da özgün fotoğraflar ve belgelerin fotokopilerini eklemiş.. Böylece yapıt, dört başı mamur bir hâle gelmiş.

Yazar, konularını 16 ana başlıkla toplamış ama, başlıklarda yer alan adlar dışında pek çok insanı da tanıyoruz.. Kimini biliyoruz, kiminin adını duymuşuz, kimisiyle yeni tanışıyoruz. Sayın Müzehher Vâ-Nû beş bölüme daha çok ağırlık vermiş, haklı olarak:

1- Sertel'ler: Zekeriya Sertel ve eşi Sabiha Sertel'in dramı, yayınladıkları TAN gazetesinin CHP iktidarında çapulcularla yıktırılması, suçluların bulunmaması, ama Sertel'lerle ortakları Halil Lütfü'nün tutuklanması, duruşmaları, Sertel'lerin İstanbul'da yaşayamayacakları zehirli bir havanın yaratılması, Türkiye'den gitmeleri ve.. özlem içinde bu dünyadan göçmeleri .. Vâ-Nû'lara gönderdikleri çok önemli yayınlanmamış mektuplar, bir yazarın Zekeriya Sertel'in ölümü üzerine yazdığı özel bir yazı, anılar, anılar, eleştiriler ve cesaretle verilen hükümler...

2- Şair Nazım Hikmet: Suçsuz yere hapse atılmasından sonraki yıllar, Nazım'ın hapisten çıkarılması için girişimleri, affı için imza kampanyası, bu aşamada karşılaşılan gönül kırıcı yanıtlar, sevindirici ilgiler, DP döneminde cezasının azaltılarak hapisten çıkarılması, askerliğe borcu yokken askere çağrılması, Selimiye'de kulağına fısıldanan

Müzehher Vâ-Nû.

müzehher vâ-nû

BİR DÖNEMİN TANIKLIĞI

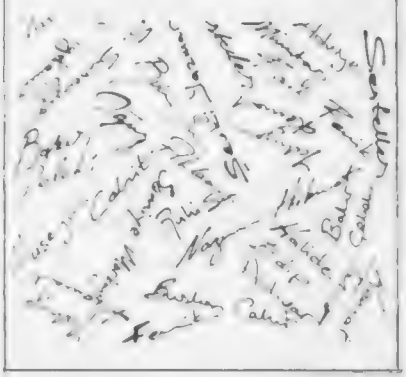

Zara'ya gönderilip öldürüleceği planı (s. 164), Türkiye'den ayrılmak zorunda kalması, şiirlerinin Pamir Yaylası'nda bile okunması, mezarından getirilen toprak, Vâlâ Nureddin'in Nazım'ın şiiriyle ilgili vasiyeti...(s.148-171) Belgeli, duygulu, haklı eleştirileri içeren ilginç bir bölüm olmuş.

3- Bakır Çelebi - Şevki Yazman: Mevlâna Celaleddin Rumî'nin soyundan gelen Bakır Çelebi, aydın bir kişi olarak Mevlâna'nın ruhani saltanat makamına geçmiş, ya da bu alanda en yetkili söz sahibi olanların 33.sü idi. 1925'de vefat eden Abdulvahid Çelebi'nin oğluydu ve 1943'te genç yaşında vefat etmişti. Kendisinden sonra da 29. ruhani saltanatı temsil eden Hemdem Çelebi'nin oğlu Abdülvahid Çelebi'nin oğlu Şemsülvahid Çelebi yerini almıştı. Ben, Konya'ya sürgün gittiğim yıl (1943) mevleviler Bakır Çelebi'nin matemini tutuyorlardı. Henüz yeni ölmüştü ve çok sevilen bir aydın kişiydi. Çünkü, Tarikatların kaldırılması üzerine (16 Kasım 1341) babası Abdülhalim Çelebi'nin vefatından sonra Çelebilik makamının Türkiye'de kurulamayacağını, kendisinin yasaya karşı gelemeyeceğini söylemiş ve Mevlevilik makamını Suriye'nin Halep şehrine nakletmişti. Ankara, Fransızlarla ve Suriye yöneticileriyle "İskenderun Sancağı" konusunda anlaşmazlığa düşünce, Bakır Çelebi, Ankara'yla aynı görüşleri paylaştığı için Suriye hukümeti Bakır Çelebi'yi "casuslukla" suçlama küçüklüğü göstermişti. Bunun üzerine Bakır Çelebi 1937'de Türkiye'ye gelmiş, gah Konya'da, gah İstanbul'da yaşamış, engin bil-

Kemal Tahir

Sabiha Sertel

gisi, derin kültürü ve iyilikseverliğiyle tanınıyordu.

Müzehher ve Vâlâ Nureddin'ler Konya'da sürgün yaşarken Bakır Çelebi'nin iyiliklerini görmüşlerdi. Bu bölümde, Askerlik bilgisi derin olan ve Alman-Sovyet savaşı hakkında yorumlar yapan Şevki Yazman'ın Hitler'in yenileceğini çok önce Vâ-Nû'lara anlatması da dikkat çekiyordu.

4- Kemal Tahir: Bu romancının daha hapiste iken Tan'da Cemalettin Mahir adıyla Göl İnsanları'nın yayınlanması, Nazım'ın onu korumasının yeni bir yorumu, Nazım'la birlikte hapisten çıktıktan sonraki tutumu, kitaplarının yayımı, yeni bir kişilikle görünümü, her konuştuğu, ya da evine konuk ettiği her sanatçı veya okuyucusunun sonradan aleyhinde söylemeye başlaması, kendisini "Türk Dosteyevski" sayması, Kemal Tahir'in Türkiye'nin en çok küfür sözcükleri bilen yazar olmada Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlunu aşması ve özgün bir Kemal Tahir Portresi, bu bölümün karakteristiği..

5-Şevket Süreyya Aydemir: Bu ünlü politika ve edebiyat adamının yaşam öyküsünün ruhsal yapısına açılan bir pencere ile Aydemir'i daha yakından tanıyoruz. Tek Adam, İkinci Adam, Enver Paşa türündeki kitaplarının dostça eleştirisi ve Aydemir'in, planladığını aşan hacimde kitap yazması, dostlarını aramadaki vefası... Ustaca ve özel mektuplarla açıklanıyor bölümde..

Sayfaları çevirdikçe, içtenlikle yazılmış, bir tümce ile çizilmiş karakterler birbirini izliyor. Örneğin, ünlü gazeteci ve yazar, gazete patronu Ali Naci Karacan'ın, yakın dostları Vâlâ Nureddin'ne, gazetesinde çalışırken söylediği bir cümle, pek çok patronun iyi niyetli lafını anımsatıyor. ...yeni bir eve taşınmak isteyen Vâlâ'ya patronunun öğüdü:

"Dinle beni monşer, her aybaşı önce kirayı verir, sonra ayı nasıl çıkaracağınızı düşünürsünüz."(s.30)

Ve Vâlâ'lar, Kalamış'taki evi kiralıyorlar, her aybaşında, hattâ bir iki gün önce Karacan'dan aylıklarını alıp evin kirasını ödüyor, sonrada o ayı nasıl geçirebileceklerini düşünerek daha çok yazıp, ek gelir sağlamaya koyuluyorlar.

Kalamış, İstanbul'un ünlü bir semti. Güzelliği dillere destan, şiirlere geçmiş, şarkılarda yaşamış. Ama bu kolay bulunmaz yazlık bölgesinin önemli bir tarihi var elbet. İşte bunu Müzehher Vâ-Nû, yapıtında yaşatmayı ihmal etmemiş. Ve ünlü bölgeyi, yapıları, deniziyle değil, insanları türleri, oturanları, ilişkileri, sosyal havasıyla öyle vermiş ki, bir ciddi ansiklopediye, olduğu gibi aktarılmaya değer. Hele, Todori meyhanesini ve sonraki yıkık içeriğiyle öylesine anlatmış ki yazar, ünlü içkicilerden Profesör Şükrü Baban'ı sol yakasındaki kırmızı karanfili, ince kılcal damarlarla daha kızarmış yüzü, bir lord edasıyla oturuşu, gözleriyle masasına buyur edeceği bir hâlden anlayanı davet ederek bakışlarıyla görür gibi oluyoruz. Ve biraz ötede bol mezeli masada Şair Yahya Kemal göbek höpürdeterek, kısık sesle, garson İstavro'ya, o anda ilham gelen bir kıtasını ezberletiyor gibiydi:

İrfanına âferin tatavlalı
Mezeler ne kadar ihtişamlı
Cennette de böyle kerem olmaz
Sofranişinde elbet elem olmaz.

Yahya Kemal, yaşam anlayışını Vâ-Nû'ya, Nazım'a yapmasını önerdiği öğütde apaçık anlatıyordu: "...politikayı bırak, İstanbul gibi dünyanın en güzel yerinde rahat otur ve yaşa!" (s.43-44)

Müzehher Vâ-Nû, Yahya Kemale acıyor ve nedenlerini açıklıyor (s.46).

Şimdilerde moda oldu: Yeşiller, doğayı sevenler, aman kaplumbağalar kaçırılmasın, filan... Ama bizde doğayı yozlaştırma, kentleşmeye yöneldiğimiz yıllarda başlamış, kimse aldırmamış. Eskiden Kalamış'tan Muhtar Paşa Bağı'na, Fuat Paşa Köşkünün yıkılan arsasına gidilirmiş. "Yıllar önce Fuat Paşa arsası gibi, o bağın da hakkından" gelmişiz. Vaktiyle, o bağda kendine özgü penbe Çavuş üzümü, sultani incir veren ağaçlar varmış. (s.65). O sayfaları doğa aşıklarından şair Mehmet Başaran, şair ve mimar Cengiz Bektaş okusalar, inanırım iki gözlerinde damlalar birikir.

Müzehher Vâ-Nû, çok değerli anılar ve gözlemlerle dolu yapıtını bölüm başlıklarıyla ayırmış, ama; bir sayfa sekreteri, iznini alıp da bölümleri ara başlıklarla ayırsaydı, ne çok ünlü kişi, ne çok önemli olay ara başlıklarla kitaba daha canlı, daha heyecanlı bir hava verirdi. Örneğin "Sertel'ler" başlıklı bölüm (s.60) önce 4 Aralık Olayı'nın açıklanmasıyla başlamalıydı. Sonra Zekeriya Sertelin anlatıklarına (s.77 devamı), sonrada ayrı başlıkla savunmalar, Sertellerin, 1947, 1948, 1951 ve bir açıklamadan sonra 1968 mektuplarına yer verilseydi, sanırım, bu basın dramını genç kuşaklar daha sistematik okuma olanağı bulurlardı.

Sertellerle birlikte demokrasi savunuculuğuna çıkmış görünen Ahmet Emin Yalman, 4 Aralık 1945 öncesinde yan çizdiğini anlatan bir yazı yayınlayarak iktidar safına geçmişti. Tan ve bazı yayımevleri ve kitapçı dükkanlarının tahribi girişiminden kurtulan Vatan gazetesi ve sahibi Yalman, Serteller ortakları Halil Lütfü Dördüncü hapiste iken onları ziyarete gitmiş, ama Zekeriya Sertel, Ahmet Emin Yalmanın ne elini sıkmış, ne yüzüne bakmıştı. (s.84) Bu, sıkıya gelince arkadaşlarını bırakmanın en ağır manevi cezasıydı.

Müzehher Vâ-Nû, bazen anlattığını kimden duyduğunu, ya da olayın kesin olarak hangi tarihte geçtiğini yazmıyor. Bu, Sayın Müzehher Vâ-Nû'nun eksiği değil, geçirdiğimiz siyasal evrelerin sonucu.

Niçin, "günce" tutmamıştı yazar? Yanıtını veriyor:

"Polis güçlerinin ağır bastığı bir ül-

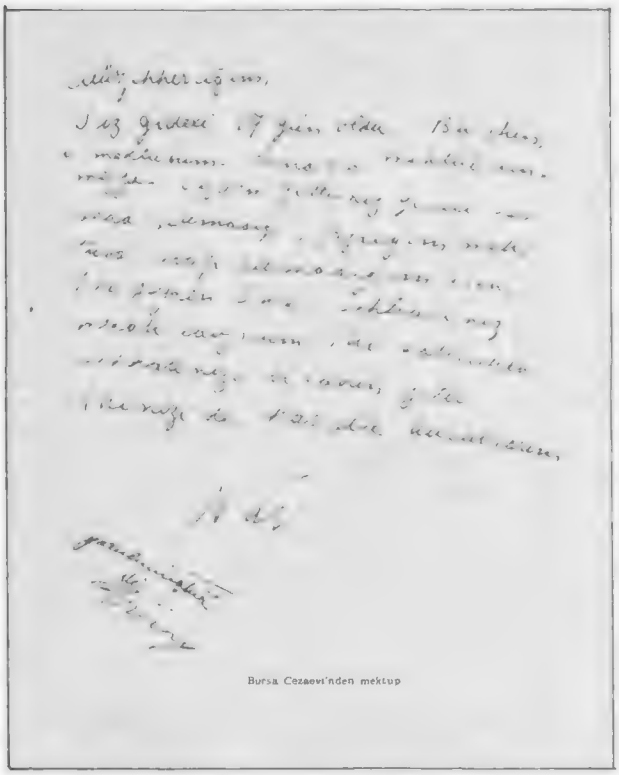

Bursa Cezaevi'nden mektup

Nâzım Hikmet'in Müzehher Vâ-Nû'ya Bursa Cezaevi'nden yazdığı mektup.

Nâzım Hikmet.

kede, ne gerçeğe uygun bir günce tutulabilir, ne de doğru dürüst bir anılar kitabı ya da biyografi yazılabilir. Örneğin Nazi Almanyası'nda, yabancı gazeteciler, yabancı elçiliklerde çalışanlar bile, (SS) baskını korkusu ile, tuttukları notları, günceleri, kimi zaman, fırsat bulunca günü gününe dışarı kaçırmışlardır. Günce tutamadıkça, notlarını saklayamadıkça, anılarını nasıl aslına tıpatıp uygun yazabileceksin? Anı yazman gerektiğinde notlarına bakacaksın... Günce denen meret, şifre ile tutulamaz ki... Şifreli günce, şifreli notlar arama taramada, anî baskınlar da ele geçtimiydi hesabını sen vereceksin. Sana çözdürecekler şifreni kim bilir ithal malı ne yöntemlere, ne araçlara başvurarak... Ben bunun iç rahatlığını 12 Mart'ta evim arandığı zaman duydum." (s.109, 110)

1950 öncesinin karakterini ve olaylarının kısa çizgilerini anımsayalım, kitaptan:

"Gerçekten onca yıllık dikta rejimi döneminde bizim çevremizde şu, ya da bu yollardan acı çektirmediği insan kalmamıştı Halk Partisi'nin. Kimini Anadolu'nun çorak bir köşesine, kimini Konya'ya (Örneğin bu satırların yazarı K.S.), kimini Aşkale'ye sürmüştü... Kimi zindanda çürütülmüştü ve çürüyordu (Nâzım Hikmet, Kemal Tahir ve arkadaşları gibi, H.I.Dinamo gibi). Barış Derneği'ni kuranların tümü cezaevlerine gitmişti. Behice Boran hamileydi, nerdeyse çocuğunu mahpushanede doğuracaktı." (s.108)

Bu gözlemde bir tek zamanlama yanlışı olacak; Behice Boran, Barışseverler Cemiyeti'ni, arkadaşları (Adnan Cemgil, Nevzat Özmeriç, Osman Toprakoğlu, Vahdettin Barut, Reşat Sevinçsoy ve Muvakkar Güran'ın yönetici seçildikleri dernek) DP'nin 14 Mayıs'ta iktidara gelmesinden sonra kurmuştu ve TBMM'nin onayı alınmadan Kore'ye asker gönderilmesi kararını protesto ettiği için dernek yöneticileri Ankara'da Askerî Mahkeme'de yargılanmış ve mahkum edilmişlerdi; bu bakımdan bu olay DP'nin cezahanesine girer, CHP'nin değil. Ama Demokrat Parti'nin tutumu da antidemokratik'ti. Yazar, buna şöyle değinir:

"Baskıyı Halk Partisi'nde eleştiren muhalefet, 1950'de iktidara gelince, durum tersine dönmedi. Pek kısa bir süre özgürlük kokuları taşıyan bir meltem esti, sonra birden karayel... Muhalefet dediğin ne de olsa yıllar yılı, Halk Partisi ile Meclis binasında aynı gazelleri okuyarak şartlanmıştı. Halk Partisi'nden ayrılmış bir kol olarak Muhalefet Partisi'ni kurmuştu. Gen'lerle geçmiş olacak!" (s.110)

Müzehher Vâ-nû, duygusal, ama çok haklı olarak iktidarların sanki Tevfik Fikret'ten ders aldıklarına değiniyor:

Sivrilen başları bir gün koparırlar

Bu sonuca varmada şunları anımsatıyor:

"Padişahlık devrinde de fikir suçundan insanlar sürüldü... Gurbet ellerde öldürüldü, öldü. Suçlamaya ve cezaya gelince çok sabırsızız çok. Bundan ötürü uygar ülkeler bizi hâlâ bir türlü uygarlaşmış görmüyor. Uygarlık bizce apartıman dikmek, fabrika bacası tüttürmekten ibaret. Kafalarımızın içinde fesat tenceresi kaynar da kaynar. Suç işlenmeden cezasını düşünürüz. Çünkü esas olan cezalandırmak! Bunun uygarlık neresinde?"

"Halk Partisi 1945 yılında yarattığı Tan Olayı'yla zaten bulanık olan suyu büsbütün çamura dönüştürmüştü." (s.132):

1) Sağcı gençler rektör Şevket Aziz Kansu'ya saldırtılmıştı, 2) Milli Eğitim Bakanı Yücel görevinden alınmıştı, 3) Irkçı bilinen Şemsettin Sirer Milli Eğitim Bakanlığı'na getirilmişti. 4) Daha önce kürsüsünden edilen Doç Mehmet Ali Aybar gibi bu kez Prof. Pertev Naili Boratav, Doç. Dr. Behice Boran, Prof. Dr. Niyazi Berkes'in kürsüleri kaldırılmıştı Ankara Dil Tarih Coğrafya Fakültesinde. Sirer Bakan olunca Adnan

Cemgil, Ankara'daki öğretmenlik görevinden ayrılmak zorunda kalmış İstanbul'a gelmişti.

Müzahher Vâ-Nû, diyor ki; "Bizler gibi garibana iş yaratmak için aleste bekleyen dostumuz Ramazan Arkın, Niyazi ile Mediha'yı da (Berkes'i) de boşta koymamış çeviriler vermişti... Bu evrede de kürsüsünden uzaklaştırılmış profesörle gerçek üniversite Babıâli'de kurulmuştur. Hazin durum." (s.133). Ne yazık ki bu "hazin durum" bu kez 1980'den sonra kürsülerinden alınan bilim adamları yüzünden liseye dönüşen fakültelerde yaşanırken, Avrupa ve Amerika, "sakıncalı bilim adamlarımızı" kendi üniversitelerine kaptılar.

Bir bakıma tarih tersine dönmüş oluyordu. Yazar diyor ki:

"Hepimiz bir türlü garibandık kendi ülkemizde. Hitler'in hışmına uğramış Yahudilere benziyorduk. Belki de bu uygulamalar oradan örnek alınmıştı, kim bilir?" (s.133)

Şimdilerde Hitlerin düşünce mirasına sahip çıkan birkaç yetkili, bilim adamlarına kancayı takmış... Ne var ki bilim, her yerde geçen altın bilezik gibidir, nerede olursa olsun ders verecek öğrencileri bulurlar. Ah, vatan özlemi olmasa.. Nitekim, Halk Partisini iktidardan düşüren D.P., İktidara geldikten sonra, yenilen partinin zihniyeti yaşatılmıştı yine.

"Hükumet değişmişti ama, zihniyet yine Halk Partisi'nin zihniyetiydi. Polis baskısı ile soluk aldırmayacak, canından bezdirecek hatta gözü arkada kalmak türünden bir isteği de körleştirip sürecek onu dünyanın başka bir yanına..." Ve Nazım'ın eşi Münevverin polis baskısına dayanamayarak, Nazım'ın öz oğlu Mehmet'i de alarak Türkiye'den gitmek zorunda kalışı gibi 1960'da...

Halk Partisi'nin başlattığı korku duyurma illeti çoğu kişilerden, ailelerden, çevrelerden, yazar ve düşünür gruplarından eksik olmamıştı. Yazar bunu çok özlü biçimde dile getiriyordu. (s.160-161)

Ve Nazım Hikmet'in, Sabiha Sertel'in dramını, Hüseyin Cahid'in karakterini, Kemal Tahir'in kimliğini, Cahit Tanyol-Asaf Ertekin dostluğunu Babıâli'nin, ünlü ünsüz, ama tipik kişilerini canlı tablolar halinde çizmiştir. Bugün için de gerçerli bir yargısını aktararak yazımıza son verelim:

"Her iktidar devrinde, önemli olan durgun suyu şu ya da bu türlü dalgalandırmamaktır. Her devirde muhalif partinin kalemşorlarına ders vermek üzere tetikte beklenir. Hele bir, akıntının tersine kürek çekmeye gör: Buyur erkân kapısından içeri... Çevremde eli kalem tutan hangi dosta baksam ya cezaevine girmiş, ya işinden edilmiştir. Kitaplığımdaki dişe dokunan herhangi bir kitabın yazarı hakkında mutlaka dava açılmıştır... Hep biz içerde adalet çarklarını fikir suçluları arayarak döndürmüşüz, baskı yapmışız; dış ülkeler bizi suçlamış ve biz her zaman kendimizi savunmak durumunda kalmışız. Uygar olduğumuzu bağırmışız ama dinleyen olmamış." (s.190) □

Kemal SÜLKER

İletişim Yayınları — Kitaplar

YABAN / **Yakup Kadri Karaosmanoğlu**
NURBABA / **Yakup Kadri Karaosmanoğlu**
HÜKÜM GECESİ / **Yakup Kadri Karaosmanoğlu**
KİRALIK KONAK / **Yakup Kadri Karaosmanoğlu**
BİR SÜRGÜN / **Yakup Kadri Karaosmanoğlu**
VATAN YOLUNDA / **Yakup Kadri Karaosmanoğlu**
ANAMIN KİTABI / **Yakup Kadri Karaosmanoğlu**
ATATÜRK / **Yakup Kadri Karaosmanoğlu**
HEP O ŞARKI / **Yakup Kadri Karaosmanoğlu**
ANKARA / **Yakup Kadri Karaosmanoğlu**
SODOM VE GOMORE / **Yakup Kadri Karaosmanoğlu**
MİLLİ SAVAŞ HİKÂYELERİ / **Yakup Kadri Karaosmanoğlu**
BİR SERENCAM / **Yakup Kadri Karaosmanoğlu**
TİYATRO ESERLERİ / **Yakup Kadri Karaosmanoğlu**
ZORAKİ DİPLOMAT / **Yakup Kadri Karaosmanoğlu**
POLİTİKADA 45 YIL / **Yakup Kadri Karaosmanoğlu**
HİKÂYELER / **Yakup Kadri Karaosmanoğlu**
JÖN TÜRKLERİN SİYASİ FİKİRLERİ / **Şerif Mardin**
DİN VE İDEOLOJİ / **Şerif Mardin**
ALTERNATİF BÜYÜME STRATEJİSİ / **Asaf Savaş Akat**
WASHINGTON MEYDANI / **Henry James**
TÜRK ROMANINA ELEŞTİREL BİR BAKIŞ / **Berna Moran**
AMERİKAN HİKÂYELERİ ANTOLOJİSİ
LATİN AMERİKAN HİKÂYELERİ ANTOLOJİSİ
DİKENLİ TEL / **Manuel Scorsa**
TUTUNAMAYANLAR / **Oğuz Atay**
OYUNLARLA YAŞAYANLAR / **Oğuz Atay**
KORKUYU BEKLERKEN / **Oğuz Atay**
TEHLİKELİ OYUNLAR / **Oğuz Atay**
"G" / **John Berger**
EREĞLİ AĞIR SANAYİDEN ÖNCE BİR SAHİL KASABASI / **Mübeccel Kıray**
DİN, ÜRETİM BİÇİMLERİ VE TARİHSEL UZLAŞMA / **Yılmaz Öner**
İNKILAP DERSLERİ / **Recep Peker**
FEMİNİZM, SOSYALİZM VE EYLEMDE BİRLİK / **Sheila Rowbotham, Lywne Segal, Hilary Wainwright**
JÖNLER / **Bekir Fahri**
KAPİTALİZMİN DÜNÜ BUGÜNÜ / **Maurice Dobb**
SOSYALİZM VE PARLAMENTER DEMOKRASİ / **Geoff Hodgson**
İSTANBUL NASIL EĞLENİYORDU / **Refik Ahmet Sevengil**
GECE / **Bilge Karasu**
ELEŞTİRİ VE İDEOLOJİ / **Terry Eagleton**
THE SELAMIN ALEYKÜM / **Latif Demirci**
TEN VE GÖLGE / **Hulki Aktunç**
TÜRKÇE'DE ROMAN / **Mustafa Özön**
EFENDİLİK, ŞARKİYATÇILIK, KÖLELİK / **Jale Parla**
DİL VE MADDECİLİK / **Roselind Coward, John Ellis**
AYLAK ADAM / **Yusuf Atılgan**
GECEYİ TANIDIM / **Nazlı Eray**
TÜRK OLMAK KOLAY DEĞİL / **Haluk Şahin**
BU ÜLKE / **Cemil Meriç**
VAROLMANIN DAYANILMAZ HAFİFLİĞİ / **Milan Kundera**
İSLÂM FELSEFESİ TARİHİ / **Henry Corbin**
MÜHENDİSLER VE İDEOLOJİ / **Nilüfer Göle**
OSMANLI İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ VE JÖNTÜRKLER / **Şükrü Hanioğlu**
AYDINLANMAMIŞ CİNAYETLER / **Ümit Sezgin**

İKİ İTTİHATÇININ HÂTIRALARI

Ele alacağım ilk İttihatçı Ethem Ruhi Balkan: (Ethem Ruhi Balkan, *Hatıraları*, Canlı Tarihler, 26. Fasikül, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1947).

Balkan 1873'de İstanbul'da doğmuş. Dönemin geleneksel eğitimi sırasında Fatih Askeri Rüştiyesi ile Kuleli Askeri Tıbbiyesi İdadisi'ni bitirmiş ve Mektebi Tıbbiyei Şahane'ye devam etmiş. Balkan, hâtıralarında "inkılâpçılık ruhu"nun Kuleli'de kendilerine aşılandığını ve Mektebi Tıbbiyei Şahane'de - daha sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kurucularından olan- Dr. İshak Sükûti'nin kendisine güvenerek aralarına aldığını, böylece ilk İttihatçılardan olduğunu övünçle anlatıyor. Balkan'ın lâkabı "Küçük Ethem" imiş.

Balkan bu sıradaki eylemlerinden de şu örnekleri veriyor:

1) Harbiye Mektebi'nde Kolağası Recep Bey "Mahkeme-i Kübra" adında bir kitap yazmış. Kitap, II. Abdülhamid'in yargılanması ve ölüm cezasına çarptırılmasına ilişkinmiş ve gizlice elden ele dolaşıyormuş. Kitabı taş basması olarak çoğaltmışlar; bir kadir gecesinde bazı camilere dağıtmışlar; hatta Balkan Ayasofya'da dahi dağıtmış. Bu sırada "esnaf" adını verdikleri hafiyeleri de kolluyorlar ve fırsatını bulduklarında bir tane de onların arkalarına iğne ile iliştiriyorlarmış.

2) Tesalya savaşından sonraki ilk bayramda Osmanlı-Yunan savaşına ilişkin bir beyanname dağıtmışlar. Beyannamede, savaştan galip çıkıldığı halde padişahın aczi ve beceriksizliği nedeni ile Tesalya'nın Yunanistan'a bırakıldığı ve dolayısıyla boşu boşuna kan döküldüğü anlatılıyormuş. Beyanname Eyüp-Sirkeci arasında dağıtılmış. Hatta Balkan Eyüp Camisi'nin duvarlarına beyannameleri asmış; cemaat namazı bırakıp beyannameleri okumuş ve tabii İstanbul'un altı üstüne gelmiş ama aralarından hiç kimse yakalanmamış.

3) II. Abdülhamid'e bir de suikast planı hazırlamışlar: Dr. Sabri Mekke bir Şeyh ile ilişki kurmuş. Şeyh, Sultanın iki silahşorunu ayarlamış. Sultanın hayatını korumakla görevli iki silahşör uygun bir fırsatta Sultanı tabanca ile vuracaklarmış; fakat plandan okul öğrencisi Nadir'e söz edilmiş. O da Zülüflü İbrahim Paşa'nın ahbabı imiş ve bir gazinoda rakı içerken sarhoş olup (ve herhalde dayanamayıp) "bir iki gün sonra neler yapabileceğimizi göreceksiniz" demiş. Tabii padişaha yapılan ihbar sonunda, Nadir Mabeyn'de sorguya çekilmiş ve kendisine anlatılanları aynen tekrar etmiş. Adı geçenlerin hepsi tutuklanarak sürgüne gönderilmiş, fakat "Küçük Ethem"in adının söylenmesi unutulduğundan, o yine kurtulmuş. (Balkan, hâtıralarında okulda gözünün önünde tek tek tutuklanan öğrenci arkadaşlarını izlerken sıranın ne zaman kendine geleceğini ya da gelip gelmeyeceğini yüreği ağzına gelerek beklediğini anlatıyor).

Ethem Ruhi.

Ancak "Küçük Ethem"in şansı hep böyle yaver gitmemiş ve günün birinde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kurucularından olmak ve muzır propaganda yapmak suçu ile okulda yakalanmış. Fakat gözaltına alındığı okul odasından kaçmayı başarmış. Hafiyeler evini basmışlar, babasını tutuklamışlar annesine de "tazyik" etmişler. İstanbul'da bir "hırsız-polis" kovalamacısıdır başlamış. Hafiyeler "Küçük Ethem"in iki defa saklandığı evi basmışlar, ama o yine de kaçmayı başarmış. Nihayet İngiliz tabiiyetinde olan bir tanıdığının evinde saklanmış. Bir İngiliz gemisi ile yurt dışına kaçmayı planlamış; fakat hafiyeler izini bulmuşlar. Evi sarmışlar, ancak eve girememişler, çünkü İngiliz tabiiyetinde bir kişinin evine hafiyeler dahi, kapitülasyonlar dolayısıyla giremezlermiş. Ne var ki, evden ayrıldığı sırada, arabaya binerken yolda yakalanmış. "Küçük Ethem" doğru Yıldız'a götürülmüş, sonra Taşkışla'da sorguya çekilmiş ve orada beş ay tutuklu kalmış. Tıbbiyeli, Harbiyeli ve Bahriyeli 78 kişi ile birlikte bir gece gemiye bindirilerek Trablusgarp'a sürgün edilmişler (1898). Aslında Balkan, Yusuf Akçura, Ahmet Cevat ve Dr. Ali ile birlikte idama mahkûm olmuş, fakat cezaları padişah tarafından müebbet küreğe çevrilmiş; sürgünler bunu duyunca tabii çok sevinmişler.

Balkan, Trablusgarp kalesinde iki yıl kalmış. Kalede görevli olan subaylar genellikle İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Trablusgarp Şubesi'ne dahil olduklarından sürgünlere gayet iyi davranmışlar. Sürgünleri muhafaza etmekle görevli İttihatçı subaylar onlara yalnız iyi davranmakla kalmamışlar, ama aynı zamanda kaçmalarına da yardım etmişler. (Bu gözlem, 1900 yılının başlarında dahi İttihatçıların subaylar üzerindeki etkinliğini göstermesi bakımından önemlidir).

İlk bir yıl olaysız geçmiş; günün birinde "Küçük Ethem" hafiyelerden birinin kafasında su testini kırınca padişah iradesi ile, üstelik ayağından zincirlenmiş olarak onüç ay tek başına zindanda kalmış. Gıdası su ve ekmekmiş. Odanın tepesinde hava ve ışık giren bir de mangal varmış.

Günün birinde hapistekilerin bundan böyle kale içinde serbestçe dolaşabileceklerine ilişkin bir irade çıkmış. Ama Balkan bundan istisna tutulmuştur. İttihatçı subaylar padişaha telgraf çekerler, Balkan'ın da yeni bir irade ile bu haktan yararlanmasını sağlamaya çalışırlar. İrade çıkar ama, koşul olarak Balkan'ın "sadakat yemini" etmesi istenir. Balkan ise yemin etmemekte direnir, bunun üzerine yemin etmeden yemin etmiş gibi işlem yaparlar.

(Bu olağanüstü ihsanın nedeni, İttihatçılarla II. Abdülhamid arasında Paris'te Büyükelçi Salih Münir Paşa aracılığı ile varılan uzlaşmadır. Sultan, aleyhindeki Jön Türk yayınının kesilmesi için bir iyi niyet gösterisinde bulunmuştur. Jön Türkler'in talebi üzerine Trablusgarp'ta sürgün 78 kişiye kısmi af çıkar).

Trablusgarp'ta Müşir Recep Paşa Balkan'a para yardımında bulunduğu gibi, Balkan'ın kaçışı ile bizzat ve Başyaveri Şevket Bey aracılığı ile ilgilenir. Kaçış için onay verdiği gibi, kaçış planını da bizzat hazırlar. Kaçış için araç bulur ve Fransız yetkililerinin yardımını da sağlar. Münir Recep Paşa, kaçış günü Balkan'ı öpmüş ve kaçış için gerekli parayı da İttihat ve Terakki Ce-

miyeti'nin Trablusgarp Şubesi sağlamış. Paşa da buna 50 altın katmış.

Balıkçı kayığı ile Trablusgarp-Tunus sınırında bir kasabaya, oradan da Fransızların himayesinde Tunus'a gelmişler. Kaçıştan sonra Müşir Recep Paşa, aksi istikamete karadan ve denizden müfreze göndermiş, tabii müfreze eli boş geri dönmüş. Kaçaklar Fransızlardan da Araplardan da çok büyük yakınlık görmüşler; hatta bu konuda Araplarla Fransızlar arasında bir rekabet dahi olmuş: Fransızlar kaçaklara yüz Napolyon altını, Araplar ise 500 altın vermişler.

Önce Marsilya'ya, oradan da Cenevre'ye geçmiş (1900). Burada İshak Sükûti ve Abdullah Cevdet ile *Osmanlı* gazetesini çıkarmış. Gazetenin Yazı İşleri Müdürü olmuş. Sükûti'nin Roma ve Cevdet'in de Viyana Elçiliklerine tayini ile birlikte, gazeteyi tek başına çıkarmak zorunda kalmış (1900). Bir süre sonra Paris'e gelerek, Damat Mahmud Celâleddin Paşa ve oğulları (Prens Sabahattin ve Lütfullah) ile tanışmış ve onlarla anlaşarak birikte çalışmışlar. (Balkan Paris'te Dr. Nâzım ile de tanışmış, onu cemiyetin "en cevval, en atak, en faal" üyesi olarak tanımlıyor. "Küçük Ethem"i çok sever ve ona para yardımında bulunmaktan geri kalmazmış. Ancak arada sırada küçük kavgaları da olurmuş). Birlikte İngiltere'nin güney kıyısında Folkeston'da *Osmanlı* gazetesini bir yıl daha çıkarmışlar (1901). Paşa'nın ve Sükûti'nin ölümü üzerine Balkan sıkıntıya düşmüş, çünkü gazetenin yayını için gerekli parayı onlar sağlıyorlarmış. Ancak Prens Sabahattin ile "adem-i merkeziyetçilik" konusunda anlaşmazlığa düşmüşler ve bunun üzerine Balkan, Londra-Paris-Marsilya-İskenderun üzerinden Kahire'ye (Mısır) gelmiş ve burada Mısırlı Paşaların (Sait Halim Paşa, Abbas Halim Paşa ve Mehmet Ali Paşa) yardımı ile burada *Osmanlı*yı çıkarmış. Ancak bu sırada artık yayın yolu ile siyasal bir sonuç almanın mümkün olmadığına karar vererek, terör yoluna sapmış. (bu konuda annesinin, kendisi ile İstanbul'da ilişki kurduğu için, on beş yıl kürek cezasına çarptırılmasının ve hapishanede ölmesinin, bir yıl sonra da babasının bu acıya dayanamayıp ölmesinin ve ardından evlerinin yağma edilmesinin önemli etkisi olduğu anlaşılmaktadır). Mısır pasaportu ile Paris-Viyana-Belgrad-Ruşçuk-Vidin üzerinden Varna'ya (Bulgaristan) gelmiş. Burada İttihat ve Terakki Cemiyeti ile ilişki kurmuş ve görüşmeler yapmış. Bir suikast için İstanbul'a gidecek gönüllü sonunda bulunmuş ve İstanbul'a yollanmış. Balkan da düşündüğünü gerçekleştirmenin verdiği huzurla Mısır'a dönmüş. Ne var ki, gönüllü İstanbul'da tanınmış ve kaçarak Bulgaristan'a dönmüş. Plan tam anlamı ile başarısızlığa uğramış.

Balkan hâtıralarının bundan sonra ki kısmında büyük ölçüde Bulgaristan'da geçen hayatını anlatmaktadır. Burada ilginç bir gözlem, Bulgaristan'daki azınlık Müslüman-Türklerin İttihatçılara hiç sempati beslemedikleri ve hatta fırsat buldukça onları taşladıklarıdır.

Balkan, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin isteği üzerine, Bulgaristan'daki azınlık Türkleri örgütlemek üzere Bulgaristan'da kalmış. Bunun için önce Paris Büyükelçisi Salih Müşir Paşa'dan Bulgaristan'da bir iş istemiş. Sultanın talebi kabul etmesi sonunda, kendisine Bulgaristan Fevkâlade Komiserliği'nde Başkâtiplik görevi verilmiş. Görevi Balkanlar'daki siyasi durum üzerine raporlar hazırlamakmış (1904).

Balkan, bu sırada da boş durmamış: Yıldız'daki bombalı suikasta karışmış. Her ne kadar kendisi olayın faili olmadığını söylüyorsa da, olayın gerçek faillerinin Bulgaristan'dan İstanbul'a geçmelerine resmi görevini kullanarak yardımcı olmuş. İş meydana çıkınca, Balkan "taltif" için İstanbul'a çağrılmış; bunun pek de hayra âlamet olmadığını hemen anlayan Balkan istifa etmiş ve Filibe'ye gitmiş. Orada haftalık *Rumeli* gazetesini çıkarmış. Kendisine bu konuda Bulgaristan Fevkalâde Komiseri Sadıkulmüeyyet Paşa da destek olmuş. Ancak Sultanın emri ile gıyabında ikinci kez müebbet kelebentliğe mahkûm olmuş (1906).

Balkan da bunun üzerine tabiiyetini değiştirmiş, ama Bulgarlar buna karşın onu sınırdışı etmişler. Balkan yine de bir yolunu bulup, sınırdışı edildiği Sırbistan'dan Bulgaristan'a dönmüş. Filibe'de altı ay sonra günlük *Balkan* gazetesini çıkarmış.

II. Meşrutiyet'ten sonra yine İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin isteği üzerine Bulgaristan'daki Türkleri örgütlemek üzere Bulgaristan'da kalmış. Ancak Bulgarlar onu Türk davası gütmekten tutuklamışlar ve baskı altına almışlar. Hatta iki kez de suikasta uğramış.

1911 yılında Selânik'te Kolağası Atatürk ile ilk kez karşılaşmış ve tanışmış. Bu sırada kendisi Makedonya'da İttihat ve Terakki namına konferanslar vermekte imiş. Seferberlik ve Balkan Savaşı sırasında Bulgaristan'da tutuklu kalmış; savaştan sonra Bulgaristan'da iktidarın değişmesi üzerine, yeni iktidar partisinin içindeki tanıdıkları aracılığı ile serbest kalmış. Hattâ kişisel dostu Bulgar Başbakanı Gospodin Radoslavof, onun İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Bulgaristan Hükümeti arasında barış için aracılık yapmasını önermiş ve Balkan öneriyi kabul ederek İstanbul'a gelmiş. İttihat ve Terakki Cemiyeti yetkilileri ile görüşmüş ve barış için aracılık yapmış.

I. Dünya Savaşı'nda Veliaht Vahdettin'in Almanya (Berlin) seyahatında onu Sofya'da karşılamış ve bu arada hem Veliaht ile ve hem de Atatürk ile görüşmüş. Atatürk, Veliahtı hayırlı bir yola sokacağını ümit ettiğini ve Osmanlı Devleti'nin savaşı yitireceğini Balkan'a söylemiş.

Balkan, 1920 yılında Bulgaristan'da vatana ihanet suçundan idama mahkûm olunca bir İngiliz vagonu ile Türkiye'ye kaçmış.

Balkan'ın hâtıraları, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni ve bir İttihatçının hayatını anlatması bakımından ilgiye değer. Dikkat edilmesi gereken bir başka nokta da, Balkan'ın Bulgaristan'daki faaliyetinin İttihat ve Terakki ile yakın ilgisi dolayısıyla, onun Teşkilât-ı Mahsusa ile ilişkili olabileceğini düşündürtmesidir.

Sözünü etmek istediğim ikinci İttihatçı ise Kadri Raşit Anday: (Kadri Raşit Anday, *Hatıraları*, Canlı Tarihler, 26. Fasikül, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1947).

Anday 1876'da İstanbul'da doğmuş; dönemin geleneksel eğitiminden, Soğukçeşme Askeri Rüştiyesi ile Kuleli Askeri Tıbbiyesi İdadisi'nden geçerek Mektebi Tıbbiyei Askeriye'ye devam etmiş. Okulun üçüncü sınıfında Jön Türklük piyasaya çıkmış ve tabii hemen moda olmuş. (Anday, okulla ilgili olarak çok ilginç bir bilgi veriyor: O zaman Mektebi Tıbbiyei Askeriye'de tatil günleri pazar günü imiş. Cumartesi akşamı izinli çıkılır ve pazar akşamı okula dönülürmüş. Sonradan bu değiştirilmiş ve cuma günü tatil olmuş).

Günün birinde okul idaresine topluca yapılan bir şikâyet nedeni ile Anday bir ay hapis edilir, sonra bu haksızlık üzerine Avrupa'ya kaçmaya karar verir. Anday, henüz o sırada Avrupa'ya kaçma modasının olmadığını ve bu modanın kendi kaçışı ile başladığını anlatarak övünüyor.

Dr. Sabri ayrılmadan önce kendisine İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin mesajını vermiş; buna göre, Paris'te İttihat ve Terakki'nin Paris Şubesi kurulacak ve Ahmet Rıza da başkan olacaktır. Anday önce İstanbul'dan gemi ile Marsilya'ya gelir ve oradan Paris'e geçer. Hâtıralarında Dr. Nâzım'ı cemiyetin en faal üyesi olarak tanımlamaktadır. Anday Cemiyetin gizli yazışmala-

rını düzenler. "Meşveret"in çıkarılmasına yardım eder. "Meşveret"i Fransız postahanesi kanalı ile İstanbul'a yollarlar. Sözkonusu Fransız aynı zamanda gazetelerin üzerine yazılı olan adreslere göre dağıtımını da yaparmış. Ahmet Rıza "dürüst, fedekâr, lâkin biraz hodbin" olarak tanımlanıyor. Tavırları azametli imiş. İngiliz Lordlarına benzermiş. Çok defa da "fikren pozitivist olmakla iftihar ederim" dermiş.

Anday, Paris'te Tıp Fakültesi'ni bitirmiş (1900). Bu sıralarda Cemiyet içinde başlayan tartışmalar dolayısıyla Cemiyetten ve siyasetten soğumuş, İttihatçılarla her türlü ilişkisini kesmiş ve Cemiyetten de ayrılmış. Anday, anlattıklarından yola çıkarsak, İttihatçılığa şöyle bir dokunmuş gibi görünüyor. Zaten 1901'de İstanbul'a dönmüş.

II. Meşrutiyet'ten sonra, Anday daha önce atandığı Mülkiye Tıbbiyesi'ndeki görevinden ayrılmak zorunda kalır. Çünkü İttihat ve Terekki Cemiyeti'nin önderleri "davaya ihanet etmiş olan" Anday'in yeni yönetimde akademik bir görevde kalmasını uygun görmemişlerdir. Anday Cemiyetin Merkezi Umumisi'nin ve özellikle de Dr. Nâzım'ın kendisine düşman kesildiklerini anlatıyor. Fırkaya yeniden girmesi için yapılan önerileri de reddedince, akademik görevine son verilmiş ve başka bir yere basit bir hekim olarak atanmış. Bunun üzerine yedi profesör atamanın haksızlığını protesto etmek için istifa etmeye kalkmışlar, fakat İttihat ve Terakki Cemiyeti, ya istifalarınızı geri alırsınız ya da Divan-ı Harbe gidersiniz deyince, iş kendiliğinden yatışmış.

Anday, İttihat ve Terakki tarafından yalnızca siyasal nedenlerle görevinden alınmış bir akademisyen olarak, gelecek nesillere şu nasihatta bulunuyor:

"İlim ve fennin terakkisi için, ister Darülfünun deyiniz, ister üniversite deyiniz herhalde bunların istiklâliyeti behemahal şarttır". □

Cemil KOÇAK

"FEMİNİZM MUZIR CEREYAN MI?"

TÜRK KADINI

Nezihe Muhittin, *Türk Kadını,* Nümune Matbaası, İstanbul, 1931

Tanzimat'tan sonra, bilinç taşıyıcı misyonunu üstlenen Osmanlı aydınının gündemine 'kadın sorunu' da dahil olmuştur. Gazete ve dergilerde kadını ve kadınların yaşamını iyileştirmeye yönelik yazılar yer alırken doğrudan kadınlara yönelik gazete ve dergiler de 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yayınlanmaya başlamıştır. Bir örnek olarak 1885'te yayın kadrosunun hemen tümü kadınlardan oluşan ve yayın süresi diğer gazete ve dergilere oranla daha uzun olan *Hanımlara Mahsus Gazete* verilebilir. Kadınların toplumsal yaşama tıpkı örnek alınmaya çalışılan Batı'da olduğu gibi girmeye yönelik gayretlerinin ifadesi olarak kadın derneklerinin kurulmaya başlaması da hemen aynı tarihlere rastlamakta, 1896'da Muhaderet-i Nisvan isimli ilk kadın derneği kurulmaktadır. Gerek kadın sorunlarının daha kapsamlı tartışılması, gerekse kadınlara yönelik dergi ve gazete sayısının hızla artması ve kadın dernekleri kurma faaliyetlerinin yoğunlaşması II. Meşrutiyet ilanından sonra gerçekleşmiştir. Tefeyyüt, Cemiyet-i Hayriye-i Nisvan, Nisvan-ı Osmaniye, Müdafaa-i Hukuku Nisvan dernekleri birbiri ardına açılırken 1912'de Halide Edip'in başkanlığında Taali-i Nisvan Cemiyeti, kadınların erkeklerle birlikte çalıştığı ilk resmî kuruluştur. 1905'te yayınlanmaya başlayan *Mahasin,* 1913'te Müdafaa-ı Hukuku Nisvan cemiyeti'nin yayın organı olan *Kadınlar Dünyası,* yine aynı tarihte *Kadın Duygusu* ve benzeri dergiler, Selanik, İstanbul, İzmir gibi büyük kentlerde Osmanlı eliti içindeki kadınlara seslenmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyetinin iktidara gelmesiyle güçlenen duyarlık çevresinde kadın sorunu ele alınmaktaydı. Ama bu sorunun ele alınışı belli düzlemlerle sınırlı kalmaktadır: Devletin kurtarılması ve ülkenin kalkınması için kadınlardan da yararlanılabileceği düşüncesinin sonucu olarak eğitim görmüş kadının Batı'da olduğu gibi erkeğin yaşamını nasıl kolaylaştıracağı (kocasına arkadaş olması, kamu yaşamında ona refakat edebilmesi, ev idaresi için gerekli bilgiye sahip olması yani daha iyi bir eş olması), nasıl sağlıklı kuşaklar yetiştirebileceği (daha iyi ana olması) kadın sorunun iş[illegible]liği sınırlı sayıdaki eksenlerdir. Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra, reformlarla birlikte, laik bir toplum yaratma niyetinin bir parçası olarak kadınların kamu yaşamına girmelerini s[illegible]layıcı düzenlemelere gidilmiş, kanun önün[illegible]e Türk kadını erkeklerle eşit haklara sahip kılınmıştır. Hakları verilmiş, toplumsal yaşama katılmaları desteklenen, kalkınma hamlesi içinde yer almaları beklenen kadınların, yayın dünyası içinde, ikinci kez II. Meşrutiyet dönemindeki yoğunluğu ulaşamasa da bir hamle yaptıkları, 1930'larda kadın yazarların arka arkaya kadını konu alan kitaplar yayınladıkları görülmektedir. İffet Halim (Oruz), *Yeni Türkiye'de Kadın,* Rebia Arif, *Kadın Tipleri,* Suat Efzayiş, *Türk Kadını, Müsbet-Menfi* adlı eserlerini 1930-1935 yılları arasında yayınlamışlardır. Yazarların ortak amacı, Türk devriminin kadına tanıdığı hakları yeterince kavrayamamış hem cinslerine ve kamuoyuna haklarını ve daha ağırlıklı olarak görevlerini hatırlatmak ve devrimleri sadece biçimde Avrupalılaşmak olarak anlayan ve de bu doğrultuda yaşam biçimi sürdüren kadınlara eleştiriler getirmektedir. Kadın yazarlar, inkılâplara ve Mustafa Kemal başta olmak üzere devrimci kadroya bağlılıklarını altını çizerek vurgulamışlar, inkılâbın başarıya ulaşması için kadınlara düşen görevleri bir millî vazife olarak görmüşlerdir. Türkiye Cumhuriyeti'nin yeni kadınının nasıl olması gerektiği yolundaki önerilerinde, kadının bağımsız bir kişilik ve yurttaşlık bilinci oluşturmasından çok, kadınların Türkiye'nin ilerlemesine yapacakları katkı ve bu yoldaki görev ve sorumluluklarının yerine getiril-

En uzun süreli kadın yayınlarından biri ***Hanımlara Mahsus Gazete.***
Nuri Akbayar Koleksiyonu

mesi konusunu işleyen yazarlar, kalkınma hamlesi içinde yerini almış ya da alması istenen kadının, aynı zamanda iyi bir ev idarecisi, eş, ana olmasını da beklemiş, bu görevlerin yerine getirilmesi için eksik bilgilerin nasıl tamamlanacağı yolunda reçeteler sunmuşlardır. Parasını dikkatle kullanan, yerli mallarını tercih eden, ev idaresi bilgisine sahip, kadın-erkek arkadaşlığını kocası ile yaşayan, meslek sahibi, kitap da okuyan bir kadın streo tipi bütün kadın yazarlarca işlenmiştir.

Bu bağlamda değerlendirilen Nezihe Muittin'in anılarından oluşan kitabı, *Türk Kadınlığı hayatında görgülerim ve hatıralarım* alt başlığını taşımakta, "Türk kadınlığı hakkında ilk intabalarım", "İstibdat kadını", "Meşrutiyet kadını", "Cumhuriyet kadını", "Büyük Gazi ve yarınki kadın", "Genç müstakbel kadına hitap", "Yarım asır zarfında teşekkül eden kadın cemiyetlerinin tarihçeleri" isimlerini taşıyan bölümlere ayrılmıştır.

Kadınlar Dünyası. Nuri Akbayar Koleksiyonu

Nezihe Muhittin, "Kadınla erkek arasındaki farklar ve ben feminizmi nasıl anlıyorum" başlığı altında eserin girişinde, yeni kadının feminizm anlayışını eleştirmektedir: "Yeni kadın erkek gibi yaşamak temayülünü göstermeye başladı. Ben bu cereyanı muzır görüyorum. Hattâ bizim içtimai ihtiyaçlarımızın hususiyetlerini düşünerek endişeye kapılıyorum. (s.7)

Nezihe Muhittin, yeni kadının "yeni" özelliklerinden birini şu şekilde belirtmektedir: "Medeni kadın binicilikte, yüzgeçlikte, otomobil rekorlarında erkekle müsavi olduğunu isbat etmek için çırpınıp duruyor... Faydası? Kadın vücudunun bir pehlivan adalesiyle sarılması memleket namına hiçbir fayda temin etmez. Pehlivan kadın çocuk yetiştirmekten müteneffirdir. Kadın bünyesinin ancak çelik bazulu çocuk yetiştirecek kadar sağlam ve sıhhatli olması kâfidir. (s.10)

Nezihe Muhittin, "memleketin daha mesut yaşaması, büyük inkılâbımızın kuvvetle yürümesinde kadının yükselmesi"nin en önemli koşullardan biri olduğunu belirtmekte, ancak yine "memleket namına", her kadının gayesinin yalnızca doktor, mühendis "maşeri ahenkten" eser kalmayacağını savunmaktadır. "O halde evlerimize ısınmamız, bucağımıza ruhumuzun sıcak şefkatinden munis ve cazip bir hava örmeye çalışmamız memleket namına çok hayırlı bir iştir. İktisadi buhran devrelerinde erkek emeği yuvanın kuşlarını besliyecek kudreti gösteremeyen ihtiyaçlarda kadın da çalışabilecek kabiliyette terbiye edilmelidir" (s.11)

Çocukluğu, hürriyet konuşmalarının yanı sıra edebiyat, sanat, kadın sorununun tartışıldığı bir ortamda geçen yazar, kadınlık hali ile ilgili ilk bilgilerini mürebbiyesi ve dayızadesi Nakiye Hanım'dan aldığını ve yine onun aracılığı ile kadın sorunları üzerinde duran kadın gruplarına katıldığı belirtmektedir. (s.20 ve devamı) İstibdat dönemi kadınını anlatan satırlarında Nezihe Muhittin, bu dönemde milletin, Havas/Avam olmak üzere ikiye ayrıldığını ancak bir üçüncü sınıftan sözedilmesinin mümkün olabileceği görüşündedir. "Bu kara ilam millet arasında üçüncü bir taksim ve tasnif daha yapmıştı. Havas-Avam-Kadın. Kadın sınıfı hayattan mahrum olan avam zümresinden de daha aşağı, daha aciz bir zümrenin ismi idi." (s.25)

Özel bir eğitim alan, II. Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte yazıları günlük gazetelede yayınlanmaya başlayan Nezihe Muhittin, aynı tarihlerde İttihat ve Terakki kız sanayi mektebinde müdür, Kız İdadisinde ve Darülmuallimat'ta Ulumu Terbiye dersi öğretmenliği görevlerini üstlenmiştir. Kız okullarında eğitim koşullarının yetersizliğine sık sık değinen yazar bunun nedenlerinden birinin, öğretmenlerin sosyal kökeninden kaynaklandığını belirtmektedir: "Bu mekteplerden (Kız öğretmen okulları E.K) çıkıp muallimlik mesleğine intihap eden hanımların çoğu ailevi terbiye ve görgüleri pek yüksek olmayan bir zümreye mensup olanlardan ibaret idi. Bu mekteplere devletlü paşaların, üphetlü vezirlerin, ulufetli beyefendilerin kızları asla tenezzül etmezlerdi. Ancak konaklarda yetişen ahçıbaşanın, kehya hanımın dadı ve kalfaların açık gözlü kızları devam ederlerdi." (s.53)

Cumhuriyet'in kurulmasından sonra yazar, "Kadınlar Halk Fırkası" adını vermeyi düşündüğü bir cemiyet kurma çabası içine girdiğini ancak henüz siyasi haklarını almamış olan kadınların fırka teşkiline kanunen müsaade edilmeyeceği cevabını almalarından sonra, Cemiyetin adını "Türk Kadın Birliği" olarak kararlaştırdıklarını da ifade etmektedir. 7 Şubat 1340'da (1924) kurulan ve Türkiye Cumhuriyeti'nin yasal ilk kadın derneği Nezihe Muhittin Başkanlığında çalışmalarını sürdürmüştür.

Türk Kadın Birliği'nin kuruluş çalışmalarının ve faaliyetlerinin yanısıra nizamname ve beyannamesinin de yer aldığı çalışma, sözü edilen dönemlere ait kadınlar tarafından yazılmış anı kitaplarının hemen hemen hiç olmayışı ve kadın hareketi içindeki kadınların geleneksel zihniyetlerini sergilemesi açısından ilginç olduğu kadar Cumhuriyet'in ilk kadın örgütünün kuruluş aşaması hakkında yeterli olmasa da lüzumlu bilgiler içermekterdir.□

Eser KÖKER